LIETUVYBĖ KAIP ĮKALTIS

IŠ KARALIAUČIAUS KRAŠTO KRONIKOS

Rasa KALINAUSKAITĖ

Sekami, gąsdinami, šantažuojami, pjudomi. Veidus kaukėmis dengiantys vyrai jų namuose atlieka kratas ir tardo. Siekiant sukompromituoti, pažeminti, paversti neapykantos objektu, o jei pavyks – užverbuoti, slapta nufilmuojami ir internete paviešinami intymaus gyvenimo vaizdai. Žmogus suimamas ir per naktį laikomas areštinėje, nepateikiant jokių paaiškinimų ar kaltinimų: kad pajustų prieš jį nukreiptą naikinančią galią, palūžtų arba susiprastų pabėgti iš savo namų.

Tokią į stalinizmo laikus grįžtančios Rusijos realybę pastaraisiais metais buvo lemta patirti Karaliaučiaus krašte gyvenantiems lietuviams. Rusijos federalinė saugumo tarnyba (FST) prieš juos naudoja tuos pačius metodus, kuriais sovietų imperijos priešus persekiojo KGB. „Kaltė“, užtraukianti represijas – tautinė tapatybė. Tai, kad savo bendruomenės vaikus moko tėvų ar senelių gimtosios kalbos, lietuviškų dainų ir šokių, bando išsaugoti baltiškojo tos žemės paveldo likučius. Net vaikų folkloro ansamblius, jau nekalbant apie kitą kultūrinę veiklą, „rusų pasaulio“ ideologijos skleidėjai vadina prieš Rusiją nukreiptos „penktosios kolonos“ klasta.

Anot vieno iš jų, „tikslas – prisidengiant lietuvių kalbos ir kultūros mokymu paversti Kaliningrado srities vaikus, daugiausia rusus, prolietuviška „penktąja kolona“, kad pasitaikius galimybei ji atliktų separatistinio pobūdžio užduotis, pagrįstas „Mažosios Lietuvos“, kuriai lietuviai priskiria didelę dalį Kaliningrado srities, koncepcija. Tokios sėkmingai vykdomos specialiųjų tarnybų veiklos pavyzdys – daugybė vaikų dainų ir šokių ansamblių, išlaikomų remiant Lietuvai arba Kaliningrado srityje veikiantiems jos agentams. Rusų vaikai nekalti, kad juos meistriškai suviliojo kaimyninės šalies kultūra, bet faktas lieka faktu.“ Taip rašė „Kaliningrado srities rusų bendruomenės“ vykdantysis direktorius Maksimas Makarovas[1], Černiachovsko (Įsruties) miesto teismui 2022 m. birželio 27 d. sprendimu patenkinus Rusijos Federacijos teisingumo ministerijos reikalavimą panaikinti Karaliaučiaus krašto lietuvių kalbos mokytojų asociaciją. Pretekstu uždaryti nuo 1995 m. veikusią asociaciją, kuri vienijo lietuvių kalbos mokytojus, vaikų būrelių ir folkloro ansamblių vadovus, tapo formalumai, bet „rusų pasaulio“ aktyvisto tekstas puikiai atskleidžia ideologinę potekstę. Pasidžiaugęs, kad nustojo egzistuoti „pagrindinė Lietuvos specialiųjų tarnybų struktūra, ilgus metus veikusi Kaliningrado srities teritorijoje“, kaip vieną iš įkalčių jis pateikė vaikų folkloro ansamblį „Malūnėlis“. Panaikinus asociaciją, valdininkai atšaukė šio kolektyvo kelionę į Rusijos vaikų ansamblių festivalį, nors lėktuvo bilietai buvo nupirkti iš anksto, o tėvai jau spėję sukrauti vaikams lagaminus[2]. Priežastys liko neaiškios, bet M. Makarovo prielaida iškalbinga: „valdžia nusprendė, kad bus nekorektiška, jei iš esmės rusiškai Kaliningrado sričiai eilinį kartą atstovaus lietuvių, o ne rusų dainų ansamblis“.

Dešimtmetį gyvavusio „Malūnėlio“ nebėra – akivaizdūs pavojaus ženklai privertė jo vadovę Almą Balaikaitę-Janvariovą pasitraukti į Lietuvą. Kaip ir daug kitų lietuvių kultūrininkų. Persekiojimas, prasidėjęs su antrąja Rusijos prezidento Vladimiro Putino kadencija ir ypač sustiprėjęs dabartinės agresijos prieš Ukrainą metu, davė vaisių, todėl apie lietuvybę Karaliaučiaus krašte greitai gali tekti kalbėti būtuoju laiku. Lituanistikos studijų židiniai jau sunaikinti. Černiachovsko pedagoginės kolegijos Lituanistikos centras, kur prieš porą metų dar mokėsi per šimtą studentų – uždarytas, I. Kanto universiteto Baltistikos centras – neveikia, nes lietuvių kalbą keturiolika metų dėsčiusiai jo vadovei Violetai Lopetienei nebeleidžiama atvykti į Rusijos eksklavą. Išgujus mokytojus, neliko ir didelės dalies vaikams skirtų kalbos mokyklėlių.

Visa tai verčia prisiminti Karaliaučiaus krašto senbuvių baltų etnocidą, kuris daug amžių įvairiais pavidalais – nuo germaniškojo iki sovietinio – besikartodamas toje žemėje tapo vienu iš

1 Cituojama iš jo tinklaraštyje rusų k. paskelbto teksto. Čia ir toliau išvertė R. K.

2 Юлия Парамонова, „Радио Свобода“. Нет нацизма никакого. Как в Калининграде воюют с литовской культурой. 2022-07-25, prieiga internete: https://www.lrt.lt/ru/novosti/17/1745519/net-natsizma-nikakogo-kak-v-kaliningrade-voiuiut-s-litovskoi-kul-turoi <žiūrėta 2023-02-27>.

Sigitas Šamborskis Klaipėdoje. 2023 m.
Ši ir kitos nuotraukos – iš jo asmeninio archyvo

kraupaus jos likimo archetipų[3]. Apie tai, kaip sukasi istorijos girnos, kadaise traiškiusios prūsų ir lietuvininkų, o dabar jų ainių likimus, kalbėjomės su Karaliaučiaus krašto lietuvių bendruomenės pirmininku SIGITU ŠAMBORSKIU. Septyniolika metų pragyvenęs Tilžėje (rus. *Sovetsk,* vok. *Tilsit*) ir Ragainėje (rus. *Neman*, vok. *Ragnit*), jis tapo vienu pirmųjų, kuriuos Rusijos specialiųjų tarnybų ir „rusų pasaulio“ ideologiją išpažįstančių veikėjų teroras privertė pasitraukti į Lietuvą.

3 „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ etnocidas (etno... + lot. *caedo* – žudau) apibrėžtas kaip etninių bendruomenių savitumo naikinimas, nurodant šiuos požymius: etninės bendruomenės kalbos stūmimas iš švietimo ir viešojo gyvenimo, kryptingas kurio nors regiono etnodemografinės sudėties keitimas, etninių tradicijų, verslų, gyvensenos varžymas ar naikinimas, sąmoningas asimiliacijos skatinimas, bendruomenės kūrybinės minties slopinimas, represijos dėl etninio savitumo gynimo (prieiga internete: https://www.vle.lt/).

ŠAKNYS

S. Šamborskio gimtinė yra Didžiojoje Lietuvoje – Uosių kaime Vilkaviškio r., bet nuo pat Sąjūdžio ženklu pažymėtos jaunystės visas gyvenimas bėgo traukiant iš nebūties sovietų naikintą Mažosios Lietuvos atminimą. Todėl jo biografija, ir sovietų, ir dabartinės Rusijos ideologų požiūriu – vienas didelis įkaltis, sudarytas iš rūpinimosi lietuvybe Karaliaučiaus krašte ir noro kurti ten savo namus. Būdamas 21-erių, S. Šamborskis 1988 m. įsteigė Sąjūdžio Tilžės grupę, dalyvavo Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime Vilniuje, surengė pirmąją po Antrojo pasaulinio karo legalią lietuvišką vakaronę Tilžės krašte. 1989 m. buvo išrinktas pirmosios po karo lietuvių organizacijos – Tilžės Vydūno lietuvių kultūros draugijos – pirmininku ir vadovavo pirmajai Tilžės miesto šventei. Būtent jos metu ant namo, kur gyveno Vydūnas, buvo atidengtas skulptoriaus Antano Žukausko sukurtas bareljefas – tas pats, kurį 2022 m. birželio pabaigoje darbininkai vietos valdžios nurodymu nuplėšė ekskavatoriaus kaušu. 1989-aisiais S. Šamborskis surengė ir pirmąją Karaliaučiaus krašto lietuvių vaikų ir jaunimo etnokultūrinę stovyklą „Ramovė“, tapusią tradicine, kartu su kitais ėmėsi rengti pirmuosius krašte lietuvių kalbos fakultatyvus, kviesti dirbti mokytojus iš Lietuvos, burti sporto komandas ir meno saviveiklos kolektyvus. 1990 m. sušaukė Karaliaučiaus srities lietuvių politinių kalinių ir tremtinių sąjungos suvažiavimą Panemunėje, o 1993 m. – Tilžėje. Ragainėje rūpinosi katalikų koplyčios ir bibliotekos atidarymu buvusioje evangelikų liuteronų bažnyčioje, kur kunigavo Martynas Mažvydas, bei jam skirtos memorialinės lentos atidengimu, o 1995 m. surengė pirmąją Karaliaučiaus krašto lietuvių kultūros šventę, nuo tada vykdavusią kasmet. Organizavo lietuvių kalbos mokytojų seminarus, suaugusiųjų bei vaikų folkloro ansamblių išvykas į dainų ir šokių šventes Vilniuje, daugybę kultūrinių renginių. Ir – persikėlė gyventi į Mažąją Lietuvą.

Taip nukaltas likimas nėra akla aplinkybių dėlionė. Nuo S. Šamborskio gimtinės – mažiau nei dvidešimt kilometrų iki Kybartų pasienio kontrolės punkto ir jau šešis šimtmečius baltų gentims lemtingą geopolitinę ribą žyminčios Lieponos upės. Tai vienas iš gamtinių riboženklių, kuriais 1422 m. sudarant Melno taikos sutartį per ištuštėjusioje, žmonių apleistoje pasienio teritorijoje nusidriekusias dykras, upes ir ežerus buvo nustatyta siena tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir vakarų baltų žemes užkariavusios

Leipininkų dvaro rūmai. 2018 m.

Vokiečių ordino valstybės[4]. Įvairiais laikais skirdama LDK ir Prūsiją, carinę Rusiją ir Vokietiją, ar, kaip kartais įvardijama, Šiaurės Vakarų Europos civilizacijos areale atsidūrusią Mažąją Lietuvą ir Vidurio bei Rytų Europos areale likusią Didžiąją[5], ši siena nesikeitė pusę tūkstančio metų, o jos dalis nuo Vištyčio ežero iki Nemuno ties Sudargo piliakalniais išliko nepakitusi iki šiol ir kartais pavadinama seniausia Europoje tarptautine siena. Per tą laiką Mažojoje Lietuvoje likę baltai buvo fiziškai ir dvasiškai išnaikinti per keturias genocido bangas – kryžiuočių, carinį, nacių, sovietų – ir jas lydėjusį etnocidą[6]. XVIII a. viduryje baigus išmirti gimtąją kalbą mokėjusiems prūsams, Karaliaučiaus krašto lietuvininkai iššudyti per sovietinį genocidą, kai žuvo iki 330 tūkst. žmonių, iš jų apie 40 proc. – lietuvių arba lietuvių ir prūsų kilmės. Po etninio valymo, kaip nurodoma, išliko gal kelios dešimtys mažlietuvių ir vokiečių[7].

S. Šamborskiui šie istorijos faktai – ir jo giminės istorija: „Mane į tą kraštą parvedė kraujo šauksmas. Karaliaučius, Prūsija – tėčio giminės tėviškė. Labai egzotiška, graži vieta – Leipininkų miestelis[8], Žvejonės dvaras ant Priegliaus upės kranto, visai netoli prūsų Nadruvos su šventąja Romuva. O už trijų kilometrų stovėjo Želvos pilis, priklausiusi Vokiečių ordino didžiajam magistrui Konradui fon Valenrodui, kurį Adomas Mickevičius pavaizdavo kaip kryžiuočiu apsimetusį lietuvį[9]. Romantiškas kraštas, giminės dalinosi prisiminimais.“

4 Tomas Čelkis. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vokiečių Ordino sienų samprata ir delimitaciniai procesai XIII–XVI a. *Istorijos šaltinių tyrimai*. Sud. A. Dubonis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 21, prieiga internete: https://www.istorija.lt/data/public/uploads/2021/04/lietuvos-istorijos-saltiniai.-t.-5.-2-t.-celkis.-ldk-ir-vokieciu-ordino-p.-11-41.pdf <žiūrėta 2023-02-25>.

5 *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, prieiga internete: https://www.mle.lt.

6 Ten pat.

7 Ten pat.

8 Leipininkai (vok. *Leipeninken*, 1928 *Georgental*; rus. *Dovatorovka*), kaimas Įsruties apskrityje, Jurbarko parapijoje, 4 km į vakarus nuo Jurbarko, Priegliaus upės dešiniajame krante, slėnio pakraštyje prie vieškelio Jurbarkas–Žalva (*Mažosios Lietuvos enciklopedija*, prieiga: https://www.mle.lt/straipsniai/leipininkai-1).

9 Želva (vok. *Saalau*; rus. *Kamenskoje*) – Vokiečių ordino pilis, 1390–1393 m. priklausiusi didžiajam magistrui Konradui fon Valenrodui (Konrad von Walenrod), rėmusiam Vytautą kovoje su Jogaila. Po 1945 m. pilis išsprogdinta, liko sienų griuvėsiai. Žr.: Algirdas Matulevičius. Keliaujantiems po Mažąją Lietuvą (IV). *Aidas.lt*, prieiga internete: https://www.aidas.lt/lt/istorija/article/20208-11-13-keliaujantiems-po-mazaja-lietuva-4 <žiūrėta 2023-02-28>.

Šamborskių giminės žirgynas Leipininkuose. 2018 m.

Tikslios žinios apie giminės istoriją siekia XVII a., kai 1663 m. Prūsijos kunigaikštystės generalgubernatorius Boguslavas Radvila suteikė Janui Šamborskiui (Jan Šamborstsky) privilegijas ir Leipininkų dvarą. Apie senesnius laikus žinoma mažai: „Tik tiek, kad esame kilę iš Samborų giminės, buvusių prūsų bajorų. Šalia Melno, kur prieš 600 metų Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Lenkija pasirašė taikos sutartį su Vokiečių ordinu, yra toks miesteliukas *Sambory*. Tai buvo prūsų giminės vardas.“

Iš Boguslavo Radvilos gautą dvarą giminė valdė beveik tris šimtmečius. Užsiėmė su karo reikmėmis susijusiu verslu – augino trakėnų veislės žirgus. Aprūpino ir Tilžės dragūnų bei Įsruties (rus. *Černiachovsk*, vok. *Insterburg*) lietuvių ulonų pulką, su dvare užaugintais žirgais dalyvavusį Pirmojo pasaulinio karo kovose. Senajame giminės lopšyje viena iš jos atšakų gyveno iki pat 1944 m. Tuo metu, kaip Sigitui pasakojo jo pusbrolis Manfredas, ten gyvavo trys kalbos: „Dvare kalbėdavo lenkiškai, kaimuose – lietuviškai, o viešajame gyvenime – tik vokiškai. Mokykloje prašnekus ne vokiškai, mokytojas privalėjo skirti fizinę bausmę – dažniausiai droždavo liniuote per nagus arba klupdydavo kampe ant žirnių. Tokia buvo ta Prūsija.“

Kai 1944 m. sovietų kariuomenė vykdė masines to krašto civilių gyventojų žudynes ir prievartavimus, kurstomus Iljos Erenburgo atsišaukimo, S. Šamborskio giminės buvo tarp nedaugelio, išvengusių genocido mėsmalės. „Buvo priversti palikti viską, ką užgyveno per amžius, ir neatsigręždami bėgti. Laimei, spėjo pabėgti. Vieni nusigavo iki Lenkijos ir ten sustojo, kiti – į Vokietiją, pasiekė Jungtines Amerikos Valstijas, Australiją.“

Kas liko iš buvusio Žvejonės dvaro? „Žirgyno pastatus vis dar ardo, pardavinėja plytas. Praėjo dešimtmečiai, bet niekaip nesugeba išardyti – tokie didžiuliai jie buvo. Vienas mano draugas vis pravažiuoja, nufotografuoja ir atsiunčia pasižiūrėti.“ Pats Sigitas savo protėvių žemės aplankyti nebegali – būti lietuviu ten vėl tapo pavojinga.

ARĖŠTINĖ

Į Lietuvą jis pasitraukė slapta, rizikuodamas būti sulaikytas, o gal ir pašautas pasieniečių – brido per tą patį Lieponos upelį, dabar žymintį sieną su Rusijos administruojamu Karaliaučiaus kraštu.

„Jis nėra labai platus ir gilus, galima perbristi“, – liūdnai nusišypso. Ryžosi nebeturėdamas kitos išeities: „Begyvenant Karaliaučiaus krašte, mane pradėjo suiminėti, iš pradžių tik kertant sieną, o vėliau jau ir vietoje. Bandė įbauginti, kad susiprasčiau: arba bendradarbiauju su jais, arba traukiuosi. Viena iš dviejų, trečio kelio nebuvo. Galiausiai atėmė dokumentus, nors jokia byla man niekada nebuvo iškelta. Supratau, kad susidoros.“

Lietuviškos kultūros slopinimas, prasidėjęs 2004 m. perrinkus V. Putiną prezidentu antrai kadencijai, stiprėjo pamažu, bet nuosekliai. „Mūsų mokytojai (Arūnas Urbaitis, Jonas Glinskis, Emilija Algaudė Bukontienė ir kiti) vienas po kito tapo nepageidaujamais asmenimis: suranda kokį nors laikraštėlį, knygelę, kas nors paskundžia – ir jų nebeįleidžia per sieną. Tuo spaudimu rodė, kad nereikalinga čia ta lietuvybė ir lietuvių kalba, o ypač nepageidautinas istorinės atminties puoselėjimas, priminimas, jog čia – Mažoji ar Prūsų Lietuva. Iš Maskvos buvo duoti nurodymai visa tai gesinti, naikinti. Iš pradžių bandė civilizuotais metodais, po to įsidrąsino. Dabar jau ir atminimo lenta Vydūnui Tilžėje nuplėšta, ir Karaliaučiaus krašto lietuvių kalbos mokytojų asociacija uždaryta, ir folkloriniai ansambliukai išdraskyti. Nieko neliko.“

S. Šamborskis pasakoja sulaukęs ir kvietimų į FST, ir kitų „dėmesio“ ženklų. Buvo daromas spaudimas per artimus pažįstamus: „Nuvažiuoju į Gumbinę pas mokytoją Ireną, tremtinių dukrą, o man išėjus po pusvalandžio pas ją užgriūva kaukėti vyrai iš „Omono“ (dabar – „Rosgvardija“), išverčia visus namus, išnaršo kompiuterį, pasiima dokumentus, formaliai paklausinėja, pagąsdina ir išsinešdina, liepę perduoti man linkėjimų. Aišku, ji verkdama skambina man: „Sigitai, daryk ką nors...“ O ką gali padaryti? Panašiai iškrėtė ir mūsų bendražygės Liudmilos Gudonytės, prieškario Lietuvos lakūno, partizano Juozo Gudonio-Liktaravičiaus dukters, namus. Surado mano darbo knygelę ir labai susidomėjo, kad esu buvęs Sąjūdžio sekretoriato darbuotojas. Surašė „paėmimo aktą“ ir ją išsinešė.“

Karaliaučiaus krašto lietuvių bendruomenės pirmininkui taikė ir ypatingą metodą. „Būdavo, važiuoji per sieną – pasiveda į šoną, atvažiuoja pasienio viršininkas, kas nors iš milicijos ir išsiveža, bet nieko neaiškina. Uždaro į kamerą. O FST kameros labai įdomios, patarčiau ten patekti visiems, kas nemyli Lietuvos [juokiasi]. Gal trijų kvadratinių metrų ploto patalpa, palubėje kybo „Iljičiaus lemputė“, o sienos vietoje tapetų išklijuotos antilietuviškais, antikatalikiškais, prieš NATO nukreiptais straipsniais. Gulto nėra, užsikloti nėra kuo, tik taburetė, prisukta prie grindų metaliniais varžtais. Ir prieš akis turi visą naktį. Miegoti neįmanoma, nes grindys – ne medinės. Kas belieka daryti? Skaityti... Ateina ryte ir klausia: ar perskaitei? Ką nors supratai? Atsakau: taip, žinoma, supratau viską. Na va, gudruolis[10]... Gal būtų juokinga, bet kai iš tavęs paima visus daiktus, nuskenuoja telefono adresyną ir turbūt įdiegia kokią nors sekimo sistemą, negali žinoti, kaip jie elgsis. Gal pakiš narkotikų: po to atvažiavę „surastų“, iškeltų kriminalinę bylą ir nusiųstų pailsėti kelerius metus sanatorijoje su grotomis. O gal pateps nuodeliu, ir ilgai negyvensi.“

S. Šamborskis įtaria, kad galėjo būti nunuodytos dvi jo bendražygės: tilžiškė Danutė Norušaitė[11], taip pat kilusi iš mažlietuvių giminės, Helgos Strėkaitės ir 2000 m. pašventintos Tilžės Kristaus Prisikėlimo bažnyčios statytojo Vincento Norušo[12] dukra, ir mokytoja Irena Tiriuba-Barilaitė, nuo 2001 m. vadovavusi Gumbinės vaikų folkloro ansambliui „Nadruvėlė“. „Prie Danutės prilipo tokios neaiškios draugės – prisistatė kaip tremtinių anūkės, bet buvo labai įtartinos. Aš dar perspėjau, kad negertų su jomis arbatos. Po kelių mėnesių ji staiga mirė, susirgusi kasos uždegimu.“ Panašiai netikėtai mirė ir mokytoja Irena. „Tokios neaiškios mirtys, kai sulaukusios penkiasdešimties viena po kitos labai greitai išėjo mūsų aktyviausios veikėjos, kelia klausimų. Ar tai tik sutapimas? Aš taip nemanau“, – svarsto S. Šamborskis.

Atmosfera, privertusi aktyvesnius lietuvius pasijusti valdžios priešais, primena įžangą į Stalino laikų terorą. „Tik nešaudo prie sienos. Vienas pasienio viršininkas, turintis savotišką humoro jausmą, man pasakė: „Seniau, Sigitai Aloyzevičiau, čia pat būtų ir sušaudę, o dabar reikia su tavimi terliotis[13]“. Nors anksčiau labai gražiai bendravome: jų pasienio tarnyba man, kaip lietuvių veikėjui, duodavo leidimą be eilės kirsti sieną, kviesdavosi į savo šventes. Iš miestelių merų

10 Rus. *umnica*.

11 Karaliaučiaus krašto lietuvybės puoselėtoja, buvusi Tilžės miesto Vydūno lietuvių kultūros draugijos, Karaliaučiaus srities lietuvių kultūros bendrijos pirmininkė, nuo 1996 m. – atkurtos „Birutės“ draugijos pirmininkė (*Mažosios Lietuvos enciklopedija*, prieiga internete: https://www.mle.lt/straipsniai/danute-norusaite-vlasiceva).

12 1972 m. V. Norušas įkūrė Tilžės lietuvių katalikų bendruomenę, kuriai vadovavo iki 1999 m. Išreikalavęs leidimą, organizavo Tilžės Kristaus Prisikėlimo bažnyčios statybą ir pats atliko sunkius fizinius darbus (*Mažosios Lietuvos enciklopedija*, prieiga internete: https://www.mle.lt/straipsniai/vincentas-norusas).

13 Rus. *Ranše, Sigitas Aloyzevič, rastreliali by tut na meste, a sčas vozitsa tut s toboj.*

Gumbinės vaikų folkloro ansamblis „Nadruvėlė“. 2006 m.

esu gavęs per šimtą garbės raštų už humanitarinę pagalbą, renginių organizavimą. Tebesu Černiachovsko garbės pilietis. Bet viskas apsivertė aukštyn kojomis – tapau priešu.“

Vis dėlto tarp rusų, net ir politinių veikėjų, Karaliaučiaus krašto lietuvių bendruomenės pirmininkas sakosi sutikęs ir nemažai tokių, kurie stengėsi padėti. Nuo teroro pabandęs gintis teisinėmis priemonėmis, jis su dėkingumu prisimena žmogaus teisių ombudsmenės Irinos Viršininos, Boriso Jelcino prezidentavimo laikais gubernatoriumi buvusio profesorius Jurijaus Matočkino, kitų gana įtakingų asmenų palaikymą: „Daug yra gerų žmonių, ir neatsirado nė vieno, kuris būtų bandęs iš manęs pasipelnyti. Bet nei jiems, nei geriausiam Kaliningrado srities advokatui nepavyko nieko iškovoti. Mačiau, kad tos pastangos tik siutina FST. Siekė, kad arba sutikčiau dirbti prieš Lietuvą ir lietuvius, arba pasitraukčiau. Kai iš manęs paėmė dokumentus, nebeturėjau nei lietuviško paso, nei rusiškų dokumentų. Beliko laiko klausimas, kada susidoros.“

Nelegaliai pasitraukti iš Rusijos nebuvo paprasta: „Nesu kontrabandininkas, kuriuo niekas nesidomėtų, jaučiau sekimą. Pagavę galėjo pasodinti ilgiems metams, ir dar nežinia, ar nešautų. Be to, ir Lietuvos pasieniečiai galėjo areštuoti arba pasielgti kaip su migrantais iš Baltarusijos – išstumti atgal rusams. Reikėjo įspėti, kas aš, kodėl traukiuosi. Teko organizuotis labai slaptai ir tiksliai: buvo ir priedanga, ir kelių blokavimas, kad iš paskos nevažiuotų, ir sekimas iš medžių... Kad likau gyvas, esu dėkingas mūsų tautiečiams. Tiems, kurie neišduos, – mūsų partizanų vaikams.“

KRIKŠTO SŪNUS

Iš Gulago lagerių paleisti politiniai kaliniai, kuriems sovietų represinės struktūros neleisdavo sugrįžti į Lietuvą, neretai įsikurdavo Kaliningrado srities pasienio rajonuose, arčiau tėvynės. „Mūsų krašte gyveno keli tūkstančiai politinių kalinių ir tremtinių. Tai buvo prieškario elito atstovai, kuriuos sovietai laikė didžiausiais priešais: buvę nepriklausomos Lietuvos lakūnai, inžinieriai, mokytojai, puskarininkiai plechavičiukai. Šviesūs ir Lietuvą labai mylintys žmonės“, – primena S. Šamborskis.

Anot jo, būtent iš tų pakraščių, kur kadaise apsigyveno į tėvynę neįleisti lietuviai, daugiausia

vyrų buvo išvežta į frontą Ukrainoje, 2022 m. rudenį paskelbus mobilizaciją į Rusijos kariuomenę. Ar toks kryptingumas leidžia įžvelgti etninio valymo požymių? „Taip pat, kaip visoje Rusijoje – juk pirmiausia ima iš pasienių, iš tų vargšių tautelių. O Maskvos, Sankt Peterburgo ar srities centro Kaliningrado privengia, kad nekiltų neramumai. Elitas nenori, kad jų vaikai žūtų. Mobilizuoja iš skurdžiausių rajonų, kur bloga ekonominė padėtis, didelė bedarbystė. Šitų neaiškių vargšų negaila, o jei dar pašnibžda, kad pasienyje daug lietuvių, tai pirmiausia iš ten ir ima“, – svarsto Karaliaučiaus krašto lietuvių bendruomenės pirmininkas.

Tad tarp tų, kurie agresoriaus armijoje panaudojami kaip patrankų mėsa – nemažai lietuvių kilmės jaunuolių. Anot S. Šamborskio, į Ukrainą išvežta apie vienuolika tūkstančių Gumbinėje (rus. *Gusev*, vok. *Gumbinnen*) dislokuotų motošaulių: „Tai buvo vietiniai berniukai, šauktiniai, daugiausia iš pasienio rajonų, kur kas ketvirtas turi lašelį lietuviško kraujo, nes seneliai – lietuviai. Pagal tai galima apytiksliai paskaičiuoti, kiek iš Gumbinės išvežė lietuvių kilmės vaikinų. Žinome, kad tie motošauliai buvo sumušti. Ukrainos duomenimis, pusė jų žuvo, labai daug sužeista, o kiek liko gyvų – nežino niekas. Iš Eitkūnų (rus. *Černyševskoje*, vok. *Eydtkuhnen*, *Eydtkau*), kur gyveno labai daug lietuvių ir iki šiol gyvena daug lietuviškas šaknis turinčių žmonių, praeitą rudenį mobilizuota penkiasdešimt jaunų vyrų. Iš jų septyniolika – lietuvių kilmės. Tai tikslūs duomenys. Nežinia, kiek iš jų liko gyvi. Tik žinau, kad jie yra Ukrainoje ir šeimos kelis mėnesius nebeturi jokių žinių apie savo artimuosius. Telefonai iš jų paimami. Rusijai savo kareivukų negaila: *ura* ir pirmyn. O iš paskos eina „Wagner“ samdiniai ir Kadyrovo čečėnai – „saviškiai“ nušaus, jei bandys dezertyruoti.“

Tarp paimtųjų į Rusijos armiją ir žuvusių Ukrainoje – ir S. Šamborskio krikštasūnis. „Tremtinės anūkas, dainavęs ir grojęs ansamblyje „Nadruvėlė“, apsitaisęs lietuviškais rūbeliais. Devyniolikos metų berniukas, ne kontraktininkas. Niekas negalėjo pagalvoti, kad laukia tokia lemtis. Močiutė verkdama man paskambino: tavo krikštasūnio nebėra, Saša žuvo... Kūną grąžino cinkuotame karste, palaidotas Gumbinėje. Kaip gali jaustis, ką sakyti? Kad visi atsakingi? Ar gali žmogus būti kaltas dėl to, kad ten gimė? Ar teisinga jį kaltinti, kai jo seneliai buvo išvežti?“ – klausia S. Šamborskis.

Tos šeimos istorija, anot jo, panaši į daugelio: „Sašos močiutę keturiolikos metų ištrėmė iš Šakių rajono į Tomsko sritį. Ten dirbo, kirto medžius, per stebuklą išgyveno. Valgė kankorėžių sėklas, kad neiškristų dantys. Grįžusi bandė apsistoti Kybartuose, bet du kartus ją išvijo. Tada Gumbinėje susirado darbelį, butą. Ištekėjo už tokio pat tremtinio, sukūrė lietuvišką šeimą, su laiku net namuką pasistatė. Kol sveikata leido, abu dainavo Gumbinės lietuvių folkloro ansamblyje „Nadruva“, kuriam vadovauja Elena Galdikienė. 1994 m. jis pirmasis iš Karaliaučiaus krašto dalyvavo dainų šventėje Vilniuje, o iš jo narių anūkų tuomet dar jauna mokytoja Irena Tiriuba-Barilaitė subūrė vaikų ansamblį „Nadruvėlė“, gyvuojantį jau dvidešimt metų. Tie žmonės stengėsi, kaip sugebėjo, palaikyti lietuvybę. Niekas jų per daug nerėmė. Parašydavau kokį projektėlį, paprašydavau, kad pakviestų į Lietuvą dalyvauti dainų šventėse, folkloro festivaliuose. Niekas baisiausiame sapne nesapnavo, kad bus karas, varys į frontą, žudys... Dabar kartais girdžiu lyg priekaištus – kodėl nesitraukė, kodėl ten sėdėjo... O kas jų čia labai laukė? Kas padėjo persikelti? Galų gale, per tiek metų Karaliaučiaus krašte gimė trys ar keturios kartos, žmonės ten įsigyveno, įsigijo būstus, darbus, šeimas, kurios dažniausiai yra mišrios... Nėra taip paprasta pasitraukti. Dabar norėtų, bet jau nebeįmanoma... Aišku, pradelsė.“

SVARBIAUSIA ŽINUTĖ

Visą gyvenimą gelbėjęs Mažosios Lietuvos kultūrinę atmintį, šiuo metu Karaliaučiaus krašto lietuvių bendruomenės pirmininkas gelbsti žmones – padeda lietuvių kilmės jaunuoliams pasitraukti į Lietuvą, kad išvengtų paėmimo į Rusijos armiją. „Kai mūsų politikai ima kalbėti, kad visi jie yra kalti, išplautomis smegenimis, keliantys grėsmę... Tegu pasižiūri į veidrodį – ar patys nekelia Lietuvai didesnės grėsmės, nei tie vargšai jauni rusakalbiai lietuvaičiai. Tie, kuriems pavyko pabėgti į Lietuvą, jau po poros mėnesių su manimi kalba lietuviškai. Jie yra girdėję tą kalbą būreliuose, ansambliuose, iš senelių, viešėję pas gimines Lietuvoje. O dėl išplautų smegenų – jauni žmonės nežiūri televizijos, todėl, palyginus su kitais, nėra labai užzombinti, susiranda internete nevienpusę informaciją, sugeba apeiti visus ribojimus“, – sako jis.

Pabėgti iš Rusijos slapta dabar būtų nebeįmanoma, tad traukiamasi legaliai, per vienintelį šiuo metu veikiantį Kybartų pasienio kontrolės

Gumbinės, Pilkalnio, Stalupėnų ir Lazdynų ansambliečiai Dainų šventėje Vilniuje. 2009 m.

punktą. „Jeigu rusų pusėje ant sienos nori įteikti šaukimą į kariuomenę, klausia: ar „bilietėlį“ turi?[14] Tas „bilietėlis“ – šimtas eurų, įdėtų į pasą. Kyšiukas pasieniečiams, kad ant sienos neįteiktų šaukimo. Sunkiau Lietuvoje. Tokį tautietį, kuris neturi lietuviško paso arba leidimo gyventi Lietuvoje, labai ilgai klausinėja, tikrina dokumentus. Jei neturi pažymėjimo, kad yra lietuvių kilmės – beveik neįmanoma įeiti į Lietuvą. Kartais gelbsti tai, kad nuvažiuoju į pasienį, paskambinu pamainos viršininkui ir pasakau, kad toks ir toks tikrai ateis, jam tikrai kyla grėsmė... Tokiais atvejais iškviečia Migracijos departamento specialistus, ir tokia tarsi komisija sprendžia, ar įleisti. Žmogus turi užpildyti anketą, atsakyti į klausimą „kam priklauso Krymas“ ir kitus apie karą Ukrainoje. Taip vienas kitas praeina,“ – pasakoja S. Šamborskis.

Bet su Šengeno viza Lietuvoje per pusę metų galima būti ne ilgiau nei 90 dienų, o per tą laiką, anot jo, pasitraukusieji nespėja gauti legaliam pasilikimui mūsų šalyje reikalingų dokumentų. Mat terminas priimti sprendimą, ar išduoti pažymėjimą, kad asmuo yra lietuvis – 120 dienų, leidimo gyventi išdavimas užtrunka tris ar keturis mėnesius, o pilietybės klausimo svarstymas – apie pusantrų metų. Bijodami, kad tapę pažeidėjais niekada negaus nei leidimo gyventi, nei pilietybės, kai kurie laukti Lietuvos sprendimo grįžta į Kaliningrado sritį.

„O ten sugrįžti, kai jau esi išėjęs, – be galo pavojinga. Toks Aleksandras, trisdešimtmetis vyrukas, Lietuvoje davė interviu. Rusijoje apie tai labai greitai sužinojo, išvertė į rusų kalbą, atspausdino, o dabar jo mamos ir žmonos atžvilgiu vyksta baisus pjudymas. Žmonai, dirbančiai gydytoja Sovetske, pacientai koridoriuje rėkia: „Jūsų vyras – Rusijos išdavikas!“ Aleksandras buvo priverstas ten sugrįžti, nes 88 dienas prabuvęs Lietuvoje negavo jokio dokumento. Jam yra iškilusi didelė grėsmė, nes FST tikrai žino, kad jis bando pasitraukti ir net davė interviu. Aišku, jie jau išsiaiškino, kad jis yra partizano anūkas“, – FST persekiojimą patyręs S. Šamborskis

14 Rus. *talončik jest?*

neabejoja, kaip ši aplinkybė gali pakreipti žmogaus likimą.

Anot jo, sulaukusį vos šešiolikos Aleksandro senelį įkalino lageryje, o grįžusiam neleido apsigyventi Lietuvoje, – tai aišku, nors Lietuvos ypatingajame archyve duomenų apie jį nėra daug. Nustatinėjant faktus, tenka remtis sovietinėmis bylomis, o jos ne visos išliko, ir tokie tyrimai užtrunka. Tai tik viena iš daugybės problemų, su kuriomis susiduria buvusių politinių kalinių palikuonys, bėgdami nuo mobilizacijos į Rusijos armiją: „Lietuvoje belaukiant sprendimo, reikia turėti ir iš ko, ir kur gyventi. Kas nors turi leisti pas save deklaruoti gyvenamąją vietą. Tenka ieškoti giminių, ansambliečių, draugų, kurie žmogų priimtų, surastų jam kokį sodo namelį.“

Ką Lietuva galėtų padaryti, kad mažiau lietuvių kilmės jaunuolių būtų išsiųsti į karą prieš Ukrainą? „Pirmiausia – paspartinti procedūras. Galėjome paspartinti ukrainiečiams, turėtume paspartinti ir šitiems. Jų nebus labai daug. Neturėtų būti taip, kaip dabar, kai sulaukus paskutinės termino dienos parašo, kad „Migris“ sistemoje[15] ne ten padėjai paukščiuką ir kažko trūksta. Daug tokių atvejų: nepateikėte vertimo, neteistumo pažymos galiojimo terminas pasibaigęs, neparašėte, kad gavęs Lietuvos pilietybę pasižadate atsisakyti Rusijos pilietybės. Pralaukęs tris mėnesius, žmogus gauna tokį raštą, ir procedūra prasideda iš naujo. Aš greitai surašau, išverčiu, nusiunčiu, jis pateikia per sistemą, ir vėl viskas iš pradžių... Ar turime tam laiko, kai žmogui kyla grėsmė? O juk tereikia paspartinti procedūrą. Aišku, būtų puiku aktyvuoti, kaip Venesuelos lietuviams, valstybinę programą dėl pagalbos suteikimo šeimoms persikeliant į Lietuvą. Tuo labiau kad tų mano „puskraujukų“ šeimose neretai ir antrosios pusės turi lietuviškų šaknų. Kodėl turėtume juos atstumti? Tarp tų, kuriems padedu, – keli inžinieriai, kardiologė, felčeris, stiprus dviejų metrų ūgio vyras... Ar mums jų nereikia? Per kelis mėnesius išmoks kalbą, išlaikys egzaminą, legalizuos diplomą ir dirbs Lietuvai... Nesuprantu to atstūmimo, tos išdavystės. Netgi dvigubos išdavystės: po karo kažkas jų senelius įskundė ir išvežė, o dabar jų anūkai vėl atstumiami. Tai netoleruotina ir neatleistina. Čia mano svarbiausia žinutė: negalima taip elgtis.“

15 Lietuvos migracijos informacinė sistema elektroninėje erdvėje.

SKOLA MAŽVYDUI

Mobilizacija į Rusijos armiją, S. Šamborskio vertinimu, kiek pakeitė Kaliningrado srityje vyraujančias nuotaikas. Isteriškos neapykantos banga, kilusi Lietuvai pabandžius stabdyti tranzitą, slūgsta: „Tuo metu visi ten gyvenantys lietuviai buvo vadinami fašistais. Sakė, kad Lietuva nori juos sunaikinti, kad lenkai ir lietuviai – baisiausi priešai. Dabar tiesiogiai prieš lietuvius nebepuolama, o pyktį pakeitė liūdesys ir neviltis, kaip sako rusai, *smuta*. Viena buvo sėdėti ant sofutės ir sakyti, kad palaiko tą karą, ir visai kas kita, kai nuolat galvoji, kas atsitiko su tavo artimuoju, ar jis dar gyvas. *Ura* patriotizmas blėsta.“

Galbūt tai teikia vilties, kad nebeplis vandalizmas prieš Mažosios Lietuvos paveldą, kurio simboliu 2022 m. vasarą tapo Vydūnui skirtos atminimo lentos nuėmimas nuo namo Tilžėje, kur mąstytojas gyveno vienuolika metų iki 1944-ųjų, kai teko bėgti nuo sovietinio genocido. S. Šamborskiui ši istorija primena svarbų jo paties gyvenimo epizodą: „Tą lentą Vydūnui pakabinome 1989 m. gegužės 20 d., kai vyko pirmoji lietuvių kultūros šventė. Mane, dar jauniklį, išrinko Vydūno lietuvių draugijos pirmininku, ir mes, dvidešimtmečiai lietuvaičiai, vedėme eiseną, visus tuos gražiuosius renginius. Tikėjome, kad lietuvybės ir to krašto ateitis bus šviesi.“ Koks mąstymas naikina tą tikėjimą, matyti iš jau cituoto „rusų pasaulio“ propaguotojo M. Makarovo straipsnio: pasidžiaugęs, kad nuimta „neteisėtai pakabinta“ lenta Vydūnui, nacių įsigalėjimo metais dėl lietuviškos veiklos persekiotą humanistą jis pavadino rusofobu, „kuris viešai žemino didįjį rusų rašytoją Fiodorą Michailovičių Dostojevskį, o 1944 m. pabėgo su vokiškaisiais nacistais iš Tilžės į Vakarų Vokietiją“.

Būta išpuolių ir prieš kitus paminklus iškiliems lietuvių kultūros kūrėjams. „Karaliaučiuje apipaišė paminklą Liudvikui Rėzai, bet greitai nuvalė, tuo lyg ir baigėsi. 2022 m. rudenį maišu aprišo atminimo lentą Martynui Mažvydui, mūsų pakabintą Ragainėje ant bažnytėlės, kur jis kunigavo. Žmonės atsinešė kopetėles ir tą maišą nuėmė. Dar kartą aprišo – dar kartą nuėmė. Dabar sakė, kad jau nebeužrištas“, – pasakoja Karaliaučiaus krašto lietuvių bendruomenės pirmininkas.

Neramu ir dėl Kristijono Donelaičio memorialinio muziejaus Tolminkiemyje (rus. *Čistyje Prudy*), kurį dar 2010 m. svarstyta perduoti

stačiatikių bažnyčiai[16]: „Dabar to muziejaus, kuris yra Kaliningrado srities istorijos ir meno muziejaus filialas, beveik niekas nelanko, ir tai gali tapti pretekstu jį uždaryti. Jeigu prarasime Donelaitį – būsim beveik viską praradę."

Esama dalykų, dėl kurių, anot S. Šamborskio, galime priekaištauti ir sau patiems: tuo metu, kai lietuvybė Karaliaučiaus krašte dar nebuvo laikoma nusikaltimu, nesugebėjome tinkamai pasinaudoti galimybėmis tirti ir įamžinti savo kultūrinį palikimą. „Labai liūdna, kad nebuvo deramai paminėtas pirmosios spausdintos lietuviškos knygos autoriaus Martyno Mažvydo 500 metų jubiliejus. Juk turėjome duomenų apie jo gimimo datą – šviesios atminties profesorės Gertrūdos Benzės, vilko dukros[17], surastą įrašą Karaliaučiaus universiteto bendrabučio knygoje, kur turėdavo užsirašyti atvykusieji studijuoti. „Martin Masvidius Vaitkuns gebor. 1520", – savo ranka užrašė Mažvydas. Sakyčiau, tai pakankamas įrodymas, kad prieš kelerius metus sukako 500 metų nuo jo gimimo. Kodėl Lietuvoje ši sukaktis nebuvo paminėta? Kodėl nesistengta universitetų lygiu inicijuoti Mažvydo palaikų paiešką? Nepaisant sudėtingos situacijos, buvo galima pabandyti, kol I. Kanto universitete dar veikė Baltistikos centras. Derėjo tik netingėti. Matau čia didelį Lietuvos kultūros ministerijos apsileidimą. Kiek raštų rašyta, o reakcija būdavo viena: santykiai negeri... Grynas biurokratinis atsirašinėjimas, kad nereikėtų nieko daryti. Kartu su šviesios atminties žurnaliste, režisiere Laima Pangonyte (1942–2022) mynėme takus pas Lietuvos vadovus, dabartinį kultūros ministrą, kitus, kad judintų klausimą dėl M. Mažvydo įamžinimo – veltui. Ragainės bažnyčia yra paversta socialiniais būstais, gyventojai nelabai tvarkingi, pristatytas antras ir trečias aukštai, bet juk požemiai išliko, tebėra užversti. O tų laikų palaidojimai ten ir buvo. M. Mažvydo kapas gali būti ir po ta patalpa, kur su Ragainės lietuvių draugija man vadovaujant turėjome bibliotekėlę, susirinkimų salę ir katalikų koplyčią. Būtume galėję leisti išardyti grindis ir ištirti. Galų gale juk yra technika, leidžianti net neatkasus pamatyti, kas yra po grindimis. Visi pritarė, tik niekas nieko nepadarė, nors Kultūros ministerija jau ir pinigus archeologiniams tyrimams buvo skyrusi, ir darbo grupė buvo sudaryta. Surasti Mažvydo kapą buvo mūsų garbės reikalas", – primena Karaliaučiaus krašto lietuvių bendruomenės pirmininkas. Ir priduria, kad tikisi dar sulaukti laiko, kai galės sugrįžti į Mažąją Lietuvą.

16 Žr. naujienų agentūros ELTA 2010-10-28 pranešimą „Kaliningrado Dūma atidėjo K. Donelaičio muziejaus perdavimo Stačiatikių bažnyčiai klausimą", prieiga internete: https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kaliningrado-duma-atidejo-k-donelaicio-muziejaus-perdavimo-staciatikiu-baznyciai-klausima.d?id=37983431 <žiūrėta 2023-03-05>.

17 Gertrud Bense (1933–2021) – Rytų Prūsijoje, Pilkalnyje (rus. *Dobrovolsk*), gimusi vokiečių kalbininkė ir baltistė, mokslų daktarė (1961). Viena iš vilko vaikais vadinamų Karaliaučiaus krašto vaikų, kurie 1944–48 m. buvo atskirti nuo šeimų ar liko našlaičiai. Baigiantis Antrajam pasauliniam karui atsidūrė Didžiojoje Lietuvoje, kur priglausta netoli Jurbarko gyvenusios ūkininkų šeimos išmoko lietuviškai. Iki 1993 m. dėstė Halės-Vitenbergo universitete, taip pat ir lietuvių kalbą, kurios kursui parengė mokomąją gramatiką. Paskelbė studiją apie XVIII a. Mažosios Lietuvos lietuviškų dokumentų kalbą, tyrė šio krašto lietuvių protestantų giesmynų tekstus. Paskelbė informaciją apie 1974 m. savo surastą Fabijono Ulricho Glazerio (vok. *Fabian Ulrich Glaser*) giesmyno „Kelios nobažnos giesmės" (1740) leidimą, publikavo XVIII a. lituanistikos šaltinį „Pienas mažėms waikelems" (1735), aptarė jo spausdinimo aplinkybes, Kristijono Gotlybo Milkaus (*Christian Gottlieb Mielcke*) darbą Pilkalnyje (žr.: *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, prieiga internete: https://www.mle.lt/straipsniai/gertrud-bense; Vilniaus universiteto Baltistikos katedros informacija „Mirė garsi Vokietijos baltistė Gertrūda Benzė", prieiga: https://www.flf.vu.lt/naujienos/bendros-naujienos/mire-garsi-vokietijos-baltiste-gertruda-benze; „*Visuotinė lietuvių enciklopedija*, prieiga: https://www.vle.lt/straipsnis/gertrud-bense/).

LITHUANIAN IDENTITY AS EVIDENCE (FROM THE CHRONICLE OF THE KÖNIGSBERG REGION)

Rasa KALINAUSKAITĖ

Sigitas Šamborskis, Chair of the Lithuanian Community of Königsberg, who was forced by the Russian special services and supporters of the "Russian world" ideology to flee to Lithuania, tells about the situation of the Lithuanian community in the Russian-administered Kaliningrad (Königsberg) region. Now, once again, it has become dangerous to be a Lithuanian, to teach children their parents' or grandparents' mother tongue, Lithuanian songs and dances, to care for the Baltic heritage of this region. The persecution began during the second term of office of Russian President Vladimir Putin but intensified during the current aggression against Ukraine. For cherishing the cultural identity of their community, Lithuanians face repression: their homes are searched, they are followed, and even taken into custody without any charges. In the summer of 2022, the Lithuanian Language Teachers' Association of Kaliningrad, which has been in operation since 1995, was closed and Lithuanian language teachers are no longer allowed to come to the region. Centres of Lithuanian studies have been destroyed: the Lithuanian Studies Centre of the Pedagogical College in Chernyakhovsk, where over a hundred students studied just a few years ago, was closed; the Baltic Studies Centre of Immanuel Kant Baltic Federal University no longer operates. Even children's folklore ensembles are called the "fifth column" against the "Russian world" ideology. In the summer of 2022, a memorial plaque dedicated to the famous Lithuanian philosopher and writer Vydūnas was removed in Tilžė (Rus. Sovietsk), and there are concerns about the fate of other Lithuanian heritage sites and signs.

RAMBYNO ŠVENTVIETĖS GRIŪTIS

Vykintas VAITKEVIČIUS

2018 m., pasitikdamas atkurtos Lietuvos nepriklausomybės šimtmetį, XIV Prigimtinės kultūros seminare Užutrakyje perskaičiau pranešimą apie Rambyną – mūsų tautos šventovę ir amžinosios jos būties simbolį. Tada pamačiau, kad lietuvių istoriografijoje labai trūksta Tilžės mokytojo Eduardo Gizevijaus (1798–1880) surinktų ir paskelbtų duomenų – geografiniu, istoriniu ir mitologiniu požiūriu išsamiausio Rambyno aprašymo, kuriuo rėmėsi daugelis vėlesnių autorių. Supažindindamas su, mano nuomone, svarbiausiomis E. Gizevijaus žiniomis, kartu pradedu ir tam tikrą Rambyno šventvietės rekonstrukciją, t. y. siekiu aprašyti ir parodyti, kaip atrodė 1811 m. suskaldytas šventas akmuo ir kalnas iki 1835 m. griūties. Ypatingas dėmesys straipsnyje skirtas Rambyno deivių pranašystei, kurios visapusiškas išaiškinimas yra ateities tyrinėjimų uždavinys.

Reikšminiai žodžiai: baltų religija, skalviai, Nemunas, Rambynas, Eduardas Gizevijus.

Rambynas kartu su Birutės kalnu, Šatrija, Medžiokalniu yra vienas iš žymiausių Lietuvos šventkalnių, kurio nepaprasta istorija su daugeliu išsišakojimų ir užutėkių ateityje turėtų sulaukti specialios studijos ar monografijos. Archeologinių Rambyno tyrinėjimų istoriją jau ėmėsi apibendrinti Valdemaras Šimėnas (2011; 2012), sudarytas Klaipėdos krašto šventviečių žemėlapis (Vaitkevičius 2018). Pastaraisiais metais buvo paskelbti seniausios šio Nemuno ruožo raidos tyrimų duomenys (Bitinas ir kt. 2017), o Kęstutis Demereckas surinko daugelį unikalių XVI–XIX a. žemėlapių, vaizduojančių Paskalvių–Šakininkų lanką ties Rambynu, ir paaiškino, kaip Nemunas jau istoriniais laikais dėl pavasarį susidarančių ledo sangrūdų galėjęs keisti vagą – nuo Ragainės pasukti šiaurėn ir taip imti ardyti šventkalnio šlaitus (Demereckas 2020: 68–77). Rambyno šventvietės istorijai taip pat reikšmingi nauji kolektyvinės atminties kūrimo (Mačiulis 2012), Mažosios Lietuvos kaip lietuvių nacionalinės erdvės (Safronovas 2015), Martyno Jankaus asmenybės ir veiklos tyrimai (Kaunas 2021).

Lietuvaitė pas Rambyną. XX a. pradžios atvirukas. Iš Vytenio ir Junonos Almonaičių skaitmeninių kopijų rinkinio

E. Gizevijus. Rambynas po 1835 m. griūties (šventvietės akmuo nupieštas pagal pasakojimus ir pasitelkus vaizduotę).
Pagal: Gisevius 1837 (įklija be numeracijos)

Sklaidant rankraštinę „Amžinąją Rambyno kalno knygą“, kurią 1928 m. birželio 24 d. šventiniu linkėjimu lietuvių tautai – „Tegul auga visa, kas gera, gražu, išmintinga, teisinga ir tvirta“ – pradėjo Vydūnas (Amžinoji 1928), iškyla vėlesnės, tyrinėtojų dar laukiančios, simbolinės Rambyno šventvietės reikšmės. XIX a. antroje–XX a. pirmoje pusėje, tiesiogine ir perkeltine prasme, Rambyne buvo projektuojama šventovė – lietuvių tautos būties simbolis.

Šventoji ugnis ant aukščiausio kalno prie Nemuno turėjo amžiams sujungti Lietuvą – Kauną su Vilniumi rytuose ir su Klaipėda vakaruose – be to, nuo Rambyno buvo dairomasi ir į kairiajame Nemuno krante plytinčią Prūsijos Lietuvą. Straipsnis skirtas šios tautos šventovės ištakoms – pasakojimui apie senąjį, mitologinį Rambyną.

EDUARDAS GIZEVIJUS

Kilmingas mozūras E. Gizevijus gyveno Seinuose, Gumbinėje. Nebaigęs teisės studijų Karaliaučiaus universitete, persikėlė į Tilžę, dirbo Vargdienių mokyklos inspektoriumi, vaikų choro vadovu, daugiau kaip penkiasdešimt metų – lietuvių kalbos mokytoju, o prieš mirtį buvo išrinktas Prūsijos draugijos garbės nariu (Vyšniauskaitė 1994: 176–177; Senoji 2009: 124–125; Šimėnas 2011: 18; naujausius biografinius tyrinėjimus žr.: Sliužinskas 2011). 1867 m. kelionės per Prūsų Lietuvą metu, vokiečių žurnalistas Otas (Otto) Glagau E. Gizevijų atrado Tilžėje, skurdaus mokinių bendrabučio kambaryje, su senu fortepijonu ir nesuskaičiuojama daugybe piešinių – stirtose ant kėdžių ir sukabintų ant sienų. O. Glagau žodžiais, nei pačios, nei vaikų mokytojas neturėjo, jo šeima – tai šiame krašte gyvenantys lietuviai. E. Gizevijus juos vadino klasikine, didelių gabumų turinčia, tiesiog neprilygstama tauta, kurios kalbą, tautosaką, aprangą, papročius, paminklus pats per keturiasdešimt metų giliai pažino ir užfiksavo. Aš juos pažįstu kaip niekas kitas! – šūktelėjo savo svečiui E. Gizevijus (Glagau 1869: 154–160). Didžiausias lietuvių pasitikėjimas, kurio nusipelnė E. Gizevijus, skaitant jo sutelktas žinias apie Rambyną, yra svarbus ir mums.

Vacys Milius nurodo, kad E. Gizevijaus rankraščius, piešinius ir korespondenciją po jo mirties seserėnas perdavė į Prūsijos muziejų Karaliaučiuje (Lietuvninkai 1970: 437), o mokinys ir įpėdinis – lietuvių kalbos mokytojas Erdmanas Julius Šykopas (Erdmann Julius Schiekopp) parengė leidinį, kuriame paskelbė plačią E. Gizevijaus autobiografiją, šiek tiek jo surinktų Prūsijos lietuvių papročių, padavimų ir dainų (Gisevius 1881). Šioje rinktinėje paskelbto E. Gizevijaus gyvenimo pasakojimo, taip pat ir O. Glagau kelionės

aprašymo vertimas į lietuvių kalbą tapo geriausiai žinomais XIX a. šaltiniais apie Rambyną (Lietuvninkai 1970: 48–53, 229–234). Tačiau pirminis ir daug išsamesnis – E. Gizevijaus pasakojimas apie 1835 m. rugsėjo 12 d. kalno griūtį. Jos padarinius Tilžės mokytojas, lydimas moksleivių, apžiūrėjo po trijų dienų ir glaustai aprašė kaip informaciją spaudai (Gisevius 1837; 1881: 36–37).

Neilgai trukus E. Gizevijui buvo nurodyta parengti Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui III skirtą Rambyno aprašymą, prie kurio mokytojas dirbo penkias savaites. 1836 m. pavasarį E. Gizevijus patyrė, kad jo darbas nenuėjo perniek, karalius tikrai susidomėjo Rambynu, o neilgai trukus mokyklų tarėjas Šaubas (Schaub) pasisiūlė tarpininkauti ir E. Gizevijaus surinktas žinias apie Rambyną kartu su piešiniu paskelbti (Gisevius 1881: 37–40).

Nėra abejonės, kad 1835 m. rudenį apibendrinti duomenys tapo E. Gizevijaus straipsnio „Der Rombinus“ pagrindu. Per dešimtmetį, praėjusį nuo 1825 m., kai autorius apsigyveno Tilžėje, jis daug kartų lankė Rambyną, klausinėjo aplinkinių kaimų gyventojus, fiksavo jų liudijimus ir sakmes, rinko archeologinius radinius. Taigi, Rambynas dar iki didžiosios griūties E. Gizevijui buvo gerai pažįstamas. Jis negalėjo matyti tik 1811 m. suskaldyto[1] švento akmens, kurį detaliai aprašė iš vietos gyventojų pasakojimų, galbūt net buvusių schematiškų piešinių. Kita vertus, tikėtina, kad mokytojas matė iš šio akmens pagamintas girnas ir (arba) žmonių saugomas jo skeveldras.

E. Gizevijaus straipsnyje minėtieji vietos gyventojų liudijimai apie tai, kaip Rambynas (orig.: *Rombynus*, *Rambyn* arba *Rambynkalnis*) atrodė iki švento akmens suskaldymo, vėlesni autoriaus žvalgymų duomenys bei 1835 m. įvykusios kalno griūties aprašymas nuolat pinasi, ir skaitytojui tai dera turėti omenyje.

Vyriausios kartos Bardėnų ir Bitėnų kaimų gyventojai neprisiminė jokios didesnės XVIII a. antroje pusėje įvykusios Rambyno griūties. XIX a. pradžioje, kilus teisminiams ginčams dėl žemių ribų, Bardėnas (*Bardwin*) iš Bardėnų kaimo[2] asmeniškai išmatavo 240 žingsnių (75,28 m) atstumą nuo švento akmens iki slenkančio Rambyno šlaito krašto. Per trisdešimt metų slenkantis 150

Rambynas (*Berg Rombinus*) ir jo šventvietės akmuo (*Stein*) topografiniame Rytprūsių žemėlapyje (iškarpa). Pagal: Schrötter 1802

pėdų (46,95 m) aukščio šlaitas jau buvo priartėjęs prie buvusios akmens vietos: didesnė nuošliauža buvusi 1828 m., griūtis – 1835 m., o mažesniu mastu kalno žemė ir akmenys žemyn byrėjo nuolat (Gisevius 1837: 7). Beje, 1796–1802 m. parengtame topografiniame Rytprūsių žemėlapyje vienintelį kartą istorijoje Rambyno kalno viršūnėje buvo pažymėtas ir šventas akmuo (Schrötter 1802: XII; plg. Jäger 1982: 52–53, 56–57)[3].

1835 m. griūtis įvyko audringą rugsėjo 12-osios naktį, jau trečią parą pučiant pietryčių vėjui. Jis sutapo su Nemuno tėkmės kryptimi, – pažymėjo E. Gizevijus, svarstydamas, kad tai galėjo turėti įtakos ir kalno griūčiai. Žvejų tokiu oru prie upės nebuvo, o piemenys tolėliau, lankose, išgirdo perkūniją primenantį griausmą, ir sudundėjo žemė. Beje, tuo pačiu metu jiems pasigirdo lyg koks tūkstantbalsis choras, ir akimirksniu viskas nutilo. Bitėnų kaimo gyventojai, kurie dar nemiegojo, taip pat išsigando, išėjo laukan, tačiau nieko nebeišgirdo. Po šios griūties 400 žingsnių (125 m) ilgio ruože Nemune susidarė 120 žingsnių (37 m) pločio ir 50 pėdų aukščio (15,65 m) žemių kalnas, o E. Gizevijus stebėjosi, kaip tarp šio kalno upėje ir likusios Rambyno dalies liko

1 Vienur rašoma, kad akmuo buvo suskaldytas, kitur – kad susprogdintas.

2 Rambynas šiandien paprastai laikomas Bitėnų valda ir yra siejamas su šiuo kaimu. Istoriniais laikais jis priklausė Bardėnams Tilžės apskrityje, o Bitėnai buvo Ragainės apskrities kaimas. Apskričių riba buvusi nustatyta kiek į rytus nuo Rambyno.

3 E. Gizevijui pritaria ir jo aprašymą tikslina Rytų ir Vakarų Prūsijos bei Lietuvos padavimų rinktinėje paskelbti duomenys – 1835 m. rugsėjį, įvykus Rambyno griūčiai, švento akmens vieta dar buvusi nepaliesta (Tettau, Temme 1837: 165).

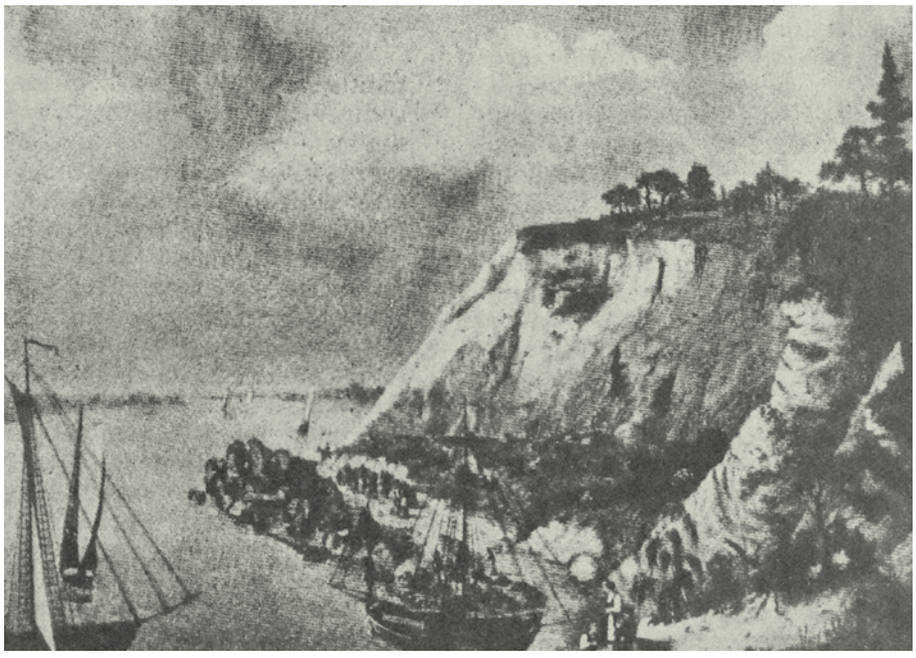

K. F. Kesleris. Rambynas tuoj po 1835 m. griūties (paveikslo reprodukcija).
Pagal: Lymanas 1982: 35

neužverstas kelias, kuriuo buvo galima ir eiti, ir važiuoti (Gisevius 1837: 13). Atrodo, būtent šią detalę, kaip ir kitus kalno griūties padarinius, galima įžvelgti E. Gizevijaus bendradarbio, piešimo mokytojo Kristijano Frydricho Keslerio (Christian Friedrich Kessler) darbo reprodukcijoje (iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos jis buvo eksponuojamas Prūsijos muziejuje Karaliaučiuje).

Paties E. Gizevijaus tapytą šventiniais rūbais pasipuošusių moterų paveikslą, kurio tolumoje neabejotinai vaizduojamas Rambynas, matyt, reikėtų datuoti XIX a. viduriu (Senoji 2009: 206–208).

RAMBYNO ŠVENTVIETĖ

Rambynas lankomas, gyvenamas ir gerbiamas nuo neatmenamų laikų. Tai pačiai vietovei priklausė gyvenvietė, šventvietė, kapinynas, – galbūt šie priešistoriniai paminklai buvo nevienalaikiai. Lietuvių autoriai su Rambynu neretai sieja 1275 m. Vokiečių ordino riterių sudegintą skalvių pilį Ramigę (plg. Batūra 1985: 403), kitų nuomone, jos būta Šereiklaukyje ar Opstainyse (plg. Thomas 1887: 120–121). Gerokai daugiau nei šimtą ant Rambyno ir jo

Lietuvės šventiniais rūbais (antrame plane – Nemuno vingis ties Rambynu, stūksančiu dešinėje; kairėje – Tilžės panorama). E. Gizevijaus paveikslo reprodukcija (aut. – Eduardas Volteris), saugoma Rusijos etnografijos muziejuje. Pagal: Senoji 2009: 206

Rambynas. Meliaro tipo bronzinis įmovinis kirvis iš E. Gizevijaus rinkinio, dabar saugomas BrPAIM. Pagal: Bliujienė 2018: 354

Antrasis bronzinis įmovinis kirvis iš Rambyno, kurį E. Gizevijus padovanojo Prūsijos muziejui Karaliaučiuje. Pagal: Engel 1935: lent. 118a

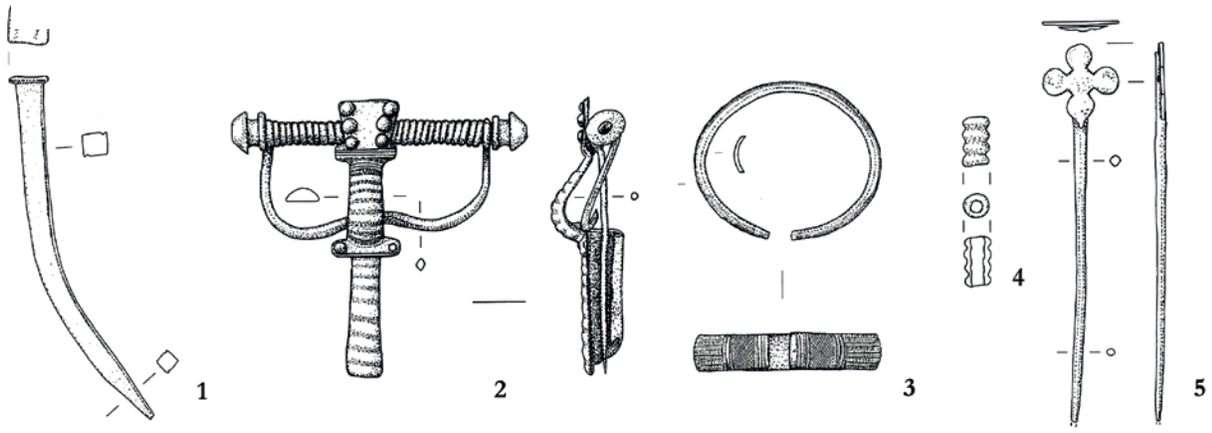

Rambynas: 1) nežinomos paskirties dirbinys (13,8 cm ilg.); 2) lankinė segė (10,8 cm aukšt.); 3) apyrankė (7,2 cm skr.); 4) karolis (1,8 cm ilg.); 5) smeigtukas (14,6 cm ilg.) iš E. Gizevijaus rinkinio, dabar saugomi BrPAIM. Pagal: Banytė ir kt. 2013: lent. 21

prieigose[4] rastų archeologinių radinių iš vietos gyventojų surinko E. Gizevijus, ir, dar jam gyvam esant, šis rinkinys pateko į Prūsijos muziejų Karaliaučiuje (Šimėnas 2011: 18; plg. Banytė ir kt. 2013: 166–167). Vėliau apie vietos gyventojų radinius nebuvo rašoma, nesėkmingai klostėsi ir profesionalių archeologų tyrimai.

Aštuoni akmeniniai kirviai arba jų dalys iš E. Gizevijaus rinkinio gali būti datuojamos ir akmens, ir bronzos amžiumi. Išlikęs Meliaro (*Mälar*) tipo bronzinis įmovinis kirvis su ąsele buvo pagamintas apie 700–600 m. pr. m. e. ir laikytinas senovės auka, kuri kitados galėjusi būti užkasta Rambyno šventkalnio viršuje arba jo papėdėje prie Nemuno.

Tikėtina, kad vienu metu buvo paaukoti ir po daugelio metų surasti du labai panašūs kirviai, kurių vieną E. Gizevijus padovanojo Berlyno muziejui (šis išliko), o kitas pateko į Prūsijos muziejų Karaliaučiuje ir dingo Antrojo pasaulinio karo verpetuose (Engel 1935: 118a lent.; plg. Šimėnas 2011: 17–18). Archeologinėje literatūroje dar nėra aptarti XIX a. pirmoje pusėje slenkančiame Rambyno šlaite surasti 24 bronziniai dirbiniai, kuriuos E. Gizevijus lygino su padavimuose apie Rambyną minimų akėčių virbais (Gisevius 1859: 210). Vienas toks nenustatytos paskirties lietas dirbinys išliko Priešistorės ir ankstyvosios istorijos muziejuje Berlyne (Banytė-Rowell ir kt. 2013: 167).

Dar apie 120 radinių iš Rambyno – tai įvairūs IV–XII a. papuošalai, aprangos detalės ir kai kurie kiti radiniai – rodo, kad kalno prieigose nuo seno buvo ardomas vienas ar net du priešistoriniai kapinynai (Šimėnas 2011: 19).

4 V. Šimėno nuomone, E. Gizevijus Rambyno kalnu vadino „labai didelę teritoriją nuo Bitėnų iki Bardėnų kaimo“ (Šimėnas 2011: 19). Palyginimui, Priešistorės ir ankstyvosios istorijos muziejaus Berlyne aktuose pasakyta, jog minėti archeologiniai radiniai buvo rasti ant Rambyno ir jį supančioje vietovėje: *Auf dem Rombinus und in dessen Umgegend gefunden* (Banytė ir kt. 2013: 166).

E. Gizevijaus teigimu, ypač daug priešistorinių radinių iš spalvotųjų metalų: diržų, apyrankių, grandinių, dubenų ir dubenėlių (*Schaalen und Becken*) buvo randama XVIII a. antroje pusėje, juos mielai supirkdavo Tilžės auksakaliai ir pirkliai (Gisevius 1859: 21–22).

Pirmą kartą Rambyną ir tuo pačiu vardu vadinamą šventą mišką mini du XIV a. pabaigos kryžiuočių kelių į Žemaitiją aprašymai. Pirmasis (Nr. 22) datuotas 1394 m. rugsėjo 29 d., paremtas *Zada* iš Laukiškių ir *Waynegede* iš Ragainės žvalgymais. Pasakyta, kad nuo Rambyno prie Nemuno iki Lumpės upės, kur parinkta vieta nakvynei, yra pusė mylios gero kelio. Antrasis aprašymas (Nr. 23), datuotas 1385–1395 m. laikotarpiu ir paremtas to paties žvalgo *Sade* bei jo bendro *Robütte* iš Laukiškių žiniomis, prasideda lyg anotuojančiu sakiniu, kad tai kelias nuo švento miško – nuo Rambyno – į Medininkų žemę: *Von deme heyligen walde von Rambyn in das lant czu Medeniken*. Toliau detalizuojama, kad pirmoji nakvynė Lumpės pakrantėje, už 2 mylių nuo Rambyno, šis kelias esąs geras, pakeliui vandens ir pašaro pakanka (Die littauischen 1863: 676–677).

Atstumas nuo Rambyno iki Lumpės keliaujant skyrėsi nuo pusės iki dviejų mylių (maždaug nuo 3,9 iki 15,6 km) galbūt todėl, jog vasaros keliai būdavo ilgesni, o antrojo kelio aprašymas kaip tik esąs vasaros laikotarpio. Kitas svarbus klausimas: ar abiejuose kelių aprašymuose išeities taškai sutampa? Peršasi išvada, kad atstumas nuo Rambyno – kalno Nemuno pakrantėje – iki Lumpės buvo kur kas trumpesnis, nei jį matuojant nuo šalia Rambyno plytinčio švento miško. Yra pagrindo manyti, kad persikėlę per Nemuną ties Ragaine (istorinės perkėlos vietą, žr. Demereckas 2020: 65), karo žygių žvalgai kaip tik keliavo per (arba palei) šventą mišką, kuris vakaruose siekė Rambyną (plg. Thomas 1887: 113–114).

Apie šventą mišką užsimena ir E. Gizevijus: esą Rambyno šventkalnio šiaurinę ribą žymėjo ir jį nuo švento miško skyrė puslankį sudarančios pakilumos ir smėlėtos vietos. XVIII a. viduryje tarp Rambyno ir Bitėnų kaimo dar būta lapuočių miško, o E. Gizevijaus laikais jo vietoje augo pušynas (Gisevius 1835: 20–21).

1970 m. Bardėnuose vietovardžių rinkėjai užrašė Šventgirės pavadinimą, tačiau patikslinančių duomenų nepateikė (VK). Dar XIX a. kiek į šiaurę nuo Rambyno (nuo kalno matoma) augo šventa laikoma liepa (Gisevius 1837: 19). O. Glagau patikslino: trijų kamienų, 600 metų amžiaus medis, Bardėnų kaimo gyventojų pašvęstas Laimai ir labai gerbiamas (Glagau 1869: 106).

Rambyno šventkalnis buvo ir iki šiol yra aukščiausia apylinkės vieta, kuri stačiu it siena krantu iškyla virš Nemuno. Viršuje, galbūt nedidelėje griovoje, būta į rytus tekančių šaltinių. Bendrai kalnas buvo labai šaltiniuotas, vanduo stipresne ar silpnesne jėga sruvo ir jį ardė, daugelyje vietų žemėje atverdamas gilius plyšius (Gisevius 1837: 5–6).

Įsimintina, kad Rambynas – tai orų pranašas. Dėl grunte esančių molio ir kalkių dalelyčių, lengvai sutraukiančių drėgmę, jis dažnai keitė šlaitų spalvą. Šviesus blyškus geltonis, esant sausam orui, pavirsdavo į puikų tamsų raudonį, orui apniukus. Kalną gaubiant silpnam rūkui, šis pasikeitimas beveik visuomet pranašaudavo lietų. Be to, teigiama, kad Rambynas turėjo įtakos audrų eigai – daugelis iš vakarų išilgai Nemuno pučiančių vėjų atsimušdavo į šią vietą ir nurimdavo ar pakeisdavo kryptį (Gisevius 1837: 3–4).

Toje vietoje, kur Rambyno šlaitas pats aukščiausias, Nemune būta sukūrio *didelis Wirus* – E. Gizevijus užrašė lietuvišką jo pavadinimą. Esą kartą kalnas prasivėręs, ir iš siaubą keliančio tarpeklio šėldamas iškilęs priešiškai nusiteikęs vyras, kuris čiupo nuo jo sprunkančią, garsiai raudančią moterį baltais drabužiais ir prapuolė upės gelmėse. Taip atsiradęs minėtas į prarają vedantis verpetas, kuris kėlė grėsmę laivams ir sieliams (Gisevius 1837: 10–11). Tačiau svarbiausias Rambyno šventvietėje buvo akmuo su nepaprastais ženklais.

Anot padavimų, akmenį čia esą padėjęs pats dievas Perkūnas (Tettau, Temme 1837: 162). E. Gizevijus užrašęs padavimą, kad į Rambyną jį atsigabeno milžinas. Prie Tilžės būta trijų brolių milžinų: Vilmančio (*Willmantis*), Tilžačio (*Tilzatis*) ir Rambyno (*Rombinus*). Išsiskyrę, pasidalinę mantą (Rambynui tekęs akmuo), jie statė pilis abipus Nemuno per mylią vienas nuo kito, matyt, pasiskolindami kokius reikmenis, rytais paduodami vienas kitam ranką ir vakarais palinkėdami labos nakties (Gisevius 1839: 106–107).

Šventas akmuo buvo raudonai juodas granitas su raginukės (*Hornblende*) priemaišomis, 15 uolekčių (10 m) apimties[5], pailgas šiaurės–pietų kryptimi, nuolaidus į pietus; akmens aukštis virš žemės paviršiaus siekė nuo 5 (1,54 m) iki 9 pėdų (2,78 m). Kiekvieną kartą tekėdama ir leisdamasi

5 Šioje vietoje E. Gizevijus, matyt, rėmėsi dar 1794 m. Rambyną aplankiusio ir akmenį kadagiais apaugusioje kalno viršūnėje pamatavusio Karlo Nankės knyga (Nanke 1800: 167).

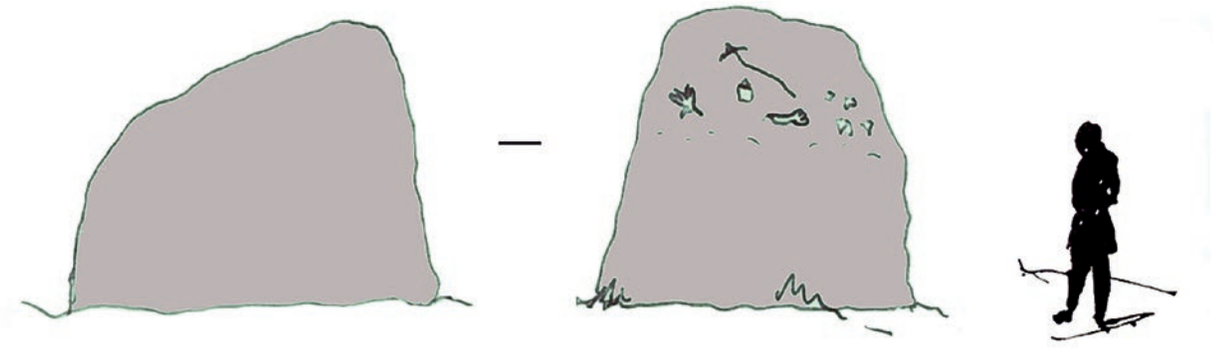

Menamas Rambyno šventvietės akmens paveikslas (kairėje – akmuo, žvelgiant iš rytų, dešinėje – iš pietų pusės). Autoriaus piešinys

saulė apšviesdavo švento akmens paviršių, kuris buvo toks lygus, kad net atspindėdavo šviesą.

Viršutinės akmens plokštumos viduryje būta kalavijo ženklo (beveik kaip įstrižainės), žemiau – į šventyklą panašaus ženklo, toliau – žmogaus ranką ir pėdą primenančių įdubimų, daugybė gyvūnų pėdų įspaudų.

Mūsų seneliai (taip girdėti lietuvius pasakojant) dažnai sakydavę, kad mes turim aukų akmenį saugoti, jo nepažeisti ir lengvabūdiškai ten nesijuokti, neišdykauti; akmuo esąs šventas, žemė, ant kurios jis guli, – pašvęsta. Saulei tekant ir leidžiantis akmenį apgaubdavo – tą patys esame matę – nuostabi auksinė šviesa (*ein goldener Wundershein*). Tūkstančiai čia su šventa pagarba meldėsi ir iš dėkingumo ar melsdami palaimos, ant akmens dėjo aukas. Prie akmens traukė maldininkai ir iškilmingiausios, dievams skirtos apeigos čia buvo rengiamos, taip pat teismai, sprendžiantys gyvybės ir mirties klausimą.

Kaip galios ženklas ant akmens buvo įspausta kalavijo žymė. Ant akmens būta ir kitų ženklų (kai kurie jų liko nesuprantami). Pėdų ir kanopų įspaudai bylojo apie gyvulius, kuriuos čia reikėjo aukoti. Visi šie ženklai – iš tų neatmenamų laikų, kai akmenys dar buvo minkšti. Iš toliausių kraštų, tokių kaip Smolenskas ir Maskva, atvykdavo galingi kunigaikščiai ir karaliai su aukomis, kurias sudėdavo ant akmens. Taip pat visų rūšių ligoniai ateidavo čia tam, kad akmenį paliestų, ir pasveikę grįždavo namo.

Jaunavedžiai eidavo prie akmens ir meldė laimingos santuokos. Gimdyvės dėkodavo už sveikatą ir meldė palaimos naujagimiams. Ten, kur žmogiškas protas nebežinojo kaip pagelbėti, padėdavo akmuo, prie kurio su giliu tikėjimu žmonės keliaudavo. Dar ir mūsų laikais nei vienų vestuvių dalyviai nepravažiuodavo to paties – laimės ir sveikatos – nepaprašę; nuotaka dėjo ant akmens plonai išaustus stuomenis, keliaraiščius ir kitas panašias dovanas. Prie akmens pasirodydavusi rūsti būtybė (*eine ernste Gestalt*), kuri dažnai nė neprašoma kokiu nors ženklu arba iškilmingais žodžiais laukiamą žinią apreikšdavo.[6] (Gisevius 1837: 25–26).

Pasakojimas apie tai, kaip malūnininkas Švarcas iš Bardėnų, su krašto administracijos pagalba, gavo teisę Rambyno šventvietės akmenį suskaldyti, kaip jam sekėsi tai padaryti ir koks likimas ištiko malūnininką su jo akmenskaldžiais, – dar viena nepaprasta, su visomis smulkmenomis žmonių pasakota istorija (Gisevius 1837: 29–31; Tettau, Temme 1837: 162–165). Antrojo pasaulinio karo išvakarėse vis dar buvo galinčių ją papasakoti. Gi Lumpėnuose, prie Barkovskio gyvenamo namo durų, rodytos maždaug metro skersmens girnos, pagamintos iš švento Rambyno akmens. Bevežant tas girnas į Lumpėnus esą trys žmonės nusilaužė kojas, o bededant jas į malūną – dar trys žuvo... (LTR 2127/39).

Ant Rambyno suskaldžius akmenį, jo vietoje dar gulėjo stambių skeveldrų. Po to, kai akmenskaldžiai už nusikaltimą jau buvo nubausti ir, krašto lietuvių nuomone, savo kaltę išpirkę, vietos gyventojai iš tų skeveldrų pasigamino šešias rankines girnas, taip pat parsinešė jų, kad įsidėtų į namų pamatus. Po daugelio metų Martynas Jankus vieną iš šių skeveldrų paėmęs iš Bitėnuose sugriautų tėvo namų pamatų kertės ir sugrąžinęs į Rambyną. Akmuo buvo paženklintas Gediminaičių stulpais ir 1928 m., minint Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetį, panaudotas ant Rambyno statomam židiniui-aukurui papuošti (išsamiau žr. Alšėnas 1967: 116; Almonaitis, Almonaitienė 2015: 52–53).

6 Čia ir kitur iš vokiečių kalbos E. Gizevijų vertė straipsnio autorius.

Elzė Jankutė ir Martynas Jankus prie tik ką ant Rambyno sumūryto aukuro-židinio (fotografuota iš nugarinės pusės; kaip manoma, švento akmens skeveldra – viršuje). 1928 m. Iš autoriaus skaitmeninių kopijų rinkinio

Maži Rambyno šventvietės akmens gabalėliai žmonių namuose buvo laikomi kaip apsauga. Panašiai elgtasi su Perkūno kulkomis vadinamais akmeniniais ir titnaginiais kirviais; tikėta, kad jie namus saugo nuo audrų ir turi galią gydyti žaizdas (Gisevius 1837: 31–32).

Švento akmens suskaldymas – tai didysis lūžis Rambyno ir ten buvusios šventvietės istorijoje. 1811 m. buvo sunaikinta pati švenčiausia jos dalis, po to kalną paliko paskutiniosios baltų religijos dievybės, vietos gyventojams paskelbdamos pranašystę: kalnas nugrius, o šventvietės turtai atiteks vargingiausiam (variantuose – geriausiam ir vargingiausiam) apylinkės gyventojui.

DEIVIŲ PRANAŠYSTĖ

Po daugelio metų prisimindamas 1835 m. rugsėjo 12 d. rytą po didžiosios Rambyno griūties, E. Gizevijus rašė, jog pas jį atėjo Nabareitis iš Bitėnų ir tokiais žodžiais perdavė naujieną: „Ponuli, ateik ir pažiūrėk, velnias išniro iš vandens ir su trenksmu nubloškė kalną žemėn!“ (orig.: *Herrke, Du motst kame und sehne, de Diewel is ut dem Water gekame und häwt den Barg mit de ganze Musik runder geschmäte*)[7]. Iš spaudai skirto pranešimo, kurį E. Gizevijus paruošė netrukus po to, kai sugrįžo nuo Rambyno, mums svarbūs šie sakiniai:

> Kadangi kalno griūtis palietė prieš 24 metus susprogdinto aukojimo akmens (*Opferstein*) vietą, tai kaimyninių vietovių gyventojus apėmė įtemptas laukimas. Mat pagal jų išsaugotą [pasakojamąją] tradiciją laumės, didžiai pasipiktinusios šventovės (*Heiligthum*) sugriovimu, išvykdamos iš Rambyno, šio kalno griūtimi grasė ir tuo pat metu pažadėjo šios vietovės vargingiausiajam čia esančius auksinius stalo rykus ir arimo padargus, kai tik aukojimo vieta nugriūsianti.
>
> Ir iš tikrųjų šių eilučių autorius [po griūties] matė žmones iš Bardėnų kaimo su kastuvais ir garsiom dainom traukiančius į įžymiąją vietą tuoj pat į dienos šviesą iškelti tų įsivaizduojamų Rambyno lobių. (Gisevius 1881: 36–37)

XVI–XVIII a. istorinių šaltinių žinios, XIX–XX a. apie Rambyną užrašyta pasakojamoji tautosaka ir jos pagrindu sukurti literatūriniai sakmių variantai iki šiol nėra sutelkti ir dar laukia nuodugnių tyrinėjimų. Būdinga, kad daugelio sakmių veiksmas vyksta Nemuno pakrantėje, ties Rambynu, kur būta senovės kelio, taip pat ir upėje, pavyzdžiui:

> Žiloje senovėje viens žvejys iš Bardinų[8] naktij dvyliktoj adynoj, pro Rambyną pražėgliuodams[9], susimatęs su moterimis, panemunij skalbinį plaujančoms ir meldžančoms jas su skalbimu ik Ragainės už gerą atlyginimą drauge paimt. Joms įsikrausčus, žvejys nusigandęs valtelę nugrimzdimui apsunkytą ėsant, ale jos vis dainuodamos bei šokinėdamos džaugės ir jau ties Naudvaru išlipo.
>
> Dabar žvejys valtelę peržūrėjęs. Joje susmulkytų anglių pamatęs, pasipustyjęs, lopetą sugriebęs, per „bartą“ jas laukan metė ir tik ant rytojaus priešpiet patėmijo tų anglių liekanas auksu ėsant. Po to jis, kačeig labai darbštus, tačau vis vargings liko. (Iš gyvenimo 1998: 277)

Šios moterys skalbėjos prie Rambyno labai primena lietuvių tautosakos laumes – jas žmonės taip pat išvysta saulei nusileidus, prie vandens, velėjančias kultuvėmis; laumės dažnai išdykaujančios, dainuojančios (plg. Vėlius 1977: 113–117).

Iki šiol baltų mitologijos tyrinėtojai daugiausiai kalbėjo apie vietas, kuriose laumės pasirodo arba kur jas sutinka praeiviai. Tačiau rimčiau atsakymo į klausimą, kur laumės gyvena, kitaip tariant, kur jos buvoja šviesiuoju paros metu, žmonėms nematant, neieškota[10]. E. Gizevijaus surinkti ir apibendrinti duomenys išskirtiniai: remdamasis tautosakine tradicija jis aprašė laumių pasirodymo vietas – dažniausiai šios pasirodydavo ant piliakalnių, miškuose, upių pakrančių šlaituose, iš kur eidavusios prie netoliese esančių vandens telkinių skalbti (Gisevius 1850: 399–400). Rambynas buvęs šių dievybių, kurias Bitėnuose žmonės vadino laumėmis (*Laume*), o Bardėnuose – laimėmis (*Laimen*)[11], buveinė. Dar daugiau, E. Gizevijus jas vadina Rambyno kalno dvasiomis (*Die Berggeister des Rombinus* – Gisevius 1837: 24).

Žinia, jog laumių, taip pat mergų arba panų vardu vadinamos lietuvių padavimų ir sakmių mitinės būtybės, gyvenančios kalnuose bei urvuose,

7 Už pagalbą verčiant ir tikslinant šią citatą nuoširdžiai dėkoju Vilijai Gerulaitienei.

8 Kalbama apie kaimą, šiandien oficialiai vadinamą Bardėnų vardu.

9 Praplaukdamas laivu su burėmis.

10 Beje, panaši padėtis kalbant apie skalbimą – bene dažniausią laumių užsiėmimą. O juk dar stokojame paaiškinimo, iš kur tie skalbiniai, tiek daug varginančio darbo.

11 Dera prisiminti, kad būtent šio kaimo erdvėje, Rambyno prieigose, augo ir Laimos vardu vadinama liepa.

nėra unikali. Norbertas Vėlius tokio pobūdžio padavimų užrašė apie gimtųjų Gulbių (Šilalės r.) kaimynystėje esantį Laumenų kaimo Laumėkalnį: *Tos laumės gyveno po kalnu. Laumės skalbdavusios, kokius ten audinius ausdavo, linus sėdavos ant kalno, dirbdavo. Iš to ir kalnas Laumės kalnu yra vadinamas* (LTR 3171/340). Ypač išraiškinga Vetygalos atodanga Šventosios pakrantėje (Anykščių r.), turinti Laumės Pečiaus pavadinimą. Apie šį gilios griovos pusiau dalijamą statų šlaitą pasakota, jog iš urvo išeidavusios laumės skalbinių velėti (išsamiau žr. Vaitkevičius 2006: 525). Dėmesį atkreipia ir kitas faktas – apie Vakarų Lietuvos piliakalnius ir alkakalnius dažnai pasakojama, jog žemaičiai ar švedai, vaidilutės ar vienuolės gyvena būtent požeminiuose urvuose (plg. Krzywicki 1906: 49; Vaitkevičius 1998: 321–322). Ši iš pirmo žvilgsnio nesuprantama aplinkybė patvirtina, jog mitiniai veikėjai ir, tenka manyti, baltų religijos dievybės turėjusios buveinių kalnuose. Ryšį su žmonių gyvenamu pasauliu jos palaikė per angas, urvus ar žemės plyšius. Pastarųjų, beje, netrūko ir Rambyne, aukštuose Nemuno šlaituose (Gisevius 1837: 4–7; Tettau, Temme 1837: 162).

Sakmėje apie nepaprastą pranašystę laumės iškyla kaip Rambyno kalno ir čia esančios šventvietės valdytojos. Jos vaizduojamos kaip turinčios ryšį su aplinkinių kaimų ir viso krašto gyventojais, juos pažįstančios, žinančios, kas kuo užsiima, iškilus reikalui – susikalbančios ir susitariančios. Pabrėžtina, kad Rambyno laumės užima aukštą, tikėtina, pačią aukščiausią padėtį – jos karūnuotos ir neapsakomai turtingos, atsisveikinimo proga šventiškai apsirengusios. Tačiau išvykimo priežastis – išvarymas, kuris pradeda lemtingų pranaštystės įvykių grandinę: deivėms palikus Rambyną, akmuo būsiąs suskaldytas, o kalnas nugriūsiąs atverdamas turtus:

> Dauguma laumių dar prieš šventojo akmens suskaldymą pasitraukė [iš Rambyno], nes buvo persekiojamos ir nebegalėjo ilgiau čia pasilikti; žmonės tapo laumėms nebeištikimi ir net [paskutinės] susiruošusios išvykti vos rado kas duotų valtį. Raudodamos laumės atsisveikino su Rambyno kalnu, stovėjo šventiniais drabužiais su karūnomis ant galvų prie [šalimais] sukrautų turtų. Tada jos įlipo į valtį, pakartodamos pažadą valtininkui gausiai atsilyginti, tik jis turėsiąs nuo savo laimės nenusigręžti... Daug turto dar liko nepaimta, bet valtis jau buvo perpildyta. Susirūpinęs valtininkas ilgai priešinosi, bet pagaliau [jo vairuojama valtis] pajudėjo.
>
> Dažnai atrodė, kad plaukianti valtis jau tuoj nuskęs, bet laumėms keltininko baimė kėlė vien tik juoką. Dar prieš išlipant joms į krantą, į valtį iš visų pusių plūstelėjo vanduo. Tačiau jos pasiekė tikslą ir linksmos iššoko iš valties. Išsigandęs valtininkas greitai iškrovė [turtą] ir atsisveikino. Tačiau dar spėjo išgirsti jam skirtus žodžius: „Valtyje yra tavo laimė, ir ką tu [joje] rasi, rūpestingai saugoki!“ „Daugiau mūsų nebepamatysi, iš šventojo kalno mes esam išvarytos, – kalbėjo toliau laumės, – tačiau ir Rambyno viršūnė į vandenis nugarmės, kai neliks švento akmens; o kalno turtai, kuriuos mes palikome, tada iškils į dienos šviesą, ir juos pasidalins labiausiai nusipelnęs bei vargingiausias (*dem Besten und Aermsten zu Theil werden*). Jis[12] turįs rasti sidabrinį lopšį, auksinę grandinę, grėblį, akėčias, plūgo noragą, stalo indus – visa iš aukso!“ To valtininkas dar nebuvo išgirdęs, kai pastebėjo valtyje smėlį ir anglis. Nenorėdamas su dvasių pasauliu turėti nieko bendra, jis ir viena, ir kita išmetė per bortą lauk. Sugrįžęs valtininkas pasakojo, ką sutikęs, ir tą pačią akimirką, jo ir visų aplink valtį susirinkusių klausytojų nuostabai, sužibo valtyje nuostabiausio aukso likučiai. (Gisevius 1837: 27–28).

Kitoje E. Gizevijaus straipsnio vietoje sužinome, kad Vokiečių ordino riteriams užpuolus Ramigės pilį, vietos žyniai negalėję su savimi pasiimti papuošalų ir aukojimo indų, daugybės cinko, vario, sidabro ir aukso daiktų, todėl ir paslėpė juos ant Rambyno (Gisevius 1837: 22).

Kituose šaltiniuose pranašystės motyvas skamba kiek kitaip: esą kraštas būsiąs laimingas tol, kol būsiąs šventas akmuo ir kalnas. Rambynas griūsiąs tada, kai akmuo bus iš savo vietos paimtas (Tettau, Temme 1837: 162).

O. Glagau, kuris aplankė E. Gizevijų praėjus trisdešimčiai metų po didžiosios griūties, savo knygoje rašė, jog laumės Rambyną palikusios po to, kai buvo nuspręsta šventą akmenį susprogdinti. Veltui jos kalbėjusios apie šventvagystę ir jos padarinius. Palikusios šventvietę ir perkeltos per Nemuną, laumės išpranašavusios: Rambynas ir visa jo viršukalnė grius į gelmes, o visi, kas prie akmens sunaikinimo bus prisidėję, sulauks keršto (Glagau 1869: 105).

Dar po kelių dešimtmečių apie Rambyną rašęs pedagogas ir etnologas Frydrichas Albertas Cvekas (Zweckas) pranašystę papildė taip: atsisveikinusios su šia pašvęsta vieta laumės, pasipuošusios auksinėmis karūnomis ir sidabriniais

12 Neaišku, geriausiasis ar varguolis.

R. Minzloff. Rambynas. Ne vėliau nei 1905 m. gegužės mėn. Pagal: www.bildarchiv-ostpreussen.de

diržais, susėdo į dideles, plokščias valtis (*auf Kähnen*), papuoštas medžių lapais ir gėlėmis. Išplaukdamos jos taip dainavusios:

Ten, kalne,
Kaskite mikliai!
Ten paslėpti
Auksiniai rakandai;
Po akmeniu
Jie guli saugiai;
Kam lemta,
Tas juos ir gaus![13]

Dort in dem Berge
Grabet behende!
Dort ist verscharret
Golden Gerähte;
Unter dem Steine
Liegt es bewahret;
Wem es beschieden
Der mag es erben!
(Zweck 1898: 79–80)

Pabaigoje A. Cvekas priduria, kad iš šios dainos matyti, jog sakmėje apie Rambyną kalbama apie auksinius arimo įrankius (*Ackergerät*) ir sidabrinį lopšį, o lietuviai į Rambyną žvelgė su baime ir pagarba, kol šventas akmuo buvo susprogdintas ir buvusią jo vietą pasiglemžė Nemuno tėkmė.

Iš viso to, ką XIX a. autoriai pasakė apie sunaikinto švento akmens vietą, peršasi išvada, kad galutinai į upę ji nugriuvo tarp 1835 m. rugsėjo 12 d. ir 1878 m. liepos 21 d., arba jau po pastarosios griūties, kai nuvirto 116 m ilgio ir maždaug 27 m aukščio kalno šlaitas. To paties šimtmečio pabaigoje, siekiant apsaugoti Rambyno šlaitus nuo tolesnės erozijos, jie buvo apsodinti medžiais (Zweck 1898: 81).

PABAIGA – NAUJŲ TYRINĖJIMŲ PRADŽIA

Šventvietės akmens sunaikinimas ir po jo sekusi kalno griūtis – tai lūžis Rambyno istorijoje. Nutrūko šimtmečius gyvavusi tradicija lankyti šią vietą. Rambyno deivės – atrodo, taip tiksliausia jas būtų vadinti – lėmė viso krašto gyventojų laimę, prie akmens buvo meldžiama ir įgyjama šeimos laimės ir asmeninės sveikatos. Sunaikinęs šventą akmenį, malūnininkas už tai sumokėjo gyvybe, akmenskaldžiai patyrė daugelį nelaimių;

13 Už šį vertimas autorius dėkoja Vilijai Gerulaitienei.

11 pav. Rambynas, žvelgiant iš pietvakarių (laiptais lipa garlaiviu atplaukę keliautojai arba Joninių šventės dalyviai, ant kalno plevėsuoja Mažosios Lietuvos vėliava). XX a. 3 deš. Iš Vytenio ir Junonos Almonaičių skaitmeninių kopijų rinkinio

su Rambynu atsisveikino jo valdytojos, ir kalnas, netekęs apsaugos, griuvo į Nemuną. Sulig pranašyste, vargingiausias apylinkės gyventojas – bedalis ar elgeta – turėjo pelnyti šventvietės lobį. Atsižvelgiant į lietuvių tautosakos kontekstą ir kitas šios vietovės sakmes, Rambyno auksas ir sidabras – tai dvasiniai turtai. Kitaip tariant, kalba vėl sukasi apie laimę – didžiausią ir brangiausią šios šventvietės vertybę.

Rambyno istorijos raida XIX a. antroje–XX a. pirmoje pusėje rodo, kad deivių pranašystė pildėsi. Vydūno Tilžėje ir M. Jankaus Bitėnuose pastangų dėka, Rambyno reikšmė kultūroje augo, ir po Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos, jis imtas tituluoti lietuvių tautos šventove. Vis dėlto atidus, visapusiškas pranašystės perskaitymas baltų mitologijos ir lietuvių tautosakos tyrėjo žvilgsniu, jos išaiškinimas ir palyginimas su turimais duomenimis apie kitas šventvietes, lieka ateities tyrinėjimų uždavinys.

SANTRUMPOS

BrPAIM – Priešistorės ir ankstyvosios istorijos muziejus Berlyne

LKI – Lietuvių kalbos institutas

LNB – Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius

LTR – Lietuvių tautosakos archyvas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Almonaitis, Almonaitienė 2015 = V. Almonaitis, J. Almonaitienė. *Šiaurės Skalva. Keliautojo po Pagėgių kraštą žinynas*. Kaunas. (3 atnaujintas ir papildytas leid.).

Alšėnas 1967 = P. Alšėnas. *Martynas Jankus – Mažosios Lietuvos patriarchas. Gyvenimas, darbai ir likimo lemties vingiai*. Torontas.

Amžinoji 1928 = *Amžinoji Rambyno kalno knyga*. Saug. LNB f. 130–2277.

Banytė ir kt. 2013 = R. Banytė-Rowell, A. Bliujienė, A. Čivilytė, H. Neumayer, Ch. Reich, L. Tamulynas. *Die vor- und frühgeschichtlichen Funde aus Litauen* (Museum für Vor- und Frühgeschichte. Bestandskataloge, Bd. 12). Berlin.

Batūra 1985 = Petras Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*. Parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė, žemėlapį sudarė R. Batūra. Vilnius.

Bitinas ir kt. 2017 = A. Bitinas, O. Druzhinina, A. Damušytė, T. Napreenko-Dorokhova, R. Guobytė, J. Mažeika. The lower reaches of the Nemunas River at the end of the Last (Weichselian) Glacial and beginning of the Holocene. *Geological Quarterly*, Vol. 61 (1), p. 156–165.

Bliujienė 2018 = A. Bliujienė (sud.). *Klaipėdos (Memel) kraštas: nuo ištakų iki XVII amžiaus. The Klaipėda (Memel) Region: From Origins to the 17th century*. Klaipėda.

Demereckas 2020 = K. Demereckas. *Nemuno delta. Penkių šimtmečių akimirka*. Klaipėda.

Die littauischen 1863 = Die littauischen Wegeberichte. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke (Herausg.) *Scriptores rerum prussicarum*. Leipzig, Bd. 2, s. 662–708.

Engel 1935 = C. Engel. *Vorgeschichte der atlpreussischen Stämme*. Königsberg.

Gisevius 1837 = E. Gisevius. Der Rombinus. *Preussische Provinzial-Blätter*, Bd. 18, s. 3–32.

Gisevius 1839 = E. Gisevius. Die heidnischen Schlossberge in der Umgebung des Rombinus. *Preussische Provinzial-Blätter*, Bd. 22, s. 97–112.

Gisevius 1850 = E. Gisevius. Preussische Volks-sagen. Laume. Laima. *Neue Preussische Provinzial-Blätter*, Bd. 9, s. 399–400.

Gisevius 1859 = E. Gisevius. Volkssagen von den Schlossbergen im Jura-Gebiete. *Der neuen Preussischen Provinzial-Blätter.* III Folge, Bd. 4, Hf. 3–4, s. 164–214.

Gisevius 1881 = *Eduard Gisevius.* [Parengė Erdmanas Julius Šykopas]. Tilsit.

Glagau 1869 = O. Glagau. *Littauen und die Littauer. Gesammelte Skizzen*. Tilsit.

Iš gyvenimo 1998 = *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*. Surinko J. Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas, pabaigos žodį ir paaiškinimus parašė L. Sauka (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 7). Vilnius.

Jäger 1982 = E. Jäger. *Prussia-Karten 1542–1810. Geschichte der kartographischen Darstellung Ostpreußens vom 16. bis zum 19. Jahrhundert. Entstehung der Karten, Kosten, Vertrieb. Bibliographischer Katalog.* Weissenhorn.

Kaunas 2021 = D. Kaunas. *Martynas Jankus. Tautos vienytojas ir lietuvių spaudos kūrėjas.* Vilnius.

Krzywicki 1906 = L. Krzywicki. *Żmudź starożytna. Dawni Żmudzini į ich warownie*. Warszawa.

Lietuvninkai 1970 = *Lietuvninkai. Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje*. Paruošė V. Milius, vertė V. Jurgutis. Vilnius.

Lymanas 1982 = A. Lymanas. Dar apie Rambyno aukurą. Iš senolių pasakojimų. *Lietuvos pajūris*, Nr. 5, p. 35–36.

Mačiulis 2012 = D. Mačiulis. Pasisavinant Mažąją Lietuvą. Vienijančios kolektyvinės atminties konstravimas Lietuvoje tarpukariu. *Erdvių pasisavinimas Rytų Prūsijoje XX amžiuje* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXIV), p. 212–229.

Nanke 1800 = *Nankes Wanderungen durch Preussen*. Herausg. von L. von Baczko. Königsberg, Bd. 1.

Safronovas 2015 = V. Safronovas. *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriniame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis.* Vilnius.

Schrötter 1802 = F. L. von Schrötter. *Karte von Ost-Preussen nebst Preussisch Litthauen und West-Preussen nebst dem Netzdistrict aufgenommen <...> in den Jahren von 1796 bis 1802*. Saug. Prūsijos kultūros paveldo slaptajame valstybės archyve Berlyne.

Senoji 2009 = *Senoji Lietuva. Paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje 2009 09 17–2009 11 30* (Lituanistika užsienio šalių saugyklose, t. 1). Vilnius–Sankt Peterburgas.

Sliužinskas 2011 = R. Sliužinskas. Eduardo Gizevijaus ir Gustavo Gizevijaus gyvenimas ir veikla. *Gimtasai kraštas*, Nr. 4, p. 21–28.

Šimėnas 2011 = V. Šimėnas. Neatsiskleidęs Rambynas. Archeologiniai Rambyno kalno ir jo apylinkių tyrimai nuo XIX iki XX a. pradžios. *Rambynas*, Nr. 1 (4), p. 15–19.

Šimėnas 2012 = V. Šimėnas. Neatsiskleidęs Rambynas. Archeologiniai Rambyno kalno ir jo apylinkių tyrimai nuo XX a. pradžios iki šių dienų. Napoleono lobio paieškos. *Rambynas*, Nr. 1 (5), p. 8–11.

Tettau, Temme 1837 = W. J. A. Tettau, J. D. H. Temme. *Die Volksagen Ostpreußens, Litthauens und Westpreußens*. Berlin.

Thomas 1887 = A. Thomas. Rombinus. *Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft,* Bd. 2, Hf. 7–12, s. 111–121.

Vaitkevičius 1998 = V. Vaitkevičius. *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*. Vilnius.

Vaitkevičius 2006 = V. Vaitkevičius. *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*. Vilnius.

Vaitkevičius 2018 = V. Vaitkevičius. Baltų religijos ir mitologijos žymės Klaipėdos krašte. *Klaipėdos (Memel) kraštas: nuo ištakų iki XVII amžiaus. The Klaipėda (Memel) Region: From Origins to the 17th century*. Sud. A. Bliujienė. Klaipėda, p. 209–220.

Vyšniauskaitė 1994 = A. Vyšniauskaitė. *Lietuviai IX a.–XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose.* Vilnius.

VK – Abėcėlinė vietovardžių iš gyvosios kalbos kartoteka. Saug. LKI Vardyno skyriuje.

Zweck 1898 = A. Zweck. *Litauen. Eine Landes- und Volkskunde.* Stuttgart.

THE FALL OF THE RAMBYNAS TEMPLE

Vykintas VAITKEVIČIUS

The article is dedicated to the history of Rambynas, one of the most famous temples of the Baltic religion. In 1811, at the initiative of the miller of Bardėnai village, the sacred stone was destroyed on the hill, and in 1835 and 1878, the slopes of the hill, its shores washed by the Nemunas river, were destroyed. Readers should note the possibility of reconstruction of the appearance of this sanctuary, using numerous historical sources from the 14th–18th centuries and the data published in 19th-century authors' articles and books.

The article carefully analyses the most detailed description of Rambynas from a geographical, historical, and mythological point of view, prepared by a teacher from Tilžė, Eduard Gisevius (1798–1880); it was also a reference point for many authors who wrote about it later. The focus was on the sacred stone at the temple and the legends about the fantastical prophecy from the goddesses of this place.

The stone of Rambynas temple was red-black granite about 10 m in volume, elongated in a north-south direction, sloping to the south. The height of the stone above the earth's surface ranged from 1.54 to 2.78 m (Fig. 2, 8). As the sun rises and sets, it illuminates the stone's surface, which was so smooth that it reflected the light. The splitting of this stone was a great turning point in the history of Rambynas and the temple there. When its holiest part was destroyed, the deities of the Baltic religion left the mountain, but first they gave a prophecy to the local population: Rambynas will fall, and the riches of the temple will go to the poorest (in some versions – the best and poorest) in the surrounding area.

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos
ir archeologijos institutas,
H. Manto g. 84, 92294, Klaipėda
E. paštas: vykintas.vaitkevicius@ku.lt

Geidžių akmuo (Mažeikių r.), kurį Velnias nešė, norėdamas tvenkti Ventą. 2010 m. Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka

Paskirtinio akmuo, kurį Velnias nešė patvenkti Skirtino upelį (Raseinių r.). 2020 m. Daivos Vaitkevičienės nuotrauka

UŽTVENKTA TĖKMĖ

MITINIO ĮVAIZDŽIO DVASINĖ PRASMĖ

Dainius RAZAUSKAS

Per pastaruosius kelis ar net keliolika metų autoriaus buvo paskelbta ištisa eilė straipsnių, tiesiogiai ar netiesiogiai kalbančių apie pasaulio sutvėrimą *ir paties šio žodžio pagrįstumą šiuo atžvilgiu:* sutverti *reiškia ne tik 'pastatyti tvorą, apsupti tvora' ar pan., bet ir 'sutirštinti, sustandinti, sukietinti, sutvirtinti', ir 'pagauti, suimti, sugniaužti ranka', ir visos šios reikšmių atšakos su atitinkamais mitiniais vaizdiniais sudaro tradicinį pasaulio sutvėrimo vaizdyną.*

Tačiau tiek pats pasaulio sutvėrimas, tiek mažesnio masto veiksmai bei vyksmai, nusakomi įvairiomis veiksmažodžio su(si)tverti *reikšmėmis, turi ir neigiamą pusę – mena sąstingį, sustabarėjimą, užkietėjimą, su(si)kaustymą, gyvybinės tėkmės stabdymą bei tvenkimą. Tokiu atveju tai, kas tapo pernelyg* su-tverta*, pasidaro būtina* iš-tverti*. Naglio Kardelio žodžiais tariant, pasaulį „žmogus gali* iš-tverti *dvejopai: pasitelkęs kalambūrą, pasakyčiau, kad žmogus pasaulį arba* iš-tveria*, t. y. iškenčia, pakelia, tiesiog išbūva kantriai atlaikydamas jo svorį, arba* iš-tveria*, t. y. išardo, suskaldo, papildamas į šipulius tai, ką Dievas buvo* su-tvėręs*"[1], o veikiau ką pats buvo* su-tvėręs *Dievo vardu. Taigi žmogus arba pasilieka apibrėžtame* tvariame *pasaulyje, kartu įkalinęs jame savo sielą, arba nebeapsikentęs pagaliau paleidžia gniaužtus ir nubunda į* nestveriantį *sąmoningumą, nebestingstančią gyvą sąmonę, grįžta į pirmapradę* nesutvertąją *būtį. Tokia mąstymo ir vilties kryptis pasaulio atžvilgiu yra eschatologiška, t. y. nutaikyta į pasaulio pabaigą, o asmens atžvilgiu – soteriologiška, t. y. nutaikyta į išsilaisvinimą, į laisvę, kuri šia prasme yra tiesioginė* sutvėrimo *priešybė. Pats* sutvėrimas *ir* sutvertumas *įvairiais atžvilgiais tokiu atveju suprantamas neigiamai – kaip laisvės priešprieša ir išsilaisvinimo kliūtis.*

Keli straipsniai apie tokią neigiamą sutvėrimo *sampratą ir* ištvėrimo *kontekstus bei vaizdinius autoriaus jau paskelbti[2]. Šis juos tęsia.*

Asmenvardžiai rašomi lietuviškai, nelietuviška jų rašyba atskiru sąrašu pateikta straipsnio gale.

Reikšminiai žodžiai: tėkmė, tėkmės stabdymas, tvenkimas, velnias, lietuvių mitologija, dvasinis mitologijos turinys.

Velnio pamestas Guldynų akmuo Neryje (ant Kauno ir Jonavos r. ribos). 2021 m. Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka

1 Kardelis 1998: 40; išskyrimai N. K.

2 Razauskas 2006, 2009 (p. 85–86), 2014, 2022a–g.

Pirmiausia reikia turėti omenyje, kad mitologijoje visuotinai tekantis vanduo yra „gyvas“, o stovintis – „negyvas“, ir kad šis, ypač užsistovėjęs vanduo, kaip balos, pelkės bei raisto, priklauso velniui. Duomenų apie tai iš skirtingų tradicijų kuo įvairiausio žanro tekstų yra tiek daug, kad sudėti daiktan jie veikiausiai sudarytų storą knygą. Todėl čia jų neverta nė pradėti vardyti, juolab kad specialistams jie daugiau mažiau žinomi, o ir mano jau yra trumpai aptarti[3]. Mums dabar svarbu, jog velnias, kadangi mėgsta, o kitąsyk net įkūnija stovintį drumstą vandenį, mielai pats prisideda prie tokio vandens telkinių atsiradimo – tvenkia tekantį vandenį (upes) ir taip verčia jį stovinčiu.

Dažniausiai velnias tvenkia (dideliu) akmeniu ar akmenimis. XIX a. viduryje užrašytas padavimas apie Velnio akmenį ant Nemuno kranto ties Kaunu prasideda:

> *Jau labai labai seniai vienas velnias keliavo į Kauno miestą, į svotbą. Jis ėmė labai didelį maišą, pilną a k m e n ų, ir norėjo su tais ties Kaunu N e m u n ą u ž p i l t i.*[4]

1932 m. Darsūniškyje (Kaišiadorių r.) užrašytas padavimas apie Velnio Tiltą, buvusį ties Rumšiškėmis. Kerdžiaus dukrai pasipiršo jaunikis iš anapus Nemuno su viena skyle nosyje (būdingas velnio požymis):

> *Tai mergaitė pareikalavo per vieną naktį pastatyti per Nemuną akmeninį tiltą. Jaunikis sutiko. Temstant jaunikis griebėsi darbo ir dirbo iki pusiaunaktų. Kerdžius pasislėpęs matė, kad jaunikis velnio pavidale didelius a k m e n i s nešė ir į Nemuną metė. Tokiu tiltu gali visą Nemuną u ž t v e n k t i ir daug žalos žmonėms padaryti. Kerdžius įlipo į kubilą ir sugiedojo gaidžio balsu. Jaunikiui akmuo iškrito, ir jis, nepabaigęs tilto statyti, pranyko. Taip ir liko nebaigtas akmens tiltas ties Rumšiškių miesteliu. Jis ir dabar Velnio Tiltu vadinamas.*[5]

Makštavos k. (Jonavos r.) 1978 m. užrašytas atitinkamas padavimas apie Nerį:

> *Turžėnuose, prie Turžėnų ant Neries upės, velnias darė tiltą iš a k m e n ų, klodamas iš apačios į viršų. Jau padarė tokį... Užtenka šito kelio jau, tilto. Ir nešė u ž t v e n k t patį vidurį vandens didžiausią a k m e n į. Ir gaidys užgiedojo.*[6]

Iš to, kaip tokie „tiltai“ statomi (nuo apačios ligi viršaus), ir jų tikslo (užtvenkti vandenį) aišku, jog kalbama apie akmenimis tiesiog užverstą upę – iš akmenų suverstą u ž t v a n k ą.

Panašų padavimą (ar padavimus) apie Puntuką prie Šventosios užsimena Antanas Baranauskas „Anykščių šilelyje“ (eil. 239–243):

> *Nešęs v e l n i a s a k m e n į, didumo kaip gryčios,*
> *Ir sudaužyt norėjęs Anykščių bažnyčios*
> *Arba u ž u v e r s t u p ė s; bet kaip tik išvydęs*
> *Ąžuolyną pašvęstą ir gaidys pragydęs,*
> *Tuoj iš nagų paleidęs...*[7]

Akmuo yra ne tik lengvai prieinamas ir itin tinkamas tam reikalui daiktas, bet ir pats įkūnija sąstingį, tvirtumą ir yra tiesioginė priešingybė vandens takumui (kaip priežodyje *Akmuo stabutis, vanduo neramutis*)[8]. Dabar mums svarbiausia pats tekančio vandens tvenkimas ir jo simbolinė dvasinė prasmė.

Padavimų apie upes tvenkiantį velnią – ir akmeniu, ir tiesiog – gausu Latvijoje. Antai *Velns gribējis aizdambēt upi pie Nītaures bruņinieku pils* „Velnias norėjo u ž t v e n k t i u p ę prie Nytaurės kryžiuočių pilies“[9]. Arba *Velns gribēja aizbērt Daugavu* „Velnias norėjo užversti Dauguvą“; kitur *gājis Velns un nesis lielu maisu smilšu, jo gribējis aizbert Daugavu* „ėjęs Velnias ir nešęs didelį maišą smėlio, nes norėjęs užversti Dauguvą“; arba tiesiog *Velns gribējis aizdambēt Daugavu* „Velnias norėjo u ž t v e n k t i Dauguvą“; taip pat *Reiz Velns nodomājis aizbērt Gauju* „Kartą Velnias sumanė užversti Gaują“; ir dar, labai aiškiai pabrėžiant pačią tvenkimo dingstį: *Reiz Velns gribējis aizbērt Odzes upīti, kas iztek no Odzes ezera, lai nenotecētu tas ezers, kurā Velns dzīvojis* „Kartą Velnias norėjo užversti Uodzės upelę, kuri išteka iš Uodzės ežero, kad nenutekėtų tasai ežeras, kuriame Velnias gyveno“[10]. Taigi – kad stovintis vanduo nevirstų tekančiu, ir velnias neprarastų savo buveinės.

3 Razauskas 2014; 2023.
4 LTs IV: 598, Nr. 633; LM III: (278–)279.
5 LTs IV: 598–599, Nr. 634; VlEMD: 50, Nr. 43.
6 KrbŽA: 33, Nr. 51; plg. Laurinkienė 1996: 150.
7 Baranauskas 1970: 36; žr. Valentas 2012: 99. Paplitusiame padavime sakoma velnią norėjus užversti akmeniu Anykščių bažnyčią (jos duris), bet nekalbama apie upės tvenkimą (žr. Balys 2002: 408, Nr. 493; Buračas 1996: 234; Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1996: 178–179; Laurinkienė 1996: 148; UKP: 10, Nr. 4). A. Baranauskui, matyt, buvo žinomas nebeišlikęs padavimo variantas.
8 Razauskas 2022e: 27–28, 37–39; iš dalies ir 2006: 228–232, 235–238.
9 AnIT: 82.
10 AnIT: 102–103.

Dar keli pavyzdžiai iš latvių padavimų:

10 kilometru no Līgatnes stacijas Nītaurē atrodas kalns, kurš tiek saukts Vaļņa kalns. Par šo kalnu veci ļaudis zina daudz ko stāstīt. Vaļņa kalnam tek apkārt upe, kuru arī sauc par Vaļņupi. Ļaudis stāsta, ka Velns gribējis upi aizdambēt un pārplūdināt pļavas, kurās ļaudis pļavusi labu zāli. Velns dabūjis lielu maisu un nesis zemes no tuvējā meža.

Dešimt kilometrų nuo Lygatnės stoties Nytaurėje yra kalnas, vadinamas Val'nio kalnu. Apie šį kalną seni žmonės turi daug ką papasakoti. Aplink Valnio kalną teka upė, irgi vadinama Valniupe. Žmonės pasakoja, kad Velnias norėjo upę užtvenkti ir užtvindyti pievas, kuriose žmonės pjovė gerą žolę. Velnias įsitaisė didelį maišą ir nešė žemes iš artimiausio miško.[11]

Velna dambis atrodas Kalvenes pag., kur tek upe Tebra caur Boju un Drogas novadu, zem Jāņa mājām. Tur stāva grava, ka cilvēks nespēj taisni uziet. Vecas teikas stāsta, ka Velns gribējis aizbērt un aizdambēt Tebras upi. Kā vecos laikos, Velns līdz pusnaktij paspējis atnest divus klēpjus zemes, nesis un izbēris. Ja būtu paspējis trešo klēpi atnest un izbērt, tad būtu aizdambējis, bet gailis sāk trešo reizi dziedāt.

Velnio užtvanka yra Kalvenės valsčiuje, kur teka upė Tebra per Buojų bei Druogos sritis. Ten gili griova, žmogui tiesiog neprieinama. Seni padavimai pasakoja, kad Velnias norėjo užversti ir užtvenkti Tebros upę. Kaip senais laikais, Velnias ligi pusiaunakčio paspėjo atnešti du skreitus žemės, atnešė ir išpylė. Jei būtų paspėjęs trečią skreitą atnešti ir išpilti, tai būtų užtvenkęs, bet gaidys trečiąsyk pragydo.[12]

Apie Dzilinio ežerą, vadintą Velnežeriu, latgalių pasakojama: *Vien' nakt uz pus to ezer atrades dambs, būvēts no mal. Tas bis Vells, kas to taise, kas ta cits!* „Vieną naktį per pusę to ežero atsirado užtvanka, pastatyta nuo kranto. Tai Velnias ją padarė, kas gi kitas!"[13]

Ką tik minėtą latvių padavimą apie Valnio kalną (*Vaļņa kalns*) primena padavimas apie Velnio kalvą, vieną iš „Velnio kalvų" Neries pakrantėje dabartinėje Gudijoje, XIX a. vidury rusiškai perpasakotas Adomo Kirkoro:

Velnias, dėl kažko labai supykęs ant upės Neries, norėjo ją užversti, dėl to nešė didelį maišą žemių, tik staiga pragydo gaidys. Velnias metė maišą su žemėmis ir pabėgo, o toje vietoje atsirado kalva.[14]

To paties A. Kirkoro buvusioje Vilniaus gubernijoje užrašyta gudų daina, kurioje minimas pasaulio medis jovaras, kaip ir atitinkamose lietuvių dainose, padalytas į tris aukštus, ar lygius, o prie jovaro šaknų, taigi apatiniame pasaulio lygmenyje, įkurdinti „juodi bebrai":

Явор дзерево щастливое,
У яворным комле чорные бабри,
У яворы у середзине райске пщолки,
У яворы у верху сивые сакалы.[15]

Jovaras – laimingas medis,
Prie jovaro kamblio – juodi bebrai,
Jovaro viduryje – rojaus bitutės,
Jovaro viršuje – pilki sakalai.

Žinomas ir ukrainiečių variantas, kuriame *У коріненька чорні бобри* „Prie šaknies juodi bebrai", o sakalą viršūnėje laikant griaustinio dievo teriomorfiniu simboliu, bebras prie šaknų savo ruožtu simbolizuotų velnią[16]. Velnią, Veliną atitinkantis altajiečių tiurkų mirusiųjų pasaulio valdovas Erlikas gyvena „juodo purvo rūmuose", kuriuose miega pasitiesęs „juodų bebrų" kailius[17]. O kai kuriuose rytų slavų priežodžiuose bebrai tiesiog prilyginami velniams: *Все черти равны, все те ж бобры* „Visi velniai lygūs, visi – tie patys bebrai"; *Соболи, бобры, все черти равны* „Sabalai, bebrai – visi velniai lygūs"[18].

Apie bebrą čia užsiminėme todėl, kad esminė, skiriamoji šio gyvūno savybė yra upių tvenkimas, užtvankų statymas. Galima net būtų tarti, kad bebras – tai tiesiog teriomorfinis tvenkėjo įvaizdis, pats įsikūnijęs tvenkimas. O bebro mitinės sąsajos su velniu tik papildomai patvirtina šią velnio savybę.

Tvenkia upes ir velniams artimi milžinai. Štai Viliaus Kalvaičio užrašyto padavimo apie Drevernos kalną (Klaipėdos r.) pradžia: *Senovėje nekursai milžins plačiąją ir gilią upę Draverną užpilt besirengdams ir jau kone pilną žurštą smilčų prisižėrę...*[19] Ir t. t.

11 AnIT: 104.
12 AnIT: 196.
13 AnIT: 290.
14 Киркор 1858: 181; ЛП: 349 (žr. 511): Nr. 571.
15 Киркор 1858: 202, Nr. 2.
16 Топоров 1998b: 433 (čia ir dar kitas gudų variantas), 434, 464; žr. Иванов, Топоров 1970a: 384, 385; Топоров 1998a: 120; Сумцов 1996: 142; Laurinkienė 1990: 57.
17 Габышева 2003: 56.
18 ДальПРН: 709, 710.
19 BsLP II: 386, Nr. XIII.2; LM III: 272.

Kitados upes tvenkė ir raganos ar laumės, bent jau sprendžiant iš Gervėčių apylinkių padavimo apie Pelegrindėlės upelį. Bronislavos Kerbelytės duomenimis: „Visuose padavimo apie Pelegrindėlę variantuose siužeto schema beveik nekinta: dėl tam tikrų priežasčių vienas veikėjas užtvenkia didelę upę, atsiranda mažas per šaltiniuotą pievą tekantis upelis. Visuose variantuose minimas tas pats pagrindinis veikėjas – ragana“; pavyzdžiui, ji *kuodelį verpė. Tai tuo kuodeliu užkimšė tų upį, ir tas vanduo nustojo tekėjęs, ir tik tokiu ravu tekėjo*; kitame variante ji *nubėgo upėn ir užspaudė kuodeliu. Upė persiskyrė, tai čia atsiliko pelkė*; B. Kerbelytė spėja raganos vietoje seniau galėjus būti laumę[20].

Pietų slavų makedonų dainose apie karalaitį Marką (*Марко Кралевиќи*) tekantį vandenį tvenkia, užtveria, stabdo mūsų laumę atitinkanti moteriška mitinė būtybė samovila, tikriniu vardu Vela (*Вела*); ji vandenį *собрала до девет кладенци, / собрала ги сè на едно место, / затвори ги со железни врати, / турила е сребрени катанци!* „sutelkė į devynis šulinius, / sutelkė gi jį į vieną vietą, / užvėrė geležiniais vartais, / užrakino sidabriniu rakteliu!“ (kituose variantuose minimos 12 ar 70 upių, šaltinių bei šulinių ir pan.), o Vladimiras Toporovas įtaria Velą čia atstojant senąjį slavų velnią Velesą[21].

Beje, kai kuriuose lietuvių užkalbėjimuose nuo kraujosrūvos tėkmė irgi užveriama vartais, kaip antai: *Dievo sūnus klėtį kirto, aukso gegnes statydamas. Aš uždėsiu varia vartus, kad ten lašai netekėtų. Amen* (Joniškis); panašiai latvių: *Dieva dēli klēti cirta, / Zelta spāres spārodam(i); / Es aizslēdzu vaŗa vārtus, / Ne lasīte netecēs. Amen* „Dievo sūnūs klėtį kirto, / Aukso gegnes statydami; / Aš užveriau vario vartus, / Nė lašelis netekės. Amen“ (latviškas variantas, matyt, bus pirminis, o kadangi jame minimi senieji mitologiniai Dievo sūneliai, tai ir lietuvių užkalbėjime rasi pirma bus buvusi daugiskaita *Dievo sūnūs*); dar vienas panašus latvių: *Stārp kalniem straume tek, līkumiņus mētādama. Aizveŗam vaŗa vārtus, lai straumīte neiztek!* „Tarp kalnų srovelė teka, kilpas mėtydama. Užverkim vario vartus, kad srovelė neištekėtų!“[22] O vartai šiaip jau savaime mena *tvorą*, *užtvarą*.

Panašūs užkalbėjimai ataidi ir kituose latvių dainų ketureiliuose:

Šam bij vārdi, tam bij vārdi,
Man patiesu stipri vārdi:
Dūru mietu Daugavā,
Apturēju ūdentiņu.

To žodžiai, ano žodžiai,
Mano išties stiprūs žodžiai:
Smeigiau mietą Dauguvon,
Suturėjau vandenį.

Strauja tek Daugaviņa,
Ka nevar noturēt;
Stiepu zaļu dzīpariņu,
Noturēju Daugaviņu.[23]

Srauniai teka Dauguvėlė,
Kad negalì suturėti;
Ištempiau žalią vilnonę giją,
Suturėjau Dauguvėlę.

Prie vandenį tvenkiančios lietuvių raganos ar laumės ir makedonų samovilos Velos savo ruožtu prisišlieja latvių Morė (*Māŗa*):

Līku loku upe tek
No kalniņa lejiņā;
Aiztecēja mīļa Māŗa,
Saturēja straujupīti.[24]

Vingių vingiais upė teka
Nuo kalnelio įlomėn;
Nuskubėjo miela Morė,
Suturėjo sraunią upę.

Latvių *ap-turēt* ‘sulaikyti (suturėti), sustabdyti’, *no-turēt* ‘nulaikyti (nuturėti), išlaikyti (išturėti), sulaikyti (suturėti)’, *sa-turēt* ‘(su)laikyti, (su)turėti’ ir lietuviškas atitikmuo *su-turėti* ‘priversti sustoti, sustabdyti, sulaikyti’ (ir pan.) mums savaime primena *su-tvėrimą*.

Bet ir lietuvių veiksmažodis *tveñkti* turi reikšmę ‘statyti (užtvarą, pylimą), tverti’, o *tvérti* turi reikšmes ‘daryti kliūtį, užstoti’ ir tiesiog ‘užtvenkti’, pavyzdžiui: *Netvėriau Imsrės, tai ir žuvies neturiu* (Jurbarkas); taip pat su priešdėliais *pér-tverti* ‘tveriant užtvenkti’: *Upę pertvers užtvanka* (iš neįvardytų raštų); *už-tvérti* ‘užtvenkti’: *Kur tokią upę gali užtvert!* (Kėdainiai); *Užtveriamoji damba* (iš V. Anskaičio, M. Kilo žemės ūkio terminų

20 Gervėčiai 1989: 342–344; LM III: 274–276.
21 Топоров 1986: 56; Топоров 1998a: 84–85.
22 VtLU: 452–453, Nr. 1054.
23 SVīt: 40, Nr. 195, 196; BDS: Nr. 34131/1; 34155,
24 LDdz: 104, Nr. XIV.7; BDS: Nr. 34132.

žodyno); čia ir *ùž-tvara(s)* reikšme ‘užtvanka’[25] bei kt. Kazys Binkis sonete apie ledo sukaustytą, sustabdytą upę pasitelkė metaforą su žvėrimi: *Į upės putojančią žiūriu krūtinę. / Lyg žvėris laukinis, u ž t v e r t a s į gardą, / Ji blaškos...*[26] Bet pasirodo, kad upę galima *užtverti* ir be metaforos – tiesiog užtvenkiant. Panašiai rusų *плотина* ‘u ž t v a n k a’ yra priesagos *-ина* vedinys iš *плот* ‘u ž t v a r a s, pinučių t v o r a’[27].

Taigi užtvanka tekantį vandenį būtent *tveria*, *per-tveria*, *už-tveria*, *su-tveria*. Vadinasi, vandenį paleisti tekėti reiškia jį *iš-tverti* atitinkama šio žodžio reikšme.

Su priesaga *-dyti* sudarytas priežastinis veiksmažodis[28] *tvárdyti(s)* savo ruožtu turi perkeltinę psichinę reikšmę ‘ramdyti(s), valdyti(s), su(si)laikyti’, pavyzdžiui: *Jie savo geidulius tvardo*; *Jie patys save tvardė* (J. Jablonskis); taip pat *su(si)-tvárdyti* ‘su(si)tramdyti, su(si)valdyti: *Valia jausmą sutvardo* (J. Jablonskis); *Jis norėjo verkti, bet susitvardė* (iš neįvardytų raštų), taigi užtvėrė, užtvenkė savo „ašarų tėkmę“; o *už-tvárdyti* reikšmė ‘sustabdyti’[29] nurodo ribą, už kurios perdėtas su(si)tvardymas pradeda virsti sąstingiu.

Psichologės Marijos Luizos fon Franc žodžiais tariant: „Kai pagrindinė individo psichinės raidos tėkmė užblokuojama [užtvardoma, užtveriama], galima pasitelkti palyginimą ir tarti, kad vanduo tuomet ima veržtis šalutiniais keliais, užpildo užutekius, o jeigu visiškai u ž t v e n k i a m a s, pavirsta žmogaus psichikos p e l k e, knibždančia gyvačių bei uodų, nes s r o v ė n e b e g a l i t e k ė t i į savo tikrąjį tikslą.“[30] Kaip tik todėl: „Nuobodulys – tai u ž t v e n k t o s g y v y b ė s simptomas.“[31]

Tas pat visuomenės, kultūros mastu: „Tai būdinga mirštančios religijos ar politinės sistemos laikysena. Kai psichinės energijos tėkmė užblokuojama, prasideda begaliniai teologiniai bei filosofiniai ginčai, arba jei akademiniame gyvenime – paikos disertacijos visokiais nereikšmingais klausimais, o gyvybiški dalykai ignoruojami. Tai būdingas ženklas, jog tikras dvasinis gyvenimas išblėso, todėl iškyla visokios karčios drumzlės.“[32] Kaip tik dėl to, matyt, XX a. pirmosios pusės japonas budizmo meistras Daizecas Teitaras Sudzukis pabrėžia, jog dzeno siekiamas nušvitimas „satori nestabdo sąmonės srauto“[33].

Čia verta prisiminti, kad tarptautinis žodis *stagnacija* ‘sustingimas, sąstingis’, kilęs iš lotynų *stāgnatio*, remiasi veiksmažodžiu *stāgnō, -āre* ‘sustabdyti tėkmę, užtvenkti’, kuris savo ruožtu yra denominatyvas iš daiktavardžio *stāgnum* ‘stovintis vanduo; ežeras, kūdra; bala, pelkė’ ar tiesiog ‘užtvenktas vanduo, tvenkinys’[34]. Taigi tekančio vandens tvenkimas kaip tik ir yra tasai pamatinis įvaizdis, grindžiantis stagnacijos sampratą kuo įvairiausiose būties srityse.

Šią gyvos tėkmės ir sąstingio priešpriešą pasitelkia ir filosofija. Štai pasak Ritos Šerpytytės, „silpnoji ontologija yra toji, kuri siekia pripažinti bei priimti tapsmą pačiu jo faktiškumu, nesuteikdama ar, veikiau, neprimesdama jam prasmės, kuri patį tapsmą peržengia, jį transcenduoja, o sykiu – ir neprimesdama jam tokių stipriųjų formų, kategorijų ar interpretacinių schemų, kurios neišvengiamai atvestų iki tapsmo t ė k m ė s s u s t a b d y m o, savotiškai ją uždraustų“; savo ruožtu „pozytivus nihilizmas būtų tasai, kurio perspektyvoje būtis nebeprivalėtų turėti tų s t a b i l u m o, nekintamumo, apibrėžtumo savybių, kurias tradicinis metafizinis mąstymas, pradedant graikais, baigiant mūsų laikais, jai priskyrė“[35].

Tik graikų visų urmu tuo kaltinti nederėtų. Juolab kad senovės graikai ir tai, kas apie juos sakoma pastaraisiais amžiais, – visai ne tas pats. Ir tai vėlgi savaip atspindi priešpriešą tarp laisvos tėkmės (gyvo sąmoningumo) ir mirtino sąstingio (protus kaustančių ideologinių nuostatų). O patys graikai šią esminę priešpriešą perdėm gerai suvokė ir atitinkamai interpretavo.

Antai Platonas žodį *αἰσχρόν* ‘gėda’ ar ‘bjaurastis, bjaurumas’ Sokrato lūpomis aiškino esant sutrumpintą iš *ἀεισχοροῦν*, kuris savo ruožtu esąs sutrauktas iš posakio *ἀει ἴσχοντι τὸν ῥοῦν* „tai, kas visuomet s u l a i k o t ė k m ę“[36]. Manto Adomėno vertimu („Kratilas“ 416.b): „Na, dėl bjaurumo man atrodo visiškai aišku, ką jis reiškia, ir tai atitinka anksčiau [kalbėtus] dalykus. Mat man regis, kad visa kam vardus teikiantysis (Dievybė) plūsta tai, kas trukdo ir sulaiko būtybes nuo

25 LKŽ XVII: 245, 257, 262, 267, 716–717.
26 Binkis 1999: 54.
27 ФсЭСРЯ III: 285 ir kt.
28 SkardžiusRR II: 623, žr. IV: 693.
29 LKŽ XVII: 217.
30 Franz 2001: 50; Franz 1995: 260.
31 Franz 1970: III.18.
32 Franz 2002: 29.
33 Suzuki 1972: 54.
34 Žr. LoLKŽ: 812 ir dar WHLEW II: 584–585; Pfeifer 2004: 1339–1440; Kluge 1999: 786; Klein 2003: 711 ir kt.
35 Šerpytytė 2007: 60, 61.
36 Пизани 1956: 13.

tėkmės, tad ir dabar amžinai sulaikančiam tėkmę (*ἀει ἴσχοντι τὸν ῥοῦν*) suteikė vardą *ἀεισχοροῦν*; nūnai sutraukę vadiname tai *αἰσχρόν* ('bjaurumas')."[37] Aiškinimas, žinoma, neturi nieko bendra su šiuolaikine moksline etimologija, užtat perdėm ryškiai parodo, kas Platonui atrodė tinkama būti dvasinio bjaurumo, dvasinės bjaurasties – gėdos sąvokos branduoliu, pačia jos esme.

Lygiai taip pat („Kratilas" 417.e) grindžiama kenksmingumo sąvoka: „Taigi kenksmingumą (*βλαβερὸν*) juk galima vadinti kenkiančiu tėkmei (*βλάπτον τὸν ῥοῦν*), o kenkiantis (*βλάπτον*) vėlgi reiškia norintį sulaikyti (*βουλόμενον ἅπτειν*). Tuo tarpu sulaikyti (*ἅπτειν*) ir suvaržyti yra tas pat, o pastarasis visur kur smerkiamas. Tad norintis sulaikyti tėkmę (*βουλόμενον ἅπτειν ῥοῦν*) teisingiausiai būtų [vadinamas] *βουλαπτεροῦν*, o pagražintas, man regis, vadinamas *βλαβερὸν* ('kenksmingumas')."[38]

Tradicija šitaip dvasiškai interpretuoti sąstingio ir tėkmės priešpriešą ir ypač neigiamai vertinti tėkmės stabdymą, tvenkimą – senykštė, praamžė, archajiška. Ją galima įžvelgti jau vadinamojoje „Egipto mirusiųjų knygoje", kur mirusysis turėjo Teisingumo deivei atlikti savotišką atvirkštinę išpažintį – prisipažinti ne tai, ką blogo gyvas būdamas padarė, o tai, ko nedarė. Tarp aibės dorovinių nusikaltimų bei nuodėmių (iš viso jų apie keturiasdešimt), kurių mirusysis turėjo prisiekti būdamas gyvas nepadaręs, esama ir štai kokios: „Aš neužtvėriau kelio vandeniui"[39]. Vertimai šiek tiek įvairuoja: „Aš ne(už)tvėriau (nestabdžiau, nesulaikiau) vandens, turinčio tekėti" (*I have not obstructed water when it should run*)[40]. Arba: „Aš nestačiau užtvankos ant tekančio vandens" (*I have not built a dam on flowing water*)[41]. Šiaip ar taip, esmė aiški – mirusysis teisingumo deivei turėjo prisiekti: „Aš netvenkiau tėkmės!" Apibendrinta dvasine prasme: „Aš nestabdžiau gyvenimo!"

Senovės Egipto ir graikiškoji Platono tradicijos helėnizme susiliejo, ir štai hermetiniame „Himne Totui", be visa ko kito, dievagojamasi: „Aš nekliudžiau tėvui, netrukdžiau motinai, netvėriau Nilo tėkmės."[42] Pasak Plutarcho („Apie Isidę ir Osirį" 35–36), Osirio garbintojams ir paskui buvo draudžiama kaip nors stabdyti vandens versmes[43]. Nes tai – nuodėmė, iš kurios randasi platoniškasis kenksmingumas, bjaurumas ir gėda.

Įdomu, jog labai panašiai Lietuvoje 1746 m. raganavimu įtartas Jonas Steižys, be kitų religinių bei dvasinių piktadaryščių, kuriomis buvo apkaltintas ir verčiamas prisipažinti,

> *Zeznał, że on umie wodę ciekącą zatrzymać, tylko jeszcze nie wcale, a to takim to sposobem: stanowszy nad rzeką, mówiąc trzy razy te słowa: „Jak ta woda wre i ciecze, niech moja tak dusza w piekle wre, a ty, wodo, stój!"*
>
> Prisipažino, kad mokąs sulaikyti tekantį vandenį, tik dar ne visai, ir štai kokiu būdu: atsistojęs prie upės tris kartus ištardamas žodžius: „Kaip tas vanduo verda ir teka, tegul taip mano siela pragare verda, o tu, vandenie, sustok!"[44]

Taigi ir čia, visai kaip senovės Egipte bei senovės Graikijoje, vandens stabdymas laikomas didele nuodėme, pasibjaurėjimo vertu dalyku ir tiesiogiai siejamas su sielos pasmerkimu bei kančiomis pragare.

Beje, atidžiau įsižiūrėję galėtume įtarti, jog kaltinamasis, savo sielos būklę prilygindamas verdančiam vandeniui, rasi kaip tik bandė apgauti kaltintojus ir vogčia išsisukti jei ne nuo priešmirtinių kančių, tai bent po mirties nuo pragaro (nes verdantis vanduo yra smarkiai tekantis, taigi itin gyvas). O jeigu taip, tai ir patį draudimą stabdyti vandenį, nors paverstą kaltinimu iš tuometės valdžios, galima priskirti senajai lietuvių dvasinei tradicijai.

Šiame prisipažinime taip pat labai aiškiai ištartas ryšys tarp vandens ir sielos būklės, taigi – perkeltinė, simbolinė, išplėstinė tekančio vandens ir jo stabdymo prasmė. Užtat ir lietuvių tautosakos laumė ne tik tvenkia vandenį, bet ir stabdo žmogų, kaip štai Heinricho Fuchso vokiškai perpasakotoje sakmėje iš Kuršių nerijos (kurios pabaigoje laumė, beje, pavadinta „piktąja dvasia"):

> Dažnai nutikdavo taip, kad nerijos keliuose vežimą puldavo laumės. Staiga sustoja vežimai. Paraginęs arklius, matai, kaip plėškės įsitempia, bet vežimas nė krust. Vyrai vieną po kitos iškrauna dėžes su žuvimi. Arkliai dreba įsitempę, bet nė vienas ratas nepasisuka. Galiausiai vežime lieka tik maišas akselio. Žvejys

37 Platonas 1996: 151.
38 Platonas 1996: 157.
39 EMK: 216.
40 Vertė E. A. Wallis Budge (Eliade 1977: 240, Nr. 110.33).
41 Vertė Raymond O. Faulkner (EBD: 31); dar plg. Матье 1996: 206 ir kt.
42 ГТ: 231.
43 AM: 170.
44 BRMŠ IV: 107, plg. 109.

trenkia per tą maišą lazda. Dar vienas trūktelėjimas, ir arkliai pajudina vežimą. Piktoji dvasia išvaryta.[45]

Juo labiau žmogų stabdo velnias, kaip antai 1946 m. Padubysy (Šiaulių r.) užrašytoje labai paplitusio tipo mitologinėje sakmėje:

Kartą mūsų kaimynas važiavo iš Kuršėnų ir vežė tuščias alaus statines. Jau temo, o jam dar reikėjo pravažiuoti didelis miškas. Bevažiuojant mišku, iš kažkur atsirado pasipuošęs ponaitis ir prašė pavėžinti. Jis sutiko. Kai tik ponaitis įlipo į vežimą, žmogus suragino arklius, bet arkliai nė iš vietos, nepatraukia vežimo. Supykęs žmogus sukirto arkliams botagu ir sušuko: „Galgi šimts velnių čia yra!“ Ponaitis, sėdėjęs vežime, susijuokė ir atsakė: „Užteks ir vieno.“ Sulig tais žodžiais arkliai pradėjo vežti vežimą. Žmogus, žvilgtelėjęs į ponaitį, iš išgąsčio nusmuko nuo sėdynės, pamatęs, kad iš ponaičio skrybėlės kyšo ragiukai, o vietoj batų – arklio kanopos.[46]

Tokį apibendrintą stabdymą bei sąstingį įkūnija ir Johano Volfgango Gėtės „Fausto“ Mefistofelis. Tuo mus patikina Mirčia Eliadė: „Sulig Gėtės samprata, Mefistofelis – tai neigimo, prieštaravimo dvasia, visų pirma stabdanti gyvenimo tėkmę ir niekam neleidžianti išsipildyti. Mefistofelio veikla nukreipta ne prieš Dievą, bet prieš Gyvenimą. Mefistofelis – tai ‘kliūčių ir abejonių tėvas’ (*der Vater... alle Hindernisse*, eil. 6204). Mefistofelis prašo, kad Faustas sustotų. *Verweile doch!* ‘Sustok!’ – štai Mefistofelio esmę išreiškianti formulė. Mefistofelis žino, kad vos tik Faustas sustos, jo prarastoji siela atiteks jam. Tačiau stabdymas neneigia Kūrėjo – jis neigia Gyvenimą. Mefistofelis stoja ne prieš patį Dievą, o prieš jo kūrinio esmę – Gyvybę. Vietoj judėjimo ir Gyvybės jis stengiasi įpiršti sąstingį, nejudamybę, mirtį. Nes visa, kas nebesikeičia, nebeatsimaino, – suyra ir pražūva. Ši ‘mirtis gyvenime’ gali būti suprantama kaip dvasinis sterilumas, šiaip jau – tikras prakeikimas. Žmogus, leidęs savo sielos gelmėje nudžiūti Gyvybės šaknims, kaip tik ir patenka neigimo dvasios valdžion. Gėtė primygtinai pabrėžia, jog nusikaltimas Gyvybei ir yra nusikaltimas išganymui.“[47]

M. Eliadei iš esmės pritaria Jadvyga Bajarūnienė: „Ieškoti, siekti, nenurimti – toks yra Fausto devizas. Faustas mano, jog dvasios ir kūno stagnacija <...> reikštų jo pralaimėjimą, o tuomet velnias galės pasiimti jo sielą.“[48] Priminsime visą Fausto įžadą (eil. 1677–1680):

Jei mano lūpos kada nors ištartų:
„Sustok, akimirka žavi!“ –
Gali sukaustyt grandine iš karto,
Ir ką tik nori, tą daryt su manimi.[49]

Blezas Paskalis yra pasakęs („Mintys“ 129): „Mūsų prigimčiai būdingas judėjimas. Visiškas sustojimas yra mirtis.“[50] Mefistofelis tad yra kaip tik tasai, kuris, Platono žodžiais tariant, „trukdo ir sulaiko būtybes nuo tėkmės“ ir šitaip pražudo. Tiesiog pats įkūnytas sąstingis.

Gal verta pridurti, kad ir Mefistofeliui sielą pardavusio Fausto vardas, nors regimai sutampa su lotynišku asmenvardžiu *Faustus* ir būdvardžiu *faustus* ‘palankus, laimingas (ženklas, palinkėjimas)’, tuo pat metu norom nenorom suskamba su vokiečių kalbos daiktavardžiu *Faust* ‘kumštis’, taigi – sugniaužta sauja, gniaužtas, *sutvėrimas*[51]. Tarp lotyniškosios ir vokiškosios sampratos – vėlgi esmiškai ta pati gyvenimo ir mirties priešprieša, įtampa, tas pats iššūkis.

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Eliadė, Mirčia = Mircea Eliade
Franc, Marija Luiza, fon = Marie-Louise von Franz
Fuchsas, Heinrichas = Heinrich Fuchs
Gėtė, Johanas Volfgangas = Johann Wolfgang Goethe
Kirkoras, Adomas = Adam Kirkor
Paskalis, Blezas = Blaise Pascal
Platonas = Πλάτων, lo. Plato
Plutarchas = Πλούταρχος, lo. Plūtarchus
Sokratas = Σωκράτης, lo. Sōcratēs
Sudzukis, Daizecas Teitaras = ang. Daisetz Teytaro Suzuki
Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров

LITERATŪRA

AM = *The Ancient Mysteries, a Sourcebook: Sacred Texts of the Mystery Reliogions of the Ancient Mediterranean World*. Edited by Marvin W. Meyer. San Francisco etc.: Harper & Row, 1987.

AnIT = *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas: Izlase*. Sastādītāja Alma Ancelāne. Rīga: Zinātne, 1991.

45 KslPS: 80.

46 VlLD: 69–70.

47 Eliade 1969: 79. „Faustas“ lietuviškai cituotas pagal Goethe 2003: lxxv (= 75).

48 Faustas 2006: 22.

49 Goethe 1999: xcvii (= 97).

50 Pascal 1997: 49.

51 Apie *sutvėrimo* ranka sampratą žr. Razauskas 2001: 39–41.

Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*, III. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

Baranauskas 1970 = Antanas Baranauskas. *Raštai*, I. Vilnius: Vaga, 1970.

BDS = *Krišjāņa Barona Dainu skapis*: <http//www.dainuskapis.lv>.

Binkis 1999 = Kazys Binkis. *Raštai*, I: *Poezija*. Vilnius: Pradai, 1999.

BRMŠ IV = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, IV: *XVIII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

BsLP II = *Lietuviškos pasakos*, II. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga, 2003.

Buračas 1996 = Balys Buračas. *Pasakojimai ir padavimai*. Sudarė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas. Vilnius: Mintis, 1996.

EBD = *The Ancient Egyptian Book of the Dead*. Translated by Raymond O. Faulkner. London: British Museum Press, 1993.

Eliade 1969 = Mircea Eliade. *The Two and the One*. New York and Evanston: Harper Torchbooks, 1969.

Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York–etc.: Harper & Row, 1977.

EMK = *Egipto mirusiųjų knyga*. Vertimas į lietuvių kalbą, įžanga ir priedas Algio Uždavinio. Kaunas: Ramduva, 2003.

Faustas 2006 = *Daktaro Johano Fausto, garsiojo burtininko ir juodojo mago, istorija*. Vertė Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

Franz 1970 = Marie-Louise von Franz. *The Problem of the Puer Aeternus*. New York: Spring Publications, 1970 (kiekvieno skyriaus puslapiai sunumeruoti nuo 1, todėl cituojant nurodoma skyrius ir puslapis).

Franz 1995 = Marie-Louise von Franz. *Shadow and Evil in Fairy Tales*. Boston & London: Shambhala, 1995.

Franz 2001 = Marie-Louise von Franz. Blogis pasakose, ir kaip jį galima įveikti. *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 4.

Franz 2002 = Marie-Louise von Franz. *Animus and Anima in Fairy Tales*. Toronto: Inner City Books, 2002.

Gervėčiai 1989 = *Gervėčiai*. Redaktorių kolegijos pirmininkas Norbertas Vėlius. Vilnius: Mintis, 1989.

Goethe 1999 = Johann Wolfgang Goethe. *Faustas*. Iš vokiečių kalbos vertė Antanas A. Jonynas. Vilnius: Tyto alba, 1999.

Goethe 2003 = Johann Wolfgang Goethe. *Faustas: Tragedijos antra dalis*. Iš vokiečių kalbos vertė Antanas A. Jonynas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.

Kardelis 1998 = Naglis Kardelis. Įsiklausant į transcendencijos tylą: Pasvarstymai apie filosofijos gyvastį Arvydo Šliogerio „Transcendencijos tylos“ paraštėse. *Naujoji Romuva*, 1998, Nr. 1.

Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.

Kluge 1999 = Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erweiterte Auflage bearbeited von Elmar Seebold. Berlin–New York, 1999.

KrbŽA = *Žemės atmintis: Lietuvių liaudies padavimai*. Parengė Bronislava Kerbelytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.

KslPS = *Pamarių sakmės*. Sudarytoja Dalia Kisieliūnaitė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010.

Laurinkienė 1990 = Nijolė Laurinkienė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius: Vaga, 1990.

Laurinkienė 1996 = Nijolė Laurinkienė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.

LDdz = *Latvju Dievadziesmas*. Ieraudzījis un sakārtojis Brastiņu Ernests. Latvju dievturu sadraudze, 11980.

LM III = *Lietuvių mitologija*. Sudarė Norbertas Vėlius ir Gintaras Beresnevičius, III. Vilnius: Mintis, 2004.

LKŽ XVII = *Lietuvių kalbos žodynas*, XVII. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

LTs IV = *Lietuvių tautosaka*, IV: *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Medžiagą paruošė: L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.

Pascal 1997 = Blaise Pascal. *Mintys*. Iš prancūzų k. vertė Anicetas Tamošaitis SJ. Vilnius: Aidai, 1997.

Pfeifer 2004 = *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2004.

Platonas 1996 = Platonas. *Kratilas*. Graikišką tekstą parengė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mantas Adomėnas. Vilnius: Aidai, 1996.

Razauskas 2001 = Dainius Razauskas. Dar kartą apie *sutvėrimą*: Papildoma „kūrybinės“ žodžio reikšmės argumentacija. *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 1.

Razauskas 2006 = Dainius Razauskas. Sustabarėjusi sąmonė: „Dvasinės stabmeldystės“ samprata (sekant lietuvių žodžio *stabas* vidinėmis sąsajomis). *Kultūrologija*, t. 14: *Rytai–Vakarai: Komparatyvistinės studijos*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006.

Razauskas 2009 = Dainius Razauskas. „Pasaulio sutvėrimo“ vaizdiniai – konceptualaus mąstymo mitinis pamatas. *Religija ir kultūra*, 2008, t. 5 (1). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.

Razauskas 2014 = Dainius Razauskas. Lietuviškoji laimės samprata. *Liaudies kultūra*, 2014, Nr. 3.

Razauskas 2022a = Dainius Razauskas. *Ledokas*: „Ledinė širdis“ dvasinėje tradicijoje. *Būdas*, 2022, Nr. 1.

Razauskas 2022b = Dainius Razauskas. Laisvės atžvilgiai: *pa(-si)leisti* ir *at(si)leisti*. *Būdas*, 2022, Nr. 2.

Razauskas 2022c = Dainius Razauskas. Be pagrindo, be atramos: Dvasiniai *su-tvėrimo* ir *iš-tvėrimo* kontekstai. *Būdas*, 2022, Nr.3.

Razauskas 2022d = Dainius Razauskas. *Stabas*: žodžio kilmė ir prasmės atmainos. *Būdas*, 2022, Nr.4.

Razauskas 2022e = Dainius Razauskas. *Stabo* akmuo ir akmuo *stabas*. *Būdas*, 2022, Nr.5.

Razauskas 2022f = Dainius Razauskas. Idėjos, idealai ir ideologijos. *Naujoji Romuva*, 2022, Nr. 2.

Razauskas 2022g = Dainius Razauskas. Ideologija ir stabmeldystė. *Religija ir kultūra*, 2022 (2019), t. 25–26.

Razauskas 2023 = Dainius Razauskas. Stovintis vanduo – velnio. Spaudoje.

SkardžiusRR II, IV = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai*, II: *Bendrinės kalbos dalykai*; IV: *Moksliniai straipsniai ir studijos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, 1998.

Suzuki 1972 = Daisetz Teytaro Suzuki. *Living by Zen*. Edited by Christmas Humphreys. London: Rider & Company, 1972.

SVīt = *Sidraba Vītols: Tautas dziesmu krājums*. Sastādījuši Dr. phil. J. A. Jansons un N. Kalniņš. Rīga: K. Rasiņa apgāds, 1943.

Šerpytytė 2007 = Rita Šerpytytė. „Tikėti, kad tiki“: Nuo Dostojevskio Stavrogino iki Gianni Vattimo. *Religija ir kultūra*, 2006, t. 3. Vilnius.: Vilniaus universitetas, 2007.

UKP = *Utenos krašto padavimai*. Parengė Leonora Buičenkienė, konsultavo Bronislava Kerbelytė. Utena: Leido Leonora Buičenkienė, 1996.

Vaitkevičienė, Vaitkevičius 1996 = Daiva Vaitkevičienė, Vykintas Vaitkevičius. Naujojo Daugėliškio padavimai. *Tautosakos darbai*, V (XII). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.

Valentas 2012 = Skirmantas Valentas. *Kalbos stigmos poezijoje: (prō)nōmen*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2012.

WHLEW II = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde*. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1954.

VlEMD = *Ežeras and milžino delno: Lietuvių liaudies padavimai*. Parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mintis, 1995.

VlLD = *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.

VtLU = *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Parengė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

Габышева 2003 = Луиза Львовна Габышева. *Слово в контексте мифопоэтической картины мира (на материале языка и культуры якутов)*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2003.

ГТ = *Гермес Трисмегист и герметическая традиция Востока и Запада*. Составление, комментарии, переводы К. Богутского. Киев: Ирис–Москва: Алетейа, 2001.

ДальПРН = *Пословицы русского народа: Сборник В. И. Даля*. Москва: Русский язык Медиа, 2004 ($_1$1862).

Иванов, Топоров 1970a = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. К семиотическому анализу мифа и ритуала (на белорусском материале). // *Sign, Language, Culture*. Eds. A. J. Greimas, R. Jacobson et al. The Hague–Paris: Mouton, 1970.

Киркор 1858 = Адам Киркор. Этнографический взгляд на Виленскую губернию. // *Этнографический сборник, издаваемый императорским русским географическим обществом*, III. Санктпетербург, 1858.

ЛП = *Легенды і паданні*. Складальнікі: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. 2-е выданне, дапоўненае і дапрацаванае. Мінск: Беларуская навука, 2005.

Матье 1996 = Милица Эдвиновна Матье. *Избранные труды по мифологии и идеологии Древнего Египта*. Москва: Восточная литература, 1996.

Пизани 1956 = Витторе Пизани. *Этимология: история–проблемы–метод*. Москва: Издательство иностранной литературы, 1956.

Сумцов 1996 = Николай Федорович Сумцов. *Символика славянских обрядов: Избранные труды*. Москва: Восточная литература, 1996.

Топоров 1986 = Владимир Николаевич Топоров. К реконструкции одного цикла архаичных мифопоэтических представлений в свете „Latvju dainas“ (К 150-лутию со дня рождения Кр. Барона). // *Балто-славянские исследования 1984*. Москва: Наука, 1986.

Топоров 1998a = Владимир Николаевич Топоров. *Предистория литературы у славян: опыт реконструкции (Введение к курсу истории славянских литератур)*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1998.

Топоров 1998b = Владимир Николаевич Топоров. Мифопоэтический образ бобра в балтийско-славянской перспективе: генетическое, ареальное и типологическое. // *Балто-славянские исследования 1997*. Москва: Индрик, 1998.

ФсЭСРЯ III = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, III. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.

THE DAMMED-UP FLOW: SPIRITUAL MEANING OF A MYTHICAL IMAGE

Dainius RAZAUSKAS

A series of articles have already been published by the author on the notion of cosmogony as coagulation, Solidifying, hardening (implied by the Lithuanian term for cosmogony – *sutvėrimas*) and, *vice versa*, on the notion of freedom as thawing, melting, and free flow. There are quite many situations characterised by solidifying and hardening, indeed, which may have a negative value as stagnation and stiffness. It should be remembered here that s*tagnation* as such ultimately derives from the Latin *stagnare,* "to stop flowing, to dam" and *stagnum,* "standing water, dam, pond". If we recall, then, that main "dammer" (or "banker", as it were) in mythology is the Devil, in Baltic mythology Lith. *Velnias*, Latv. *Velns,* will find the mythological ground for the concept of stagnation. Accordingly, after M. Eliade, "In Goethe's conception, Mephistopheles is the spirit who denies, protests and above all, *halts* the flux of life.... Mephistopheles is 'the father of all hindrance' (*der Vater... aller* Hindernisse, Faust, v. 6209). What Mephistopheles asks of Faust to do is to *stop. Verweile doch!* is the essential Mephistophelian formula. Mephistopheles knows that the moment Faust stops he will have lost his soul."[52] The problem of stagnation is quite relevant in contemporary psychology ("So boredom is a symptom of life being dammed up," according to M.-L. von Franz[53]) and in philosophy has been traced down to Plato (cf. *Cratiles*, 416-417). Finally, in Ancient Egypt the deceased had to confess at the posthumous court: "I have not built a dam on flowing water" (after Raymond O. Faulkner's translation[54]). All this once more reveals the fundamental interconnectedness of mythology, religion, literature, psychology, and philosophy based on the same underlying set of traditional images.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius
dainius.razauskas@lnkc.lt

52 Eliade 1969: 79.
53 Franz 1970: III.18.
54 EBD: 31.

VYDŪNO IR KARLO GUSTAVO JUNGO RELIGIJOS PSICHOLOGIJA

Rima PALIJANSKAITĖ

Straipsnio tikslas – palyginti Vydūno ir Karlo Gustavo Jungo asmenybes ir jų religijos psichologijos idėjas. Abu priklauso tam pačiam laikotarpiui, abu labai daug dėmesio skyrė religiniams klausimams. Straipsnyje nagrinėjamos atitinkamos žmogaus esmės (Jungo das Selbst*, vydūniškai – patybės), tikėjimo, Dievo, gėrio ir blogio, išganymo ir pomirtinės būties sampratos. Prieinama išvada, jog abu mąstytojus suartina ypatingas atvirumas dvasinėms patirtims ir pagrindinis jų domesio dalykas – žmogaus dvasinė gelmė ir ją išreiškiantys religiniai simboliai.*

Reikšminiai žodžiai: Vydūnas, K. G. Jungas, religija, Dievas, gėris ir blogis, pomirtinė būtis.

Ir Vydūnas (1868–1953), ir Karlas Gustavas Jungas (1875–1961) nuo vaikystės pasaulį jautė kaip slėpiningą visumą. Abu buvo regėtojai, mistikai. Abiejų gyvenimams ir darbams labai svarbus buvo iracionalusis asmenybės pradas (pasąmonė, vizijos). Abu gilinosi į tas žmogaus būties sritis, kurios tuo metu daugumą mokslininkų menkai tedomino – XX a. pradžioje Vakarų pasaulyje vyravo eksperimentinė, bihevioristinė psichologija ir froidizmas.

Ir Vydūnas, ir K. G. Jungas nuo vaikystės daug skaitė. Jų skaitiniuose itin svarbią vietą užėmė Johano Vofgango Gėtės ir Frydricho Nyčės veikalai. Vydūnas apie juos rašė, jų ištraukas vertė ir lietuviškai skelbė savo leistuose žurnaluose. K. G. Jungas yra prisipažinęs: „Zaratuštra buvo Nyčės Faustas, o mano Zaratuštra buvo asmenybė nr. 2“ (Jung 2010: 152). K. G. Jungas pasirinko psichiatro profesiją, nes čia įžvelgė sąsajas su prigimtimi ir dvasia, t. y. paslaptimi, kuri jį nuo vaikystės traukė. Vėliau tyrinėjo ne tik žmogaus pasąmonę, bet ir gilinosi į mitologiją, religinius žmonijos vaizdinius. Vydūnas žmogaus sąmonei ir pasąmonei skyrė labai daug dėmesio ir kaip mąstytojas, ir kaip dramaturgas: dramose jo mitiniai personažai kaip tik ir įkūnija giliausius (archetipinius) žmogaus prigimties aspektus. Abu mąstytojai pabrėžė vidinio žmogaus pasaulio, dvasinio gyvenimo svarbą ir ieškojo tų pačių esminių idėjų (simbolių) visose pasaulio religijose, mistikų ir mąstytojų darbuose.

Vydūną žavėjo ne tik indų religija bei filosofija, bet ir Lao Dzė veikalas apie Dao – vienu metu jis net ketino išversti jį į lietuvių kalbą. Ir K. G. Jungas, pasak jo artimiausių mokinių, žavėjosi daoizmu ir savo gyvenime juo rėmėsi; esama nuomonės, kad jo „priešybių psichologija iš esmės yra daoistinė“ (Andrijauskas 1999: 356).

Ir Vydūnas, ir K. G. Jungas žinių bei išminties sėmėsi beveik iš tų pačių šaltinių – tai žymiausieji Vakarų, ypač vokiečių, mąstytojai, rašytojai, mistikai ir Rytų religija bei filosofija. Žmogaus patybės (*das Selbst*) sąvoką Jungas apibrėžė „remdamasis Rytų filosofija“ (Jung 1998: 84). Vydūnui tai irgi buvo pats asmenybės branduolys, pati žmogaus esmė, jo „dvasia-siela“. Tiesa, Vydūnas vienu metu buvo labai susidomėjęs teosofija, o Jungas į ją žvelgė gan kritiškai. Tačiau nei Vydūnas, nei Jungas niekuomet jokiais mokymais ar idėjomis nesekė aklai – abu tik pasitelkdavo ir išryškindavo tas mintis, kurios tuo metu atliepė jų pačių supratimą.

Abu mąstytojus visą gyvenimą lydėjo pasąmonės apraiškos. Vydūnas: „Gyvendamas žmogus tų galių nuolatai yra iš pasąmonės aptvinstamas, apliejamas iš antsąmonės, užplukdomas iš sąmonės pakraščio. Visos jos sunkiasi pro dieninę žmogaus sąmonę, kuri aušta jo esmei pasiekiant asmenį“ (Vydūnas 2008: 24). Stanislovas Jukневičius šią savybę pavadino atvirumu pasąmonei: „Būtent atvirumas pasąmonei lemia, kad kai kurie žmonės niekada nepatiria jokių iš pasąmonės kylančių jėgų poveikio, o kai kurie nuolatos gyvena tarsi pasąmonės apsiaustyje“ (Jukневičius 2011: 53). Tokioje „apsiaustyje“ abu mąstytojai gyveno nuo vaikystės.

Ir Vydūnas, ir K. G. Jungas aiškiai jautė pašaukimą sekti savo esme, abu tai laikė Dievo valios vykdymu. Vydūnas teigė kiekvieną savo kūrinį tarsi paregėdavęs, tad rašydavo remdamasis vizijomis. Jungas sakė, jog kiekviena jo rašoma knyga buvusi tarsi vidinė užduotis: „Aš rašiau apie dalykus, kurie užgriūdavo mane iš vidaus. Aš tiesiog leidau kalbėti neduodančiai man ramybės dvasiai“ (Jung 2010: 306).

Apibendrinant Vydūno ir K. G. Jungo gyvenimus galima sakyti, jog abiems svarbiausia buvo

atskleisti patį žmogų, jo gelmę. Jungas: „Mano gyvenimą persmelkia ir jungia vienas darbas ir vienas tikslas – būtent įsigilinti į asmenybės paslaptį“ (Jung 2010: 285). Panašių tikslų siekė ir Vydūnas – jo mąstymo ašis taip pat yra žmogaus esmė ir jos apraiškos (vienas iš veikalų net pavadintas „Sąmonė“).

Ypatingas Vydūno ir K. G. Jungo imlumas dvasinėms (mistinėms) patirtims, dėmesys religijoms ir mitams, savitas, nepriklausomas mąstymas, aiškus savojo pašaukimo suvokimas ir atkaklus ėjimas savuoju keliu skatina atidžiau peržvelgti jų vaikystę bei jaunystę.

VAIKYSTĖ IR JAUNYSTĖ

Ankstyvos bei intensyvios Vydūno ir K. G. Jungo dvasinės (religinės) patirtys ir nepaprastas mąslumas lėmė, jog nuo vaikystės abu jautėsi esą kitokie, išsiskiriantys, ypatingi.

Ir Vydūnas, ir K. G. Jungas augo tikinčioje evangelikų liuteronų šeimoje. K. G. Jungo tėvas buvo pastorius ir filologas, lingvistas, turėjo filosofijos daktaro laipsnį, o senelis iš tėvo pusės – gydytojas. Vydūno tėvas jaunystėje siekė tapti misionieriumi, mokėsi Berlyno misionierių draugijos seminarijoje, bet dėl ligos jos nebaigė, netrukus ėmė mokytojauti, bet nuo religijos nenutolo: vesdavo pamaldas, rinkdavo aukas misijoms ir nuolat domėjosi religiniais, teologiniais klausimais, šia tema rašė spaudai.

Vydūnas yra prasitaręs, kad jo protėviai iš motinos pusės buvę paskutinieji lietuvių žyniai. Abu tėvai pagarbiai žiūrėjo į senąją lietuvių dvasinę tradiciją, lietuvių kalbą. Jiedu buvo labai dėmesingi ir savo vaikų dvasiniam, meniniam, protiniam ugdymui. Vydūnas itin vertino tėvo nuomonę religiniais klausimais, yra netgi rašęs, jog savo darbu apie sąmonę tarsi tęsiąs tėvo pradėtą darbą – jo rašinį „Ak, pabusk“ (Vydūnas 1991a: 5). Jo pasirinktas Vydūno vardas taip pat esąs susijęs su protėviais: prieš kelis šimtmečius jie buvę vadinami ne *Storosta*, bet *Vydas* ar *Vydžius*.

K. G. Jungo senelis (iš tėvo pusės) „buvo aistringas masonas ir didysis Šveicarijos ložės magistras“; jis pakeitė Jungų giminės herbą – jo simbolika tapo „grynai masoniška, tikriau sakant, rozenkroiceriška“, vaizduojanti kryžių ir rožę, o šias rozenkroiceriškas „idėjas paėmė iš hermetinės ir alcheminės filosofijos“ (Jung 2010: 320). Vydūną rozenkroiceriai irgi domino, buvo artimi, jis apie juos yra rašęs, savo darbo kambaryje laikė paveikslą su rozenkroicerių simboliais.

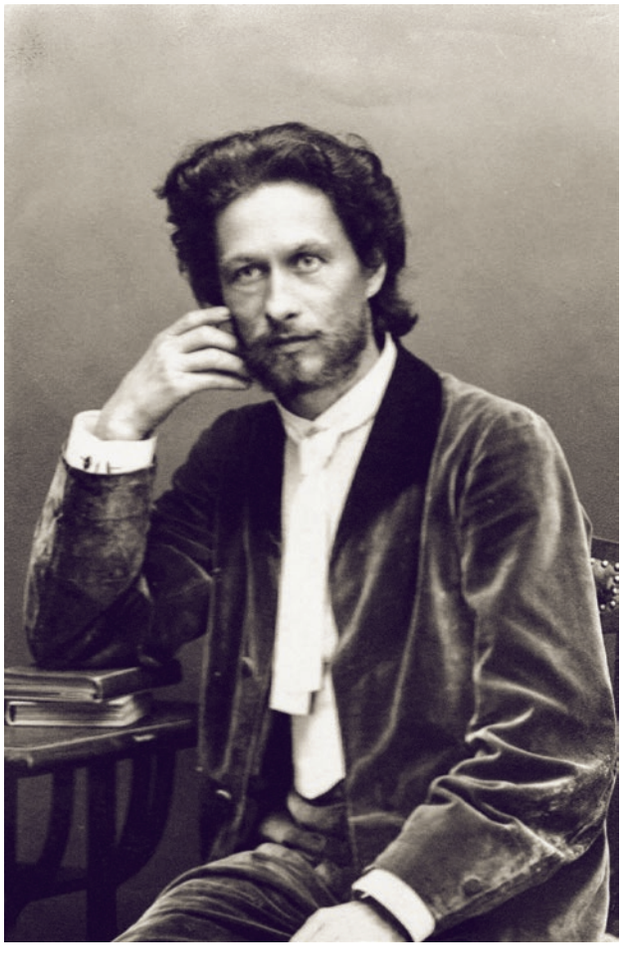

Vydūnas 1908 m. Tais metais jis pirmą kartą lankėsi Vilniuje

Tirdamas savo giminės genealogiją K. G. Jungas suprato „keistą likimo ryšį“, siejantį jį su jo protėviais, jautėsi veikiamas tėvo, senelio ir ankstesnių protėvių nebaigtų darbų, neatsakytų klausimų. „Dažnai atrodo, lyg šeimą slėgtų beasmenė karma, iš tėvų pareinanti vaikams“ (Jung 2010: 321). Nors reinkarnacija netikėjęs, karmos idėja jam vis dėlto buvusi intuityviai artima.

Vydūno tėvas buvo ne tik nuoširdžiai tikintis, pamaldus, bet ir į religinius klausimus besigilinantis žmogus. Jis savo vaikams aiškino, kaip suprasti sudėtingus ar stebuklingus Šventojo Rašto pasakojimus, juos traktuodamas kaip alegorijas – nuorodas į vidinį žmogaus gyvenimą. Jis neabejotinai buvo susipažinęs su Frydricho Šlėjermacherio (1768–1834) filosofija bei teologija, galbūt su vokiečių mistika apskritai. Taigi vaikams nuo mažens buvo aiškinama mistinė religinių simbolių prasmė; amžininkai yra pastebėję, kad polinkis į mistiką buvo būdingas ne tik Vydūnui, bet ir jo broliams.

K. G. Jungo tėvas, nors buvo pastorius, vengė svarstyti žingeidžiam sūnui kylančius klausimus ir netgi nuoširdžiai atsakydavo, jog apie

kai kuriuos religinius dalykus, pavyzdžiui, apie Švenčiausiąją Trejybę, nieko nesuprantąs. Pasak K. G. Jungo, „mano vargšas tėvas nedrįso mąstyti, nes jautėsi draskomas vidinių abejonių. Jis bėgo pats nuo savęs ir todėl atkakliai laikėsi aklo tikėjimo, kurį troško išsikovoti, įgyti atkakliomis pastangomis“ (Jung 2010: 108). K. G. Jungo ir daugiau artimų giminaičių (tiek iš motinos, tiek iš tėvo pusės) buvo pastoriai, bet jie taip pat labiau mėgo ne dalintis sava tikėjimo patirtimi ir laisvai mąstyti, o atsietai aptarinėti Biblijos pasakojimus ir „teologų dogmatines doktrinas“.

K. G. Jungas vaikystėje išgyveno artimą santykį su gamta. Kaip ir Vydūnui, jam visa aplink buvo gyva. „Gamta buvo pilna stebuklų, į kuriuos troškau pasinerti. Kiekvienas akmuo, kiekvienas augalas – visa atrodė gyva ir nepaprasta“ (Jung 2010: 55). Ypatinga vieta jaunajam Karlui buvo miškas – čia jis jautėsi „labiausiai priartėjęs prie giliausios Dievo pasaulio prasmės ir jo baisaus poveikio“ (Jung 2010: 101). Vaikystėje jis išgyveno savitą santykį su ugnimi, akmeniu. Su ugnimi netgi mėgo žaisti, su ja siejo šventumo ir amžinybės sampratas. Mėgo ir „savo akmenį“, kuris jam teikė keistą slaptą tapatumo jausmą: akmuo jam atrodė panašus į „dieviškąją prigimtį“, slypinčią tiek gamtoje, tiek žmoguje. Tokie vaikystės išgyvenimai kilo iš pasaulio amžinumo pajautos ir paslapties jausmo. „Aš nuolat ieškojau paslaptingų dalykų“ (Jung 2010: 42).

> Labai svarbu turėti paslaptį ir jausti, kad esama nežinomų dalykų. Ši nuojauta pripildo mūsų gyvenimą kažko, kas yra antasmeniška, kas pasižymi numinozine jėga. Kas niekada nėra to patyręs, prarado kai ką svarbaus. Žmogus privalo jausti, kad gyvena tam tikru atžvilgiu paslaptingame pasaulyje, kuriame vyksta nepaaiškinami dalykai, o ne tik tokie, kuriuos galime numatyti. <...> Tik tuomet, kai tai suvoksime, gyvenimas taps vientisas. Pasaulis man nuo pat pradžių atrodė be galo didelis ir nesuvokiamas. (Jung 2010: 483)

Vydūno ir K. G. Jungo vaikystės patirtys, suprantama, kai kuo ir skyrėsi. Vydūnas augo gausioje šeimoje ir niekada nesijautė vienišas, kaip K. G. Jungas. Jis jautėsi saugus ir namuose, ir už jų ribų, aplinkoje matė daug šviesos ir pasitikėjo Dievu, kurį siejo su meile. Vienintelis aiškus baimės išgyvenimas, galbūt netgi panika apimdavo pamačius kraują ar išgirdus skerdžiamos kiaulės žviegimą – dėl to jis dažnai apalpdavo.

Į K. G. Jungo sapnus ir vizijas nuo ankstyvos vaikystės veržėsi ir neigiami dalykai: baisios, šiurpą keliančios motinos vizija, košmariški sapnai apie žmogėdrą ir kt. Jį labai domino ir tikros mirties apraiškos, pavyzdžiui, nelaimės metu žuvusiųjų kūnai. Jungas prisipažįsta: „Motinos siaubui man taip pat buvo įdomu stebėti, kaip skerdžiama kiaulė. Tokie dalykai mane nepaprastai domino“ (Jung 2010: 33). Pasaulis jam atrodė įtartinas ar netgi priešiškas: „<...> kartu nujaučiau šalia neišvengiamai egzistuojantį šešėlių pasaulį su bauginančiais klausimais, į kuriuos nėra atsakymo ir kurių valiai jaučiausi atiduotas“ (Jung 2010: 38–39).

K. G. Jungą Dievo idėja rimtai sudomino jam einant vienuoliktus metus, o Vydūnas pasakojo, jog nuo vaikystės jautėsi savo esme kilęs iš Dievo ir nuolat jautė jo artumą, nuolat apie tai mąstė. Abu būsimi mąstytojai ypač išgyveno Dievą gamtoje. Keturiolikmetis Jungas, kartą stovėdamas aukšto kalno viršūnėje, pajuto, jog tai esąs „pasaulis, mano pasaulis, tikrasis pasaulis, paslaptis, kur nėra jokių mokytojų, jokių mokyklų, jokių neatsakomų klausimų“; pasijuto Dievo pasaulyje, ir tasai „Dievo pasaulis buvo realus“ (Jung 2010: 114). Vydūnas yra aprašęs Dievo ir begalybės (amžinybės) pajautą, jį apimdavusią žvelgiant į įvairius gamtos objektus – vandenį, ugnį, akmenį, klausant vakare iš miško sklindančių garsų ar didžiausio gamtos jėgų šėlsmo metu: „Žaibas ir vėl tamsiausia tamsa, griaustinis ir mirtina tyla kaitaliojosi kas akimirką. Minčių nebebuvo likę. Išnyko erdvė ir laikas prieš šitą didžią galybę“ (Vydūnas 2001: 81).

Vydūnas ir K. G. Jungas nuo vaikystės buvo linkę abejoti tuo, ką religiniais ir kitais klausimais girdėdavo kalbant savo aplinkoje. Juos abu nuolat lydėjo nuojauta, jog žmonės (kunigai irgi) nieko neišmano apie Dievą, nieko nesupranta, o tik kartoja, ką iš kitų girdėję ar išmokę. Todėl į jų argumentus ir pamokslus žvelgė nepatikliai. K. G. Jungui visa tai „skambėjo lėkštai ir tuščiai“ (Jung 2010: 133). Vydūnas yra prasitaręs, jog jam kartais būdavę sunku išlikti vaikiškai kukliam, o kartą dešimtmetis jis išdrįsęs paprieštarauti tėvo svečių kunigų kalboms apie Dievą ir pragarą: „Bet vaikui tai atrodė visai nepagrįsta. Ir jis sušuko: ‘Negali to būti! <...> Negali būti amžinų kankynių. Negali būt!’“ (Vydūnas 1950: 299). Jis supratęs, jog žilagalvis kunigas tik kartojo tai, ko kitados buvo išmokytas.

Vydūno tėvas būsimajam mąstytojui buvo numatęs dvasininko karjerą, todėl nuo mažens dažnai jį pasiimdavo drauge į religinius renginius ar šventes, mokė lotynų kalbos, supažindino su Šventuoju Raštu – daug jo ištraukų būsimasis

Vydūnas mokėjo mintinai, jo dar neskaitęs. Motinos paskatintas, būdamas 9 metų jis ėmė pats skaityti Bibliją, pradedant Senuoju Testamentu.

K. G. Jungo, nuo mažens vengusio lankyti pamaldas, tėvas to daryti nevertė ir dvasininko karjerai nerengė. Priešingai, pats išgyvenęs rimtų vidinių prieštarų, sūnų mokė: „Galėtum tapti bet kuo, tik ne teologu!“ (Jung 2010: 110). Be to, ir patį Jungą domino ne vien dvasiniai dalykai, bet ir tikslieji, gamtos mokslai, žmogaus prigimtis, tad galiausiai jis pasirinko mediciną.

Ir studijuodamas mediciną, K. G. Jungas domėjosi ne vien ja. Studentų draugijoje skaitė pranešimus teologinėmis, filosofinėmis, psichologinėmis temomis, drauge jie diskutuodavę taip, lyg būtų „turėję klasikinį išsilavinimą ir puoselėję dvasinę tradiciją“ (Jung 2010: 141). Antrame kurse, perskaitęs vieno teologo knygelę apie „dvasių pasirodymus“, K. G. Jungas moksliškai susidomėjo spiritizmu ir okultizmu ir 1902 m. apgynė disertaciją „Apie vadinamųjų kultinių fenomenų psichologiją ir patologiją“. Hipnozę K. G. Jungas irgi iš pradžių taikė kaip psichoterapijos priemonę, bet netrukus jos atsisakė, vengdamas kištis į kito žmogaus psichiką be jo valios. Vydūnas labai neigiamai vertino tiek hipnozę, tiek spiritizmo seansus, nors tarp ano meto teosofų jie buvo gerokai paplitę.

Taigi abiems būsimiesiems mąstytojams vaikystėje ir jaunystėje buvo būdinga būties slėpiningumo pajauta, nuolatinis mąstymas apie religinius dalykus ir kartu suvokimas, jog daugumai visa tai nerūpi ir nesuprantama. Abu nuo jaunų dienų gyveno savaiminį dvasinį gyvenimą, kuris išugdė pasitikėjimą savo nuojautomis ir jomis paremtais proto sprendimais. O kaip tik šios savybės ir įgalino juodu abu subręsti giliais, savitais mąstytojais.

ŽMOGAUS SAMPRATA IR SAVĘS PAŽINIMAS

Ir Vydūnas, ir K. G. Jungas pripažino didelį (galima net sakyti – lemiamą) nesąmoningų prigimties jėgų poveikį žmogaus gyvenimui, abiems rūpėjo žmogaus esmė, asmenybės augimas „iš vidaus“, K. G. Jungo terminu tariant – individuacija. Vydūnas rašė, kad žmogaus uždavinys esąs tapti *esmišku*, *savišku*, *sau žmogumi*.

Kaip ir K. G. Jungas, Vydūnas skyrė du žmogaus būties raiškos lygmenis: *žmoniškumą* – žmogaus esmės raišką ir *pažmoniškumą* – kūno, geismų bei jausmų, nevalingų minčių pasaulį. Individą be žmoniškumo raiškos neretai pavadindavo *žmogysta*, o sakydamas *žmogus* dažnai turėdavo omenyje būtent jo esmę. Šią aukštąją, dieviškąją žmogaus esmę, patį asmenybės branduolį jis dar yra įvardijęs daiktavardžiu *patybė*, pasidarytu iš įvardžio *pats* – kaip kad jungiškasis *das Selbst* yra sudaiktavardintas iš įvardžio vok. *selbst* ‘pats’. Pasak Vydūno: „Kas savo vidumi (savo esme) paaugęs, tai esti, kas veikia kaip dvasiškesnis žmogus, tas pasižymi ypatingu saviškumu. Tie požymiai apsako žmogaus genijų, kuris yra kiekvieno žmogaus patybė“ (Vydūnas 2022: 53). Arba: „Regimasis žmogus yra jo patybės įrankis. Per jį veikia aukštesniosios galybės, žmogaus esybė, o ne visokie niekniekiai, būtent jausmai, geismai, mintys ir t. t.“ (Vydūnas 2022: 120).

K. G. Jungas tyrinėjo religinius simbolius ir atskleidė jų archetipinį pobūdį, o Vydūnas archetipines žmogaus prigimties ypatybes įkūnijo savo dramose per įvairius mitinius personažus. Pavyzdžiui, misterijoje „Jūrų varpai“ prabyla ir asmenybės šešėlis, ir kolektyvinis kompleksas *piktadariai*, ir išvaduotojas *Algis*, per kurį pasireiškia pati žmogaus esmė, jo *patybė*.

Siekdamas atpažinti ir įvardyti sudėtingos žmogaus prigimties dėmenis, Vydūnas kūrė savitus žodžius, griebėsi metaforų. Nepažinūs, bet didelę galią žmogaus gyvenimui turintys, ją lemiantys prigimties dėmenys mąstytojui buvo *viršsąmonė*, *kosminė sąmonė*, *pasąmonė*, *slėpiningos šviesos ir tamsos jėgos*, *dieviškumas*, *demoniškumas*.

Straipsnyje „Žmogaus gyvenimas ir daimonai“ (1947) Vydūnas teigė, jog žmonių gyvensena priklauso nuo to, kaip jie supranta gyvenimo prasmę. „Atitinkamai jie veikiami dieviškų ar daimoniškų galių, kartais abiejų, tarsi jos lenktyniautų, kuri pagaus žmogaus esmę. <...> Visi, tiesa, jų veikimui paduoti, tik dauguma jų nenumano ir neatskiria“ (Vydūnas 2018: 32).

Visuose savo darbuose Vydūnas pabrėžia žmogaus prigimties ir ypač savo esmės pažinimo svarbą. K. G. Jungas irgi prisipažįsta: „<...> pradėjau suprasti, kad psichinio vystymosi tikslas yra savastis (*das Selbst*). Nėra jokio linijinio vystymosi, yra tik sukiojimasis apie savastį. Pastovi evoliucija egzistuoja nebent tik pradžioje, vėliau visa nukreipiama į vidurį“ (Jung 2010: 272). Taigi Jungui „savastis yra orientavimosi ir prasmės principas bei archetipas. Čia glūdi jo gydomoji funkcija“ (Jung 2010: 275). Ir Vydūnas žmogaus esmę laiko asmenybės darnos ir sveikatos pagrindu: „Bet kad žmoniškumo pradas yra stiprus, galingas, jis nuolatai taiso ir tvirtina minimo santykiavimo [tarp

įvairių *gyvatų*] lygnešą, ir taip tada sveikata pareina iš jojo“ (Vydūnas 1991: 312).

Veikale „Gyvenimiškoji žmogaus savimonės reikšmė“ Vydūnas pabrėžia, jog vien su kūniškumu, juslėmis ir mintimis save siejantis žmogus – „tai save pamirštantis žmogus“, kuris negali būti nei savarankiškas, nei sąmoningas; ir tik savąją esmę suvokęs, išgyvenęs, apie jos atskleidimą susimąstęs žmogus „priartėja prie tikrosios realybės“; tik tada jis gali savo esme atsiverti Dievui ir „visiškai pasinerti į Amžinąją Šviesą, į meilės jūrą, į šventą valią ir į viską sukeliančią galią“ (Vydūnas 1994: 236).

Deja, netgi tie, kas nesidrovi kitiems apie Dievą postringauti ir Šventąjį Raštą skelbti, dažnai, pasak Vydūno, „žmogų laiko tik kūnišku reiškiniu“; tai rodanti ir kūniška prisikėlimo samprata, esą miręs ir palaidotas kūnas vėl prisikelsiąs – nesuvokiama, kad žmogaus esmė esanti *dvasia-siela*, o kūnas tesąs tarsi jos rūbas. „Reikėtų vis atsiminti, kad Dievas yra Didysis Slėpinys, su kuriuo galima susitikti tik atsigręžus į savo vidaus gelmę, kuriai jis apsireiškia. Privalu patirti jo pasireiškimą žmoniškume. Antraip nuklystama į prietarus arba net netikėjimą“ (Vydūnas 1994: 196).

Gyvenimo pabaigoje rašytame tekste „Ko vis prisiminti turėtų žmogus“ (1952) Vydūnas vėl kartoja, kad žmogus nė už ką neturėtų leisti, kad jo esmę kas pavergtų, o „daro tai ir visos mintys, visi mokslai, kurie tiktai įkalami į atmintį be apmąstymo“; žmogaus kūnas tesąs tarsi augalas, „geidulingumas, nuotaikos būsenos ir kiek dar minčių blizgėjimas – gyvulys, o dvasia-siela, sąmoningumas – pats žmogus. Tokiu jis turi save pažinti. Kaip ypatingos, slėpiningos šviesos spindulys jis yra asmenybė ir skelbiasi žodžiu *aš*“ (Vydūnas 1994: 401).

TIKĖJIMAS, RELIGIJA

Religinio tikėjimo ryšys su asmenybės sveikata ir Vydūnui, ir K. G. Jungui atrodė akivaizdus. „Svarbų vaidmenį siekiant ir žmogaus, ir visuomenės sveikatos visais laikais vaidino religija. Neatsitiktinai viename darbų Jungas religiją vadina universalia terapine sistema“ (Juknevičius 2011: 8). „Sugriuvus religiniam tikėjimui, pasak Jungo, žmogui ima vystytis neurozės ir kitos psichikos ligos“ (Kanišauskas 2003: 252). Vydūnui tikėjimas reiškė atsivėrimą būties Slėpiniui (Dievui), religija – ryšį su aukščiausiąja būtimi (Dievu), o tai irgi esanti esminė dvasinės brandos, savimonės, darnos, sveikatos ir laimės sąlyga.

Tačiau tikėjimui žmonės dažnai klaidingai priskiria savo sąmonės turinį – mintis apie pasaulį, Dievą, pomirtinį gyvenimą ir pan. Tad skleisdami šias savo mintis jie manosi skleidžią tikėjimą. Kaip tik dėl to randasi fanatizmas ir neapykanta tiems, kurie nesutinka su vienokiomis ar kitokiomis mintimis. Todėl Vydūnas neišskyrė jokios religijos nei konfesijos ir lankydavosi įvairių tikybų pamaldose. Kadangi gyveno krikščioniškoje aplinkoje ir labai vertino krikščionybės dvasinę esmę, daug dėmesio skyrė jai, nors tuo pat metu teigė, jog dabar ji nebesuprantama, jog tikrų krikščionių ir tikros krikščionijos pasaulyje seniai nebėra – likęs tik jos vardas (Vydūnas 1994: 197–198; 1992: 184).

Vydūnui svarbiausia buvo ne tai, kokią tikybą žmogus išpažįsta ir praktikuoja, bet ar jis suvokia religijos, kaip ryšio su Dievu, esmę, ar jo religija yra gyva, ar tik tam tikrų minčių apie Dievą negyva sistema. Jis aiškiai suvokė ir nusakė skirtingą gyvo ir negyvo tikėjimo poveikį asmenybei, pabrėžė asmeniško santykio su Dievu svarbą, nes Dievas apsireiškiąs žmogaus sieloje. Aklą tikėjimą kitų teiginiais apie Dievą Vydūnas laikė ne tik nenaudingu, bet netgi kenksmingu: „Dažniausiai toks tikėjimas yra tiesiog sąmoningėjimo išsižadėjimas. Netgi baiminamasi šitaip prarasti tikėjimą. Tokio tikėjimo, kai vien jis laikomas teisingu, vidinis poveikis yra daug kenksmingesnis negu nuodijamasis nikotinu ar alkoholiu, negu vergavimas instinktams, geismams ir aistroms. Jis temdo sąmoningumą lygiai taip, kaip ir kiekvienas kitas melas, kuris yra vidinio žinojimo nuslopinimas“ (Vydūnas 1994: 53). Pabrėžęs negyvo tikėjimo žalą, Vydūnas čia pat nusako ir jo priešybę – gyvą tikėjimą: „Tikėjimas turėtų būti tvirtas sąmonės atsivėrimas sielai, orientavimasis į Dievybės Didįjį Slėpinį, kuriame ir glūdi žmogaus esmė. Tada žmogus patiria Dievą, lyg pritraukdamas jį“ (Vydūnas 1994: 53).

Vydūnui, kaip ir K. G. Jungui, buvo svarbu, *koks* yra tikėjimas, Ericho Fromo žodžiais tariant, „kokia *religijos rūšis*, ar ji skatina žmogaus vystymąsi, jo grynai žmogiškų galių išsiskleidimą, ar paralyžiuoja jas“ (Fromas 1981: 48). Vydūno gyvosios religijos samprata iš esmės atitinka tai, ką E. Fromas vadina humanistine religija: „Žmogaus tikslas humanistinėje religijoje – pasiekti didžiausią savo stiprybę, o ne didžiausią bejėgiškumą; dorybė yra savirealizacija, o ne paklusnumas. Tikėjimas yra įsitikinimų tvirtumas, atsirandantis minties ir jausmo, o ne autoritetų peršamų teiginių pagrindu“ (Fromas 1981: 59). Vydūnas dažnai primena būtinybę abejoti bet kokiais gatavais

teiginiais, pačiam juos permąstyti ir tik tada priimti arba atmesti.

Ir Vydūnas, ir K. G. Jungas labai anksti suvokė, jog vadinamasis tikėjimas dažnai būna labai paviršutiniškas. Pirmieji suvokimai bei atradimai buvo iš esmės savarankiški, bet Vydūnas vaikystėje dar turėjo puikų mokytoją – savo tėvą, kuris jam ne tik atskleisdavo, kaip reikėtų suprasti vieną ar kitą biblinį pasakojimą, bet ir stengėsi paaiškinti begalybės, amžinybės slėpinį, perteikti visatos grožį, jos sudėtingumą, su vaikais naktį žiūronu stebėdavo žvaigždes, aiškindavo jiems astronomijos pradmenis ir t. t.

Vaikystėje tėvas daug ko išmokė ir K. G. Jungą, tik jis buvo neigiamo autoritarinio tikėjimo pavyzdys, patardavęs ne mąstyti, o aklai tikėti. K. G. Jungas skaudžiai išgyvendavo, kad jo pasikalbėjimai su tėvu dažnai virsta kivirčais, ir paskui apie tėvą ir savąją tikėjimo patirtį rašė:

> Savo kelrodžiu jis pasirinko Biblijos įsakymus, mano tėvas tikėjo Dievu taip, kaip nurodė Šv. Raštas ir kaip jį mokė tėvai. Tačiau jis nepažino gyvojo, tiesiogiai kalbančio Dievo, kuris, būdamas visagalis ir laisvas, yra virš Biblijos ir Bažnyčios, kuris kviečia žmogų dalytis Jo laisve ir kuris gali priversti žmogų išsižadėti savo nuomonės ir įsitikinimų tam, kad šis besąlygiškai vykdytų Jo įsakymus. Dievas, bandydamas žmogaus drąsą, nesileidžia veikiamas tradicijų, kad ir kokios šventos jos būtų. Savo visagalybe Jis pasirūpins, kad tokiais drąsos išbandymo momentais neatsitiktų nieko esmingai blogo. Jei vykdome Dievo valią, galime būti tikri, jog einame teisingu keliu. <...> Aš patyriau, ką reiškia atsiduoti Dievui. Nėra nieko svarbiau, kaip vykdyti Dievo valią. Visa kita – beprasmybė. Kaip tik tada gimė mano tikrasis atsakomybės jausmas. (Jung 2010: 65)

E. Fromas išskyrė keturis religijos aspektus: patyriminį, mokslinį-maginį, ritualinį ir semantinį (Fromas 1981: 114–119). Ir K. G. Jungui, ir Vydūnui svarbiausias, atrodo, buvo patyriminis religijos aspektas, nors abu pripažino tiek ritualų bei papročių, tiek religinių mokymų svarbą, juos suvokdami kaip vidinių žmogaus virsmų išraiškas.

Taigi abiems mąstytojams religinis tikėjimas reiškė labai gilią asmeninę patirtį, abu jie pabrėžė tokios patirties svarbą žmogaus vidinei darnai ir Vakarų civilizacijos išgyvenamą religinį nuosmukį siejo kaip tik su paties žmogaus vidiniu nuosmukiu – nusigręžimu nuo tikrojo savęs.

DIEVAS

Mintys apie Dievą Vydūną lydėjo nuo mažų dienų: kartu su kitais šeimos nariais jis meldėsi savais žodžiais, skaitė tėvo bibliotekoje buvusias religinio turinio knygas. Namuose susipažino ne tik su krikščionybe, bet ir su pasaulio religijų istorija, įvairių tautų religinėmis idėjomis. Kaip ir K. G. Jungas, Vydūnas stebėjosi, kad daugelis menkai suvokia tikrąjį Dievo slėpiningumą.

Pasak Vydūno, Dievo suvokimas labai skiriasi visų pirma dėl skirtingų pasaulėžiūrų ir kultūrų, bet labiausia – dėl skirtingo sąmoningumo laipsnio. Todėl netgi tiems, kurie jį įsivaizduoja kaip „užgaulų senuką“, nuolat skriaudžiamą velnio, kartais vis dėlto sušvinta mintis, „kad tikrasis Dievas yra kita kas“ (Vydūnas 1990: 512). O pasitaiko vienas kitas žmogus, kuris savo dvasią-sielą išvis kreipia ne į pasaulio galias, bet tiesiog „į tą visumos pagrindą, iš kurio sukyla visa esamybė, iš kurios pareina ir jo asmenybė“; toks žmogus galiausiai pats susitinka „su pačia Aukštybe, kitaip sakant, su Dievu“ (Vydūnas 1990: 231).

Nuo 1914 m. K. G. Jungas ėmė sistemingai tirti Dievo idėją žmogaus pasąmonėje ir po 14 metų paskelbė šių savo tyrimų rezultatus. Psichoanalitikui ir jo kolegoms jie atskleidė „archetipinio dievybės simbolio egzistavimą“, kuris esąs labai paveikus ir svarbus; jo išgyvenimas turįs numinozinių bruožų, todėl laikomas religiniu; o jei vadinamieji tikintieji dažnai nepripažįsta galimybės Dievą atrasti žmogaus viduje, to priežastis esąs religinis auklėjimas, „kur tokia idėja visuomet būdavo nurašoma kaip ‘mistiška’. Vis dėlto natūralios pasąmonės tendencijos veikia kaip tik šios ‘mistiškos’ idėjos naudai. Man pačiam ir mano kolegoms pasitaikė tokia daugybė atvejų, kai išryškėdavo toji pati simbolika, kad mes daugiau nebegalėjome abejoti jos egzistavimu“ (Jung 1998: 61–62). K. G. Jungas pabrėžė, kad šių jo tyrimų rezultatai įrodo anaiptol ne Dievo buvimą, o tik „archetipinio dievybės simbolio egzistavimą“ žmogaus psichikoje. Šiaip ar taip, ir Vydūnas, ir K. G. Jungas Dievo apraiškų ieško ir randa žmogaus viduje.

Apie dievybę žmogaus dvasioje-sieloje Vydūnas rašė savo filosofiniuose veikaluose, pradedant „Slaptinga žmogaus Didybe“ (1907 m.; beje, antrasis leidimas pavadintas „Slėpiningoji žmogaus Didybė“), taip pat savo dramose, pradedant ankstyviausiomis („Probočių šešėliai“, „Amžina ugnis“, „Ragana“, „Jūrų varpai“ ir kt.), taip pat publicistikoje, regėjimuose („Ieškojimas Dievo“, „Dievo įstatymai“) ir eilėse bei giesmėse. Be to,

Vydūnas kalba ne tik apie Dievą žmoguje, bet ir apie žmogų Dieve, taigi abipusį Dievo ir žmogaus persismelkimą, dažnai kartodamas Pauliaus laiško romiečiams žodžius: „Iš jo, per jį ir jam yra visa“ (Rom 11, 36).

Pasak E. Fromo, humanistinėje religijoje „Dievas yra žmogaus dvasinio *aš* atvaizdas“, jo potencinių galimybių ir poreikio mylėti simbolis. „Mistikai giliai jautė žmogaus stiprybę, jo panašumą į Dievą ir suprato, kad Dievui žmogus reikalingas ne mažiau, negu žmogui – Dievas“ (Fromas 1981: 70). Todėl ir Dievo neigimas, K. G. Jungo nuomone, žmogui yra žalingas, o gali būti net pražūtingas: „Dievo idėja reiškia svarbią, netgi pačią svarbiausią psichinę jėgą, todėl tam tikra prasme saugiau tikėti, jog ši autonomiška jėga nepriklauso *ego*, o yra galbūt visai atskira arba antžmogiška būtybė, *totaliter aliter*. Susidūręs su tokiu tikėjimu žmogus priverstas pasijusti mažas, maždaug toks, koks jis yra iš tikrųjų“ (Jung 1998: 86). K. G. Jungas pateikia Frydricho Nyčės, paskelbusio Dievą mirus, pavyzdį: šiai itin kūrybingai asmenybei tai buvo pražūtinga – šitaip jis atvėrė savo sąmonę kolektyvinei pasąmonei, „todėl tapo apsėstuoju“ (Jung 2015: 153).

Iš Vydūno ir K. G. Jungo darbų bei atsiminimų matyti, kad Dievo svarba žmogaus asmenybei jiedu neabejojo. K. G. Jungas atskleidė Dievo archetipą, objektyvią Dievo idėją žmogaus psichikoje, o Vydūnui Dievas reiškė aukščiausios dvasinės būties galimybę ir viltį.

BLOGIO PROBLEMA

Šviesa ir tamsa žmonėms reiškė ne tik atitinkamus jutimus ir jausmus, bet, anot Vydūno, ir „nesuvokiamą paslaptingumą, kuris pasiekia žmogaus vidų iš būties gelmių“, ypač tamsa, kuri „veikia kankinamai, pragaištingai ir žudančiai“; šiaip jau „žmogus privalo siekti abiejų palankumo“, tačiau atsiduoti turėtų šviesai (Vydūnas 1994: 129–130).

Kadangi Vydūnas augo ir gyveno liuteronų evangelikų tikybos aplinkoje, kurioje buvo itin pabrėžiama velnio grėsmė, jis netgi apgailestavo, kad žmonės velnią mini bene dažniau nei Dievą. „Beveik sakyti galima, jog krikščionių tikyboj pirmą vietą pildo tikėjimas į velnią. Ir sakyk kokiam tikinčiųjų, kad netiki į velnią, tuoj pašauks [Vydūnui = pavadins, apšauks] tave bedieviu. Į Dievą tikėti tūliems beveik pašalinis dalykas“ (Vydūnas 1990: 75). Suprasdamas neigiamus baimės padarinius asmenybei, mąstytojas kritiškai žvelgė į krikščionių mokytojų norą velnio bei pragaro baime priversti žmones laikytis „Dievo įstatymų“. Vydūno teigimu, Rytuose gąsdinimas laikomas mirtina nuodėme, nes atima galimybę pačiam patirti ir taip įgauti išminties.

Vydūno dramoje „Probočių šešėliai“ fanatiški krikščionys (moterėlės ir dėl savo tariamo šventumo pasipūtęs Pūslys) velnią regi visur, tik ne savyje, o patys nuolat yra jo (Velnio-Girtuoklio) persekiojami. Vydūnui velnias yra paties žmogaus tamsioji pusė, jo šešėlis, kurio žmogus dažniausiai nemato arba neatpažįsta. Anot Vydūno (2018: 32), visi yra veikiami demoniškų galių, tik dažniausiai jų neatpažįsta. Komedijoje „Piktoji gudrybė“ Velnio tikslas – sukiršinti sutuoktinius Lengvučius, bet jam nesiseka, nes šie jį atpažįsta.

Apie viską, kas pranoksta sąmonės ribas (tiek apie Dievą, tiek apie velnią), žmogus galįs žinoti tik iš savo patirties, tarsi stebėtojas dramoje dalyvaudamas jų tarpusavio kovoje:

> Mes apie Dievą, gamtą, dangų ir pragarą (peklą) ir apie save tik tiek tegalime žinoti, kiek jie mumyse apsireiškia; o tada viskas iš savęs susimano. Kad mes savo kytrystėje abejojame apie velnius ir pragarą, tai tik privalom į tai žiūrėti, kas mums iš savęs susimano; ir su tuom persiliudymu, su kuriuom žinome, kad mes gyvi, mes ir žinome, kad mumyse randasi piktumas, pasikeršijimas, durnystė, bjaurystė ir t. t. Tai jau gana velnių: mes jų apsiausti ir jų gundomi. Ir negal kūnas bei kraujas jiems priešyties, bet reikalinga aukštesnės galybės juos pergalėti, galybės, kuri šitų velnių darbus mumyse trukdo ir sunaikina. (Vydūnas 1992: 17)

K. G. Jungas žmonėse slypintį blogį irgi kartais tapatina su demonais ir pabrėžia, kaip svarbu savo ydų – savojo šešėlio – neperkelti (neprojektuoti) į kitus, bet išvysti ir pripažinti savyje. Dažnas esame įsitikinę, kad trūkumai, kurių nepastebime savyje, yra būdingi ne mums, o kitiems. Ir tik pripažinęs ir sąmoningai atpažinęs savo šešėlį, žmogus pasikeičia: „Toks žmogus žino, kad visa, kas bloga pasaulyje, yra jame pačiame; kad tik išmokęs susitvarkyti su savo šešėliu, jis bus šį tą realiai nuveikęs pasauliui. Jam bus pasisekę panaikinti bent mažutėlę neišspręstų gigantiškų problemų dalelytę“ (Jung 1998: 85).

Vydūno misterijos „Jūrų varpai“ veikėjai Piktadariai įkūnija kolektyvinį blogį. Beje, jų kalba persunkta krikščioniškų vaizdinių. Dramos pradžioje jie plaunasi kruvinas rankas, dėl visų pasaulio blogybių kaltindami moterį, iš kurios esą kilusi nuodėmė. O pabaigoje (siaučiant karui) žvelgia vienas į kitą tarsi į veidrodį, bet savęs

atpažinti nenori: „Tu – aš? <...> Ne – ne!“ Tačiau nusekus šaltiniams, jie nebegali nusiplauti rankų, tad pasibaisėję išvysta savąją tamsą: „Ar tai žmogus! Ar tai jo esimas! Žudytojas! Piktadarys! Kur nubėgsiu? Kur pasislėpsiu?“ (Vydūnas 1920: 101). Kiti du veikėjai išreiškia priešingas pažiūras į gyvenimą: „lig debesų“ pasikėlusį, apie aukščiausias vertybes kalbantį, asketiškai gyvenantį vyrą vejasi jo šešėlis, šaukdamas: „Aš tavo brolis – tavo šešėlis. Aš besotumą skelbiu. <...> Vis aš seku tave! Aš tavo šešėlis – žingsnis po žingsnio!“ (Vydūnas 1920: 14).

Pasak K. G. Jungo, kiekviena religija yra žmogaus psichikos atspindys, o krikščionybė vengianti kai kurių svarbių žmogaus psichikos aspektų. Krikščionybės Dievas sudaro Trejybę, o psichikos visumą perteikiąs ketvertas: „Trejybė dogmatiniu aspektu neapima blogio principo, kuris gana nevykusiai egzistuoja velnio pavidalu“ (Jung 1998: 62). Ketvirtąjį visumos dėmenį Bažnyčia esanti pasmerkusi, todėl „negali pripažinti, kad tai, ką ji buvo atskyrusi, gamta sujungia“ (Jung 1998: 63). Blogio, tamsiosios pusės neturinti Dievo samprata savo ruožtu lemianti, kad ja tikintys paprastai ir patys neigia savo tamsiąją pusę, šešėlį, šitaip jį tik sustiprindami ir perkeldami į kitus.

Vydūno, kaip ir K. G. Jungo, Dievo samprata apima ir tamsos pradą:

> Galų gale reikėtų pabandyti aiškiai patirti Dievą ir peržengti tikėjimo dviem jėgomis ribą. Grynasis monoteizmas daugeliui dar atrodo nepasiekiamas, nors jie galbūt ir kartoja žodžius: „Iš jo, per jį ir jam yra visa“ (Rom 11, 36). Blogis, kuris užpuola žmogų, visiškai priklauso kūrybos tapsmui. Vadinamąjį velnio atsimetimą nuo Dievo reikėtų aiškinti išsamiau. Tai tik tamsioji, bet irgi būtina kūrybos galia. Todėl velnias taip pat buvo laikomas vienu iš Dievo vaikų, kaip sako Jobas 1, 6[1]. Todėl reikėtų gerai įsidėmėti šiuos žodžius: „Dievas savo nuožiūra jums įkvepia ir troškimus, ir darbus!“ (Fil 2, 13). (Vydūnas 1994: 188)

Vydūnas dažnai mini du žmogų veikiančius pradus, vadindamas juos žmoniškumu (jam atstovauja dvasia-siela, žmogaus esmė) ir pažmoniškumu, kuriam priklauso visa, kas yra „žemiau“ žmoniškumo. Pažmoniškumas tad apima fiziologiją ir elementariąją psichiką („geidimą“, „gyvybės jėgą“, „kūno jėgą“, taip pat troškimus, jausmus ir minčių pasaulį). Pažmoniškumas nėra blogis, tačiau jeigu jis, o ne žmoniškumas žmoguje ima viršų, lemdamas jo mąstymą ir elgseną, pažeidžiama darna ir pamatiniai būties dėsniai – žmoguje įsivyrauja gyvūniškumas. K. G. Jungas irgi pabrėžia šitokį pasidavimą „biologiniam malonumui“, „gamtinės, gyvūniškos nuostatos“ įsigalėjimą esant nuosmukiu, nes tuomet „mūsų psichikoje gyvūniškoji dalis pranoksta žmogiškąją“ (Jung 2013: 265).

Užtat ir nuodėmė Vydūnui yra ne kokių nors išorinių taisyklių pažeidimas, o leidimas savyje vyrauti pažmoniškumui ir atitinkamas žmoniškumo (žmogaus esmės) menkėjimas. „Atsimenant nedorą elgesį, kalbama paprastai apie nuodėmę, kuri esanti neklausymas kieno nors paskelbtų įsakymų. Bet iš tikrųjų nuodėme reikia laikyti menkinimą žmoniškumo reikšmės žmogaus asmenybėje, žmogui nusilenkiant pažmoniškumui“ (Vydūnas 1990: 533). Užtat Zigmundas Froidas su jo psichoanalizės teorija, itin sureikšminusia lytinį instinktą, pasak Vydūno, „liepiąs gerbti demonus, o ne Dievą“ (Vydūnas 2006: 232).

Apskritai Vydūno nuodėmės samprata labai primena E. Fromo: „Nuodėmė yra pirmiausia ne nuodėmė prieš Dievą, bet nuodėmė prieš save patį“ (Fromas 1981: 108). „Tikrasis žmogaus nuopuolis yra tai, kad jis tapo svetimas pats sau, kad nusilenkė jėgai ir atsigręžė prieš save, nors ir prisidengęs Dievo garbinimu“ (Fromas 1981: 74). Šis nuopuolis žmogų neišvengiamai padaro svetimą sau pačiam, susvetimėjusį su savimi pačiu, todėl juo labiau „vergiškai priklausomą nuo Dievo – jis padaro jį blogą“, nes, prarasdamas pasitikėjimą savimi ir savo artimu, žmogus „praranda sugebėjimą mylėti ir mąstyti“ (Fromas 1981: 72).

IŠGANYTOJAS

Du žmogaus pradus – tamsųjį, gyvuliškąjį ir šviesųjį, dieviškąjį – gyvybiškai svarbu sutaikyti, padėti jiems sugyventi. Šių dviejų pradų sutaikymas, pasak K. G. Jungo, išties reiškia savęs priėmimą, susitaikymą su pačiu savimi, o gal net ir susitaikymą su Dievu. Nes abudu pradus suvienyti – taip, kad žmogaus būtyje įsivyrautų darna, ramybė ir išmintis, gali tik vieningoji žmogaus esmė (patybė), kurią mituose įkūnija Išgelbėtojas, krikščionybėje vadinamas Išganytoju. Čia „Dievo ir žmogaus susitaikymas išreiškiamas Kristaus arba kryžiaus simboliu“ (Jung 1998: 81).

Gvildendamas priešybes vienijantį simbolį mitologijoje ir mene, K. G. Jungas daro išvadą, kad jis išreiškia optimalų, natūralų vidurio kelią,

1 „Tą dieną, kai dangiškieji gyvūnai suėjo tarnauti Viešpaties akivaizdoje, su jais kartu atėjo ir Šėtonas.“

Vydūnas 1934 m. Nuotraukos iš kn. V. Bagdonavičius, A. Martišiūtė-Linartienė „Vydūnas“ (Vilnius, 2017)

t. y. gyvenimą pasitikint žmogiškąja prigimtimi „ir žmogiško kelio dėsniais“; ir priešingai: „Barbaras pagrįstai bijo plėšrūno, tūnančio jame tiesiog po plonučiu kultūros sluoksniu. Tačiau žvėries neįveiksi, uždarydamas jį į narvą. Be laisvės apskritai nėra dorovingumo“ (Jung 2013: 256). Priešybių vienybė, psichoanalitiko aiškinimu, reiškia darną tarp sąmonės ir pasąmonės, o kartu ir išlaisvintą gyvybingumą, gyvybinę energiją, įgalinančią spręsti didžiąsias problemas.

Ir Vydūnas pabrėžė, jog žmogus nėra vientisas, o jo permainingas, nuolat kintantis vidinis pasaulis ir gyvenimas panašus į sūkurį. O šiuos skirtingų prieštaringų jėgų sūkurius savo ruožtu turinti valdyti žmogaus esmė: „Tikroji esmė daugeliui žmonių yra paslaptis. Jie dar daug dėmesio skiria išoriniam pavidalui, nors iš tikrųjų žmogaus esmė suvienija visas asmenybės gyvybiškumo sritis“ (Vydūnas 1994: 247).

Prigimties prieštaravimai ir jų sutaikymas vaizduojamas Vydūno misterijoje „Jūrų varpai“. Skirtingus pradus įkūnijančias dievybes Bangpūtį ir Putogimę paskatino susitaikyti Vidės meilė. Meilės galia dievaičiai buvo pakerėti ir pripažino, kad jiems tarpusavy kovojant ir negirdint „jūrų varpų“, pasaulyje kilo sumaištis ir karas. Jie pažada klausyti Algio – mitinio personažo, simbolizuojančio žmogaus, žmonijos esmę ir todėl – Išgelbėtoją. Kitose Vydūno dramose vienijantį simbolį įkūnija moteriškos dievybės – meilės deivė Milda, žmoniškumo deivė Aura ir kt.

Apie priešybių suvienijimo svarbą byloja ir alegorinė Vydūno pasaka „Karaliaus auka“. Karalius labai mylėjęs savo valdinius ir visaip bandęs jiems padėti gražiai gyventi, bet jie vis buvo nepatenkinti, vis skundėsi pasiilgstą kilnybės ir grožės, o nežiną, kas tai yra. „Pati grožė“ pasirodė buvusi karalienė: iš jos „mėlynų akių švietė pati saulė kaip iš mėlyno dangaus“. Taigi karalius kartą ryžosi ją žmonėms parodyti. Tačiau karalienę išvydę, „priešakyj stovintieji didžiūnai lyg pritrenkti suklupo veidus nulenkdami veik lig žemės. Surikdami iš išgąsčio ir visi kiti suklupo“ (Vydūnas 1913: 4). Taigi didžioji dauguma karalienės nė nepamatė. O keli buvę arčiausiai karaliaus rūmų ir ją pamatę nieko nesuprato – mat karalienė buvo visiškai nuoga. Kai kurie net supyko, esą karalius iš jų pasityčiojęs. Karalius vos nenumirė iš skausmo ir karališkais rūbais aprengė vienintelę už parodytą karalienės „grožę“ dėkoti atėjusią našlaitę,

kurią žmonėms ir pristatė už karalienę. Žmonės ta apgaule buvo labai patenkinti ir kasdien šlovinę jos „grožę“, o iš tikrųjų – vien puošnius apdarus.

Apie nuogo žmogaus pavidalą alegoriniame Karlo Špitelerio kūrinyje „Prometėjas ir Epimetėjas“ yra rašęs K. G. Jungas. Tai Pandoros dovana žmonėms – išganingoji brangenybė. Pasak K. G. Jungo, šis nuogybės pavidalas teigia laisvę ir pareigą „būti tokiam, koks esi, taigi reiškia didžiausio estetinio ir dorovinio grožio galimybę, žmogų, koks jis galėtų būti iš prigimties, o ne pagal dirbtinai sukurtą idealią formą“ (Jung 2013: 323). Tačiau ši brangenybė žmones taip įsiutinusi, kad jie net nužudė ją radusį piemenuką.

Suderinti žmogiškosios būties priešybes nelengva, bet tai, pasak K. G. Jungo, vienintelis išsivadavimas iš įtampų ir prieštarų: „Tik žinodami, kad esame nepakartojami savo asmenine kombinacija, t. y. galų gale riboti, turėsime galimybę pažinti begalinius dalykus. Bet tik tuomet. Unikalumas ir ribotumas yra sinonimai. Be jų neįmanomas begalybės suvokimas – dėl šios priežastis neįmanomas ir sąmoningumas“ (Jung 2010: 444–445).

POMIRTINĖ BŪTIS

Ir Vydūnas, ir K. G. Jungas kalba apie nemirtingąją žmogaus esmę (patybę) ir apie galimą pomirtinę būtį bei reinkarnaciją. Vydūnas: „Žmogus, t. y. jo esmė, yra nesusijęs nei su erdve, nei su laiku, tačiau jis yra neginčijama tikrenybė, kuri priklauso visą pasaulio pagrindą sudarančiai Pirmajai Priežasčiai kaip tikrajai būčiai“ (Vydūnas 1994: 249). K. G. Jungas, kalbėdamas apie sudėtingus psichikos reiškinius, daro prielaidą, jog „psichika labai stipriai dalyvauja erdvėlaikiu neapibrėžtoje būties formoje ir, vadinasi, priklauso tam, kas nelabai tiksliai ir simboliškai vadinama *amžinybe*“ (Jung 1993: 440).

K. G. Jungas pažymi psichologinę tikėjimo pomirtiniu gyvenimu vertę asmenybei – panašiai, tik atvirkščiai, Vydūnas pabrėžia netikintiesiems būdingą mirties baimę. Būtimi po kūno mirties Vydūnas neabejoja (ankstyvoje vaikystėje jis motinai yra pasakojęs apie savo ankstesnį gyvenimą, o reinkarnacija tikėjo iki gyvenimo pabaigos). Veikale „Sąmonė“ teigiama, jog itin šviesios sąmonės žmonės „iškyla iš siauro, menko esimo“ ir patiria dievišką būtį čia ir dabar; todėl labai svarbus esąs žmogaus kilimas – jo esmės gyvėjimas, tapimas *sau žmogumi* – toks *sau žmogus* iš esmės skiriasi nuo paviršutiniškai gyvenančio, vien *pažmoniškumu* gyvo žmogaus: „Jo esimas nesibaigia, kaip nenyksta jo sąmonė. Ir tokiu būdu žmogus yra nemirtingas“ (Vydūnas 1990: 544). Veikalo „Mirtis ir kas toliau“ įžangoje mąstytojas teigia, kad nors moksliškai to įrodyti neįmanoma, bet mokslas remiasi tik protu, kuris yra labai ribotas, tad išmintis jam nepasiekiama:

> Tiesa berods, kad nieks negal žinoti, kas po mirties nusiduoda. Vienok šitas „nieks“ yra tiktai paviršutinis, gal net ir jau „protingasis“ žmogus, kurs tėra žemesnioji ir pragaištanti tikrojo žmogaus dalis. Pati ta [„nepragaištanti“ žmogaus dalis] stovi viršum viso to, kas pragaišta. Ji todėl ir gali visa žinoti. Jos šviesa yra išmintis. Jai tur protingas žmogus paklusti, tada ir jis numano, kas jam šiaip apdengta. (Vydūnas 1991: 51)

K. G. Jungas nemirtingumą irgi sieja su žmogaus esme, patybe (*das Selbst*) ir apgailestauja, kad racionalus protas kartu su kitomis nuvertintomis sąvokomis atmetė ir pomirtinės būties idėją. „Protui mitologizavimas tereiškia bevaises spėliones, tačiau sielai – gydomąją veiklą“ (Jung 2010: 412). Psichoanalitiko teigimu, esama „nuorodų, kad bent jau tam tikra psichės dalis nepaklūsta erdvės ir laiko dėsniams“ (Jung 2010: 417). Jo teigimu, vienodai teisūs abu – ir tikintis pomirtine būtimi, ir ja netikintis, tačiau pirmasis yra pranašesnis: netikintis prieš save mato tik šaltą kapo duobę, o tikintis, turintis „savąjį mirties mitą“, išlieka gyvas iki pat mirties. „Abu yra nežinioje, tačiau pirmasis priešinasi savo instinktams, o antrasis paklūsta jiems“ (Jung 2010: 419).

Tam tikromis savo asmeninėmis patirtimis remdamasis K. G. Jungas neatmeta reinkarnacijos, o kelia klausimą, ar pats neįkūnija savo protėvių, ar nesprendžia jų neišspręstų uždavinių arba neišspręstų jo paties, jau gyvenusio anksčiau. K. G. Jungas sako: „Neatmetu galimybės, kad po mirties žmogui ateina šioks toks ramybės laikotarpis, po kurio jis gali tęsti ankstesnį uždavinį“ (Jung 2010: 436). Ir priduria: „Žinoma, aš neketinu rašyti apreiškimų knygos, tačiau prisipažinsiu, kad turiu savąjį mitą, kuris mane domina ir skatina kelti klausimus. Mitai yra ankstyviausia mokslo forma. Kalbėti apie pomirtinius dalykus mane skatina tam tikras vidinis impulsas, ir aš negaliu nieko daugiau, kaip tik pasakoti sapnus ir mitus apie tai“ (Jung 2010: 416–417).

Vydūnas apie nemirtingumo galimybę svarsto ne tik veikale „Mirtis ir kas toliau“, bet ir kituose, taip pat savo dramose bei publicistikoje.

Būties amžinumo nesuvokimą jis sieja su dvasinio gyvenimo ir savo esmės užmiršimu:

> Paprastai žmonės mirties baugumo gandinami dėl to, kad tepažįsta vien praeinantį gyvenimą su kūnu. Jiems atrodo, kad jam mirus, tuo padaromas galas ir jų esimui. Dvasios-sielos gyvumu nesirūpinę, jie nenumano, kad žmogiškoji esmė (dvasia-siela) gyvena Dievuje visuomet, vadinasi, amžinai, ir niekuomet iš jo neišeina, nors gyvena su kūnu. Tačiau tai numanyti reikia pastangų. Bet to paprastai nedaroma. Priešingai! Nuolatos dar matomas to numanymo silpninimas. Ir taip miršta žmonių dvasios-sielos gyvybė. Bet tatai jų negandina. (Vydūnas 2021: 176–177)

NELIETUVIŠKA ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Froidas, Zigmundas = Sigmund Freud
Fromas, Erichas = Erich Fromm
Gėtė, Johanas Volfgangas = Johann Wolfgang Goethe
Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
Nyčė, Frydrichas = Friedrich Nietzsche
Šlėjermacheris, Frydrichas = Friedrich Schleiermacher
Karlas Špiteleris = Carl Spitteler

LITERATŪRA

Andrijauskas 1999 = Antanas Andrijauskas. Carl Gustav Jung: Gyvenimo ir mąstysenos trajektorijos. C. G. Jung. *Psichoanalizė ir filosofija*. Vilnius: Pradai, 1999.

Fromas 1981 = Erichas Fromas. *Psichoanalizė ir religija*. Vilnius: Mintis, 1981.

Juknevičius 2011 = Stanislovas Juknevičius. *Pasąmonė ir religija*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

Jung 1993 = Karl Jung. Siela ir mirtis. *Kultūros prigimtis*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993.

Jung 1998 = Carl Gustav Jung. *Psichologija ir religija*. Vilnius: Aidai, 1998.

Jung 2010 = Carl Gustav Jung. *Atsiminimai, vizijos, apmąstymai*. Vilnius: Margi raštai, 2010.

Jung 2013 = Carl Gustav Jung. *Psichologiniai tipai*. Vilnius: Margi raštai, 2013.

Jung 2015 = Carl Gustav Jung. *Archetipai ir kolektyvinė pasąmonė*. Vilnius: Margi raštai, 2015.

Kanišauskas 2003 = Saulius Kanišauskas. *Filosofija ir psichologija: santykis ir pasaulėvaizdžio kontekstai*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003.

Vydūnas 1950 = Vydūnas. Vieno vaiko ypatingas sąmoningumas. *Aidai*, 1950, Nr. 7.

Vydūnas 1990 = Vydūnas. *Raštai*, t. 1. Vilnius: Mintis, 1990.

Vydūnas 1991a = Vydūno laiškai A. Merkeliui. *Tiesa*, 1991, Nr. 199.

Vydūnas 1991b = Vydūnas. *Raštai*, t. 2. Vilnius: Mintis, 1991.

Vydūnas 1992 = Vydūnas. *Raštai*, t. 3. Vilnius: Mintis, 1992.

Vydūnas 1994 = Vydūnas. *Raštai*, t. 4. Vilnius: Mintis, 1994.

Vydūnas 1913 = Vydūnas. Karaliaus auka. *Jaunimas*, 1913, Nr. 1.

Vydūnas 2001 = Vydūnas. *Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių*. Vilnius: Vaga, 2001.

Vydūnas 2006 = Vydūnas. *Žvilgis į gyvenimo gelmes*, t. 1: *Gyvenimas – kelionė tobuluman*. Klaipėda–Radviliškis: Litera, 2006.

Vydūnas 2018 = Vydūnas. *Asmenybė ir sveikata*. Kaunas: Obuolys, 2018.

Vydūnas 1920 = Vydūnas. *Jūrų varpai*. Tilžė: Rūta, 1920.

Vydūnas 2021 = Vydūnas. *Apie tikėjimą*. Šiauliai: Lucilijus, 2021.

Vydūnas 2022 = Vydūnas. *Apie gyvenimą ir sveikatą*. Šiauliai: Lucilijus, 2022.

THE PSYCHOLOGY OF THE RELIGION OF VYDŪNAS AND CARL GUSTAV JUNG

Rima PALIJANSKAITĖ

The article compares the personalities of the Lithuanian philosopher Vydūnas (1868–1953) and Carl Gustav Jung (1875–1961) and their ideas of religious psychology; the concepts of human essence, faith, God, good and evil, salvation, and post-mortem existence are discussed.

Already in their childhoods, both future thinkers were characterised by a sense of the mystery of being, constant thinking about religious things, and at the same time the realisation that most people don't care about and don't understand anything. Both lived independent spiritual lives, which developed their confidence in their own intuitions and the decisions of the mind based on them.

Both Vydūnas and Jung recognised the great (one could even say – decisive) influence of the unconscious forces of nature on human life, both saw the very important role human essence (*das Selbst)* played, and they revealed the importance of personality growth "from within", or in Jung's terms – the meaning of individuality.

For both thinkers, religious faith meant a very deep personal experience, and both emphasised the importance of such experience for internal harmony and linked the religious decline of Western civilisation to the inner decline of people – turning away from one's true self. Jung revealed the archetype of God, the objective idea of God in the human psyche, while to Vydūnas God meant the possibility and hope of the highest spiritual being. Thus, both thinkers are brought closer together by a special openness to spiritual experiences, and the main subject of their interest is the spiritual depth of man and the religious symbols expressing it.

ĮSRŪTIS

Egidijus GAIDAUSKAS

Kažkas į Londoną, Paryžių, Romą, Niujorką, o mes – į Įsrutį. Tiems, kas kilsteli iš nuostabos antakius, pridedame: keliaujame į Rusiją, į patį Černiachovską! Pralėkti Kaliningrado sritį gali per pusantros valandos, bet, jei jau kartą išsukai iš greitkelio, jei pasivaikščiojai senu akmenų grindiniu, užsukai į pilių ir bažnyčių griuvėsius, pamatei po atviru dangumi bent vieną yrančią freską, užlipai į bent vieną prūsų piliakalnį, šis kraštas, nė pats nežinai kaip, nejučiomis įsikabina į tave, įsilipa į kuprinę, įsirango į automobilį, ir jau nieko su tuo nebegali padaryti. Kiekvieną kartą, kai po savaitės trankymosi visokiais kaimo keliukais ir šunkeliais sukdavome namo, galvodavome, kiek daug svarbių vietų dar neaplankėme, neužfiksavome, juk kitąmet, žiūrėk, jau bus nugriauta, nuvirtę, pražuvę. Atrodė, kad savo buvimu ir fotoaparatais galime pasipriešinti užmarščiai.

Įsruties priešpilio kiemas. 2005 m.

Andrejus sėdi ant Tamoviškių piliakalnio kupros. Sukryžiavęs kojas, plačiai išskėtęs rankas, atgal atmetęs ilgus, šviesius sruogomis krentančius plaukus. Liesais pianisto pirštais lyg ką čiupinėja ore, galbūt čakras, gal žvaigždynų dulkes po Didžiojo sprogimo, o gal tiesiog šiaip bando būti laisvas, kaip normalus žmogus, kai tikrai žino, tiesiog nugara jaučia, jog šią pat akimirką keliolika porų akių jį stebi iš gretimų Timofejevkos trobų. Jo užmerktų akių kampučiuose šešėliai tai pamažu susigniaužia, tai staiga koncentriškai išsilaksto, nesuprasi, lyg gęstančio, lyg beįsidegančio laužo ugnys. Neabejotinai jis dabar kažką regi, tikriausiai iš tos tolimos praeities, kai dar Įsruties miestas nebuvo pastatytas, kai viskas čia aplinkui buvo kitaip: kiti žmonės, kita kalba ir visai kitoks, daug laimingesnis gyvenimas. Nuostabu, kad jis čia, šioje vietoje, kvepiančių baltųjų dobiliukų ir rausvų kurmiarausių pievoje, po šitiekos metų nuo eilinio barbarų lietuvių antpuolio iš šiaurės, nepalikusio akmens ant akmens iš vokiečių *Haus Tammow*, vis dėlto dar randa kažką, su kažkuo lyg šnekasi, tariasi.

Pasistatyti dviratį ar automobilį pavartėje, prasibrauti pro kaukazinių slyvų gyvatvorę, žaginių tvorą, vietinį išpurtusiu veidu, kuris staiga išvirsta iš už daržinės kampo su išaštrintu karišku kastuvėliu rankoje: *Pošli vy na..., nadoelo, brodiat tut vsiakije*[1], – tai jau žygdarbis. O ir ko čia stebėtis, dėmesio šiai kalvai tikrai netrūksta: poilsiautojai iš Černiachovsko, visokie senovės *skarbų* ieškotojai, žvejai, braidantys paangrapiais su žeberklais ir elektros ritėmis, galiausiai archeologai iš paties Kaliningrado, 2003 metais perknisę piliakalnį skersai išilgai. Aišku, įgriso žmonėms kameros, atvykėlių minios, todėl prikasė visokių griovių, kad automobiliai nepravažiuotų, pristatė tvorų, prisiveisė šunų. Kaip ir prieš šimtmečius, dabar nors šturmu imk.

Tamoviškių piliakalnis ypatingas, ir ne tik tuo, kad neprieinami galingi trys koncentriniai ratai aplinkui, kad inžineriniai ano laiko žmonių pasiekimai čia atima žadą. Panašūs šiose platumose, andai, gal ir ne menkesni, yra šiauriau prie Preilės, šalia Kaimės. Bet čia *Kamswikus*! Andrejus tą visų užmirštą vietą taip ir tevadina – *Kamswikus*. Taip, kaip ir Petras Dusburgietis (Peter von Duisburg) – *Cameniswike*, anuomet, kai *landmeisteris* Konradas iš Tirbergo (*Konrad von* Thierberg*)* pasiuntė Sembos fogtą Ditrichą pirmai karinei žvalgybai į Nadruvos žemę, ir nesvarbu, kad su tuo visiškai nesutinka Vygandas Marburgietis (Wigand von Marburg). O galiausiai, pasak legendos, *Kamswikus,* tai net ne vietovė, o vardas pikto pilies valdovo, kurį, neapsikentusi smurto, nužudžiusi jo paties žmona. Dėl abiejų žiaurumo dievai vieną pavertę katinu, o kitą – karve. Vėliau naktimis per pilnatį žmonės matydavę, kaip juoda karvė lekia it pašėlusi laukais, o ją vejasi juodas katinas, o dar jiems iš paskos skrieja juodas raitelis, pliekiantis juos ilgu šaižiu rimbu. Dar devyniolikto amžiaus pabaigoje pasakota, kad ūkininko Kriugerio karvė ryte pareidavusi iš Kampsvikalnio išmilžta ir kas vakarą vėl išeidavusi į tą kalną, kol galiausiai visai dingusi[2]. Apie šią vietą pasakojamas ir antai toks nutikimas: „Nekursai tamoviškis žalio četvergo vakare pro *Kampsvykalnį* eidams, prie jo tris mergas pamatęs, tai jis joms lietuviškai „labas vakars“ pasakė, o jos tarė: „Kas per vakars?“ Jis atsakė: „Žalio četvergo vakars“; teipo jis tikrai atsiliepė, nes šiaip jam būt negerai ėję... Daug žmonų vakarais prie to kalno yra daugybę kačų pašantis girdėję...“[3]

Įsrutyje, ant Šernupės dešiniojo kranto, žolėje skaldytų pamatinių akmenų ratas likęs iš *Peinturm*, arba Kančių bokšto, mat čia buvęs kalėjimo karceris, kur itin sunkiomis sąlygomis laikyti vagys, žmogžudžiai, sadomitai ir šiaip visokie prasikaltėliai, taip pat ir paskutinioji Prūsijos ragana. Tuojau už jo – pramaišiui vokiškomis čerpėmis, sovietiniu šiferiu ir žalsvu Juros periodo *Salnhofeno* skalūnu dengtas dviaukštis glaudžiasi šalia priešpilio, kuriame mes šią naktį ant šitų senovinių akmenų ir guldysime galvas. Kieme mūsų jau laukia: dega laužas, ietys, ilgakočiai vikingų kirviai, keistomis runomis išrašyti skydai, teutonų kalavijai stirksantys ąžuolinėje kaladėje šalia akmeninės, vynuogių lapais puoštos, nežinia iš kur atvilktos protestantų krikštyklos ir poros neolito grūdų trintuvių – toks mini muziejukas po atviru dangumi. Iš pietų pusės kiemą gaubia citadelės frontonai, atrodo, vėlyvosios gotikos su barokinių voliutų nutrupėjusiomis kaskadomis, bet vis dar aukštesni už klevų viršūnes, nors pūstelėjus stipresniam vėjui, dievaži, neatlaikys. Žemiau, langų kiaurymėse, pirmajame balandžio šilumos pliūpsnyje virpa žalsvai įraudę juodalksnių žirginiai, lyg koks atmosferinės perspektyvos galvosūkis, vertas meistro *Lowis Corintho* teptuko,

1 *Rus*. Eikit velniop! Nusibodo, valkiojasi čia visokie.

2 Jonas Basanavičius. *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*. Čikaga: 1903, p. 190.

3 Ten pat, p. 191–192.

Įvažiavimas į Įsruties pilies teritoriją. 2005 m.

Įsruties pilies citadelės liekanos 2005 m.

nesvarbu, kad iš pilies likęs tik kevalas ir, jei ne Andrejus, tai ir to seniai nebebūtų. Antrajame fachverkinio pastato aukšte viskas nukabinėta jo tapytomis drobėmis. Ant metalinių vartų dailiai išraitytas pilies, arba greičiau jos idėjos, vardas: *Замок Инстербург*. Konvento kiemas prastumdytas, pravalytas nuo griuvėsių, visur visaip į plytas bandančios įsirangyti pavasario gyvasties. Po kojomis kai kur tarp granito prasišviečia geometrinis itališko stiuko ruoželis, šen ten rausvas Veronos marmuro gabalėlis su *Lapis lazuli* giliai žydra šlapio dengimo freskos smiltimi, greičiausiai iš renesansiškojo Mergelės Marijos apsiausto. Aiškiai atvežtiniame bazalte vežimų (galbūt Zalcburgo kolonistų po Didžiojo maro) provėžos akmenyje ties šiauriniais vartais, provėžos, kurias dabar gali rasti tik pasilenkęs ir ranka atvožęs mumifikuotus nurudusius pernykščių kibišų lapus. O jeigu pakelsi veidą aukštyn, atsitiesi ir nukreipsi žvilgsnį pro buvusio malūno pastatą anapus Pilies tvenkinio, atsiremsi į kietą sustingusią dešiniąją Lenino ranką: susirūpinęs vadas kairiąją prispaudęs prie krūtinės lyg kažin ką sako, lyg skuba kur, veržiasi, jo ilgo apsiausto skvernai nudergti balandžių plaikstosi vakaro miglose miesto parke, buvusio senamiesčio vietoje. O jei atsiplėšęs nuo šalto metalo pasistiebsi ir pro ištrupėjusį angokraščio kampą mesi staigų žvilgsnį žemyn, papėdėje pamatysi akmeninę stelą, tarsi raitelį. Tiesa, raitelio nebėra, likęs tik baltas postamentas su užrašu vokiečių kalba šiame raudonųjų kazarmų ir kazematų mieste: *Litthauisches Ulanen Regiment Nr. 12*. Paminklas pastatytas praėjus dešimtmečiui po karo, tai yra jau Veimaro respublikos laiku, 1924 metais. O dešimtmečiu anksčiau, 1914-aisiais, *Obersleutenant von Below*, kurio pasakiškai gražus secesinis rūmas su kalinėto metalo gėlėmis šiandien begėdiškai griūva vidurkely tarp Įsrūties ir Tilžės, bandė daryti viską, kad sulaikytų besiveržiančius rusus. Kaip ir rinktinių vyrų dragūnų pulkas *Prinz Albrecht von Preussen*, kuris taip pat buvo vadinamas lietuviškuoju, pasižymėjęs Septynerių metų kare, *Groß Jägersdorf*'o kautynėse su rusais šalia Narkyčių. Po visų mūšių ir pjautynių, antai Įsruties pilis, iš kurios likęs tik šešėlis, ir paminklas lietuvių ulonams, iš kurio likusi tik pusė, stovi greta, kaip neišskiriami skirtingų epochų bičiuliai, ir nuolankiai tyli spoksodami į savo perkeistus pavidalus Pilies, arba Malūno, tvenkinio paviršiuje. Jei kas kada sugalvos nusausinti tvenkinį, galbūt ras ir raitelį, ir dar kai ką įdomaus iš šito miesto istorijos.

Senosios Turgaus aikštės gale, maždaug toje vietoje, kur prie pasvirusio sienos fragmento kabo neseniai prigręžta bronzinė lenta Rusijos kariuomenės paradui atminti ir kur kelis šimtmečius pragyvavusi, iki septintojo XX amžiaus dešimtmečio stovėjo Liuterio, arba Miesto, bažnyčia, pastatydinta Šilalės klebono, pirmojo Lietuvos liuteronų kunigo Jono Tartylos Batakiečio, vingiuoja takelis, vedantis žemyn link arkinio pėsčiųjų tilto per Angrapę. Upė šioje vietoje sūkuriuota, žavinga, daranti grakštų linkį, pilna aukso spalvos belemnitų iš Karbono laikotarpio, juosianti senamiestį iš vienos pusės, o pilį – iš kitos. Tilto kairėje vidurvasarį miesto pliažas nutūptas poilsiautojų, nors pakrypęs užrašas skelbia: *Купаться запрещено*[4]. Ir tik už kelių žingsnių gervuogynuose kūpso visų pamirštas, tarp krūmokšnių įstrigęs Anos Nyder (Anna Neander) kapas, kuris išsiskiria – tiesą sakant, vienas ir težymus – iš visų čia atgulusiųjų. Gali tik pavydėti klaipėdiškio Simono Dacho apdainuotai Anikei, spėjusiai pagyventi tai Trempuose, tai Laukiškoje, tokios vaizdingos amžinojo poilsio vietos. Rytprūsių tarme parašytą proginį eilėraštį į šiuolaikinę vokiečių kalbą išvertęs Johanas Gotfrydas Herderis 1778 metais išspausdino „Tautos dainose“ (vok. *Volkslieder*), melodiją 1827-aisiais sukūrė Frydrichas Šileris, ir daina apie gražią ir jauną Prūsijos krašto mergelę pasklido po pasaulį.

Rusiškai *Анграна*, vokiškai *Angerapp*, baltų vadinta *Angrapė*, seniau galbūt *Ungura*, tikėtina, iš prūsų *angurgis*, lietuviškai – *ungurys*. Dar kilometras kitas, ir Angrapė, prasidėjusi kaip *Węgorapa* Lenkijos Varmijos–Mozūrijos vaivadijos aukštapelkėse čia, plačiame svaigiomis ievomis ir nuodingais ožekšniais apkėstame slėnyje, ima ir susimazgo, susilieja su sūkuriuota, slenksčių pilna nadruvių Įsrūtimi, kiek žemiau Majovkos, maždaug pora kilometrų nuo Georgenburgo grynaveislių trakėnų žirgyno, 1945–1946-aisiais vokiečių karo belaisvių lagerio, kur šiandien pralekiančių automobilių dulkių kamuoliuose susidaužia senasis kelias *Reichsstrasse* 137 su dabartine *Центральная улица*, atbėgančia iš rytų, stačiai nuo Skaisgirių, plačia žemuma priešais aukštą pakriūtę su apgriuvusiu, bet vis dar įspūdingu Prūsijos kanclerio Bismarko bokštu iš tašytų vietinio granito riedulių – ten likęs vienintelis įskaitomas žodis *helden*, tai yra didvyriai arba didvyrių. Ties santaka abidvi upės jau lygiavertės, susipynusios

4 *Rus*. Maudytis draudžiama.

Malūno tvenkinys priešais pilį. 2005 m.

Želvos (vok. Sallau, rus. Porečje) XIV a., pilies kiemas dešiniajame Priegliaus krante į vakarus nuo Įsruties ir Georgenburgo. Nuotraukoje – bendrakeleiviai Romanas ir Jonas Raulynaičiai. 2005 m. Nuostraukos iš autoriaus asmeninio archyvo

verpetuoja, tarsi galynėjasi, nejučia virsdamos Priegliumi, Prėgeliu, Pregolja, bėgančia žemyn aklai plačiais ąžuolų slėniais pro Želvą, Narkyčius, Taplaukius, Vėluvą, Tepliuvą, Arnavą, pro varlių nutūptą Dėnhofų (Dönhoff) *Friedrichsteiną*, tvenkinį, kuris vienas ir tesaugo andai su žeme sulygintą barokinių rūmų, didžios giminės atmintį, o galbūt, pasak gandų, ir Imanuelio Kanto skulptūros originalą, kurio, kaip ir Gintaro kambario, tiek čia ieškota, knista, griauta, sprogdinta, bet nerasta. Nendrynuose čia knibžda rudakakliai kragai, antys kryklės, berniklės, apkaišytos ryškiai raudonomis karklavijų uogomis, lakišių akuotais, vėjyje šiugždenančiais apynių pumpurų žvyneliais. Prieglius čia tampa upe, lyg niekur nieko išsirita atvašynuose kartu su paukščiais ir žuvimis kaip teisėtas grynakraujis moreninių kalvų vaikas, riba tarp molingos senosios Notangos kairėje ir parabolinėmis smėlio kopomis garsėjančios Sembos dešinėje. O toliau jau Karaliaučius, gintaru nusėtos Aistmarės – pasaulio kraštas, kaip manė Teodosijus Didysis.

* * *

Černiachovsko kraštotyros muziejus mus mielai priima be išankstinių sąlygų: jokių formalumų, jokių čekių. Gyvenkit, kiek reikia! Norbertą, mūsų vadą, jie pažįsta, ir to pakanka. Kurį laiką vakarojame pilies kieme, prie laužo, kartu su keletu jaunuolių, kurie ir yra tikroji šio muziejaus siela. Planai dideli – atstatyti viską: ir citadelę, ir priešpilį, įkurti rimtą centrą, muziejų, rengti tarptautinius riterių turnyrus, istorijos rekonstrukcijos festivalius. Andrejus sako, kad tai jo gyvenimo misija. Po ilgų klajonių jis jaučiasi pagaliau sugrįžęs namo, nes jo protėviai iš Gotlando, Vaidevučio palikuonys, vikingų karaliaus *Riuriko* kariai iš šių vietų, gal iš paties *Kampswikus*, išplaukę kurti Didžiojo Naugardo, paskui – Kijevo. O dabar štai ratas apsisuko, ir jis čia, savo protėvių žemėje. Taisomės savo guolius, kas ant čiužinio, kas miegmaišy ant akmeninių grindų. Priešpilio statinys puikiausiai išsilaikęs, su storomis sienomis ir įjuodusiomis nuo laiko ąžuolo sijomis. Ant sienų tarp Andrejaus paveikslų visokiausi senoviniai rakandai, gelžgaliai, tolimiausiame kampe keistai pakrypęs manekenas su puodyne ant galvos vardu Riteris, ant palangių antikvariniai vokiški buteliai, gertuvės, bokalai, sovietiniai ir Vermachto šalmai, napoleonmečio kokardos, tarp kurių karališkai įsitaisiusi miega juoda katė Kleopatra, bet neįsižeidžianti pašaukta ir tiesiog Kliopa.

Paryčiais vokiški buteliai ir šalmai ima skambėti, dzingsėti, tarškėti: aiman, Kliopa susirengė į medžioklę! Ji metodiškai suka ratus po priešpilio menę, šokinėdama nuo palangės ant kėdės, nuo kėdės ant Riterio, nuo Riterio ant lentynos, nuo lentynos – ant miegančiųjų galvų. Prabudęs kurį laiką kenčiu, bet galiausiai nutariu, kad miegams galas, galvoju: velnias žino, gal ta katė ne veltui čia su savo aštriais nagais, gal už durų jau stovi ir juoda karvė? Apsiaunu ir, kiek palūkuriavęs, atsargiai apsidairydamas išsliūkinu į priešaušrio miglą. Išgriautos pilies citadelės griaučiai dunkso tylūs, spoksodami arkinių langų kiaurymėmis. Už vartų apačioje blyksteli vanduo, tai užtvenkta Šernupė, Pilies tvenkinys. Miestas dar miega, tik kažkur Angrapės pusėje pasiūkaudamas dirba siurblinės motoras, pro medžius tolumoje geltonomis kačių akimis mirksi šviesoforai. Ant tvenkinio kranto sėdi ankstyvas žvejas, sako, anksčiau būdavę daugiau žuvies, o dabar, pažiūrėk, žmogau, tik mailius! Klausiu, kodėl ant malūno pastato frontono išmūryta Dovydo žvaigždė. Žuklinys trukteli pečiais, berods, žydas buvęs savininkas, naciai jį nužudę, o žvaigždę patingėję daužyti, tai tik uždengę savo svastika. Taip ir išlikęs tas ženklas iki šiolei.

Senosios Nadruvos centrą Įsrūtį iš visų pusių apstojusios Darkiemio, Geldupės, Pilkalnio ir Stalupėnų žemės. Bent taip buvo kadaise. Dabar tai Černiachovskas, miestas, pavadintas jauniausio sovietų generolo, trečiojo Baltarusijos fronto vado Ivano Danilovičiaus Černiachovskio garbei, kurio palaikai iki 1993 metų ilsėjosi Vilniaus centre, priešais LKP CK rūmus, dabartinėje Vinco Kudirkos aikštėje. Per karą, o tuo labiau pokarį, išgriovus seniausiąjį Įsruties kvartalą priešais pilį, dabartinis centras nusikėlė labiau į pietus, puikuodamasis tuo, kas liko iš XIX amžiaus vidurio ir XX amžiaus pradžios. Ir vis dėlto Černiachovskas turi viską, kas reikalinga, kad būtų pavadintas tipišku Europos užkampiu teigiama prasme. Vadinasi, tai visai neblogas miestas! Tašytais akmenimis grįstos gatvės, triaukščiai fasadai su gipsiniais maskeronais, tritonais ir pusnuogėmis nimfomis, kalinėto ažūro balkonai, suleistinės drožinėtos durys, lotyniškas, tiksliau, vokiškas raidynas ant lietaus surinkimo liukų, metalinių kanalizacijos ir kitų komunikacijų dangčių. Pakėlus galvą aukštyn, į akis krenta virš stogų iškilęs špilius.

Įsruties turgaus aikštė su miesto bažnyčia iki 1945 m.

Įsruties turgaus aikštės vakarinė pusė iki 1945 m. Nuotraukos iš kn. „Praeities reginiai. Iš Rytų Prūsijos konservatoriaus archyvo“ (Vilnius, 2006)

Pagal jį gali orientuotis, kurioje miesto dalyje esi. Tai katalikų bažnyčios bokštas visiškai provoslaviškame krašte, bažnyčios, pavadintos šventojo Brunono garbei, kurio darbai ir gyvenimo galas 1009 metais yra aprašyti lotyniškuose *Chronicon Quedlenbvrgense* analuose: „Šventasis Brunonas, dar vadinamas Bonifacu, arkivyskupas ir vienuolis, vienuoliktaisiais vienuoliško gyvenimo metais Rusijos ir Lietuvos pasienyje pagonių užmuštas, su aštuoniolika saviškių kovo 9 dieną nukeliavo į dangų.“[5] Tolstant Komsomolskajos gatve už nugaros girdėti iš Brunono bažnyčios grojant vargonais ir giedant lenkų kalba *Bogurodzica*, tą pačią, kaip ir Žalgirio mūšio lauke.

Išvaikščiojus miestą, Pionierių, Kalinino, Lenino, Sovietų gatves, praėjus garsųjį tarpukario *Tivolli* restoraną, pasukus Gagarino gatve kairėn pro sunkių akmens plytų paminklą Pirmojo pasaulinio karo aukoms, tiesa, jau be prūsiškojo erelio viršuje, patenki į kareivinių rajoną, kuris dunkso, kėpso, jau iš toli palei Angrapę raudonuoja plytomis ir čerpių stogais, prilipęs prie miesto kaip lygiavertis, bet lyg ir savarankiškas kūnas. Prūsijos armijos karinio garnizono pastatai sovietiniais laikais aktyviai naudoti, dabar, XXI amžiaus pradžioje, jau pradėję nykti. Griežto plano neogotikos stiliaus daugiausia keturaukščiai statiniai su arkiniais langais ir puošniomis, įmantriai raižytomis durimis jau daug kur paklypę, kerpių apnikti, kai kur beržai ant stogų jau gerokai ūgtelėję. Gal ateis diena, šmėsteli galvoje, ir čia, kaip ir Klaipėdos kareivinėse, įsikurs universiteto miestelis. Dievaži, tada vėl būtinai atvažiuosiu.

Antrapus Šernupės, vakarų pusėje, tankus aukštų medžių guotas – senosios miesto kapinės. Papusryčiavę nutariame jas aplankyti. Kalva gana stati, sprūstantys žemyn šlaitai ir tarpai tarp kapų eilių sutvirtinti akmenų sienomis, kurios daug kur jau išgriuvusios. O ir pačių paminklų jau nebėra, tik kur ne kur atviros duobės, likusios po *čiornakapatelių*[6]. Žengiant po kojomis traška granito, marmuro, skalūno šukės su raidėmis ir datų skaitmenimis. Glazūruotos koplyčių plytos, visų tipų kapitelių fragmentai, baroko marmuras, rokoko stiukas, mėlynos, traškančios *art nouveau* gėlės. 1929 metais keliaudamas į Indiją čia lankėsi Matas Šalčius. Įsrūties kapinės jam anuomet paliko įspūdį:

> Kiekvienas kapas, didelis ar mažas, rūpestingai apžiūrėtas; kapų lovos apvedžiotos marmuro arba medžio kraštais; žemė viduryje buvo išlyginta ir apsodinta žemais mėsingais pumpurais, iš kurių kartais sudaryti kryžiai ar kitoki ženklai, rūtom, „imorteliais“ (neužmirštuoklėmis), ar kitokiais amžinai žaliuojančiais augalais. Visa tai stropiai nuravėta, nuvalyta – nėra nieko nereikalingo. <...> Antkapiai iš balto akmens ar marmuro; retai kur stypso kryžius, dažniausiai, aukštas pailgas ketvirtainis ar paplokščias stabas. Daugiur antkapio lenta uždengia visą kapo lovą. Antkapiuose iškirsta dažniausiai palmės lapai, knygos, avinėliai ar angelai. Ant paminklų būtinai pakabinti uoliai tvarkomi dirbtiniai vainikai. Bet įdomiausi šiuose kapuose parašai. Prie numirėlio vardo pavardės būtinai pridėti žodžiai „sanft entschlafen“ (švelniai užmigęs) ir kuris nors sakinys psalmių ar kitų Šventojo Rašto vietų, arba kartais ir savojo kūrimo eilėraštis ar posakis.[7]

Šiauriniame pakraštyje tarp medžių kūpso daugmaž sveika, stilinga neogotikinė kapinių koplyčia, kur, tikriausiai, paskutinės maldos sulaukdavo visi į šią kalvą pamažėle susirinkusieji. Statinio su gotiškai apipavidalintu, snapiškomis plytomis dekoruotu frontonu, durys jau seniai nevarstytos, apėjusios kalkėmis, rūdimis. Viršum jų kažin koks užrašas. Prisiartinam, parašyta: *Боиня*[8]. Tik šeštuoju jutimu atspėju šio žodžio prasmę. Už kapinių ribos, apačioje, prie pat tako telkšo toks ovalus, žalsvomis putomis burbuliuojantis baseinas, Norbertas sako, čia raugindavę kailius. Aišku, juokauja. Netikiu.

Mažosios Lietuvos kapinės turi vieną ypatybę – mirusiojo vardas, pavardė, gimimo ir mirimo data rašomi ne tik ant paminklo, bet dažnai ir ant kapo kesono kojūgaly. Po ilgų ieškojimų perskaitau pusiau žemėmis užverstą bent vieno mirusiojo pavardę: *Johannes Baltruschat*.

Černiachovskas patogiai įsitaisęs pačiame Kaliningrado srities centre, tokioje strategiškai svarbioje Europos vietoje, kad mes negalime atsispirti pagundai svečių teisėmis pasilikti *Замок Инстербург* dar keletą dienų, kad galėtume apžiūrėti apylinkes. Andrejus ne prieš. Vakarais diskutuojame apie Sandoros skrynią iš Jeruzalės, kurią 1307 metais tamplierių riteriai, bėgdami nuo Prancūzijos karaliaus Pilypo IV Gražiojo,

5 Mečislovas Jučas. *Krikščionybės kelias į Lietuvą*. Vilnius: 2001, p. 23. (vertimas iš: *Georg Fabricius, Chronicon Quedilnbvrgense ad initio mundi per aetates, usque ad Annum 1025*).

6 *Rus*. juodųjų kasėjų, t. y. nelegalių senienų ieškotojų.

7 Matas Šalčius. *Svečiuose pas 40 tautų. Nuo Kauno iki Atėnų: ketverių metų klajonės po Europą, Aziją ir Afriką aprašymas*. Kaunas: 1935, p. 51–52.

8 *Rus*. Skerdykla.

atsigabeno į Prūsiją – Tamplierių kryžiai, antai, Kumėnų bažnyčioje ant sienų, apie vikingų laužavietes Paustininkuose ir Palangoje, apie Bavarų Geografo *Bruzzi*, apie *Kaupą prie Kranzo*, *Unsatrapį*, *Wundenavą*, *Wittlandą*, Kuršių nerijos prataką, Sūduvių kampą, *Littauersdorfą*, Viskiautus*, Druso*, arba Trusinę, į rytus nuo lenkų *Elblongo*. To net nepastebėdami, šnekamės kodais ir mįslėmis. Esame keistame, visus įtraukiančiame pražuvusių pasaulių žaidime.

Keliaujame per Nadruvą tolyn. Automobilio veidrodėliuose žvelgena žolės ir vandenys. Pavasaris! Sprogsta medžių pumpurai pakelėse. Daug kur dega žolė, melsvi dūmai maišosi su vyturių čirenimu. Ugnis tiesiog laižo automobilio ratus, kai važiuojame link *Udervangio*, su rūkinėmis lempomis apgraibomis, mažai ką beįžvelgdami, kelinta diena trenkiantys kaip rūkyti kumpiai. Išsiveržus iš degančių laukų pasitinka saule užlietos plačios lankos, kloniai su kalneliais, upeliai ir ežerėliai. Peizažas, bemaž niekuo nesiskiriantis nuo Lietuvos. Kitą dieną jau palei Prieglių, pro Želvą, Narkyčius traukiame link Vėluvos, galbūt, Norbertas su Romu sako, net pasieksime Tepliuvą, kur Deimė, arba prūsų Laba, atitekėdama nuo Kuršių marių pietų kranto, nuo Labagyno švyturio atriboja Nadruvą nuo Sembos. Čia jau tikroji Prūsija, pilna praeities pėdsakų, kuriais mes taip uoliai sekame arba bandome sekti. Bet neapleidžia jausmas, kad ir patys esame stebimi visų šitų upių, piliakalnių, sodybų raudonais čerpių stogais, pilių, dvarų, bažnyčių griuvėsių, nukirstų medžių, iki veidrodžio nusvidrintų grindinio akmenų. Gal tai ir yra atmintis, pati tave susirandanti, įsikabinanti, nepaleidžianti, įsismelkianti taip giliai, kaip kiekvieną pavasarį degančių laukų dūmai, į tavo odą, drabužius ir plaukus.

<...>
Tauta
juodųjų girių,
sunkiai srūvančių upių
jūros ir marių nuogų!
Tauta
naktinių medžioklių,
kaimenių ir laukų vasarių!
Tauta
Perkūno ir Pykulo
Patrimpo, vainikuoto varpom!
Tauta
neprilygstamo džiaugsmo!
mirties, neprilygstamos niekam! –
Tauta
rusenančių šilojų,
degančių pirkių, trempiamų
pasėlių, paraudusių upių –
tauta paaukota ugningam
žaibo kirčiui; tavo riksmą gaubia
debesys liepsnoti –
tauta,
prieš svetimo dievo
motiną dūstančią siausmo šoky
klumpanti –
kaip prieky savosios žalvario
kariaunos žygiuoja ji, iškyla
virš girios; kaip kartuvės
sūnaus ją atlydi ––

Šneka vardai apie tave,
sumindžiota tauta, pakalnės,
upės, dar nešvytinčios dažnai,
keliai ir akmenys –
dainos vakarais ir sakmės,
driežo šnarėjimas mena tave
ir, kaip pelkėj vanduo,
šiandien giesmė nuo skundo
skurdi –
skurdi, kaip žvejo valkšna,
to baltaplaukio, amžino
prie marių, kai saulė
nusileidžia.

Johanesas Bobrovskis „Senprūsių elegija“[9]
Vertė Bronys Savukynas

ĮSRŪTIS

Egidijus GAIDAUSKAS

The author continues the essay dedicated to describing trips in the Kaliningrad region (which became part of the Russian Federation after World War II) in the period of 2003–2008. This time, the town of Chernyakhovsk (Lith. Isrūtis, Ger. Insterburg) and its surroundings are described. In Lithuanian cultural memory and literature, it is the land of the ancient Prussian *Nadruviai* tribes, the centre of Lithuania Minor (Ger. *Klein Litauen*), where many people important to Lithuanian culture lived and created.

9 Dietmar Albrecht. *Keliai į Sarmatiją: Dešimt dienų Prūsijoje*. Vilnius: 2001, p. 10–11.

Vilnius. 2020 m. Arūno Baltėno nuotrauka

Vilniui – 700

NEPATOGIOS MINTYS APIE VILNIAUS PAVELDĄ IR PAVELDĖTOJUS

Birutė Rūta VITKAUSKIENĖ

Tęsiame pirmajame šiųmečio „Būdo“ numeryje užsimezgusį pokalbį apie tai, kas gera ir bloga nutiko simbolinį 700 šimtų metų jubiliejų švenčiančio Vilniaus kultūros paveldui per mūsų gyvenimams tekusią istorijos atkarpą, už kurią esame atsakingi patys – laiką, prabėgusį nuo 1990 metų kovo 11-osios iki dabar. Šįkart mintimis sutiko pasidalinti dailės istorikė, Lietuvos nacionalinio muziejaus mokslinė darbuotoja, Vilniaus tyrimų grupės vadovė, Vilniaus dailės akademijos dėstytoja doc. dr. Birutė Rūta VITKAUSKIENĖ. Žinoma mokslininkė – viena iš paveldo srityje dirbančių profesionalų, kurie matydami vandalizmą netylėdavo ir gynė kultūros vertybes tomis priemonėmis, kuriomis galėjo: kartu su kolegėmis iš Lietuvos dailės istorikų draugijos siuntė raštus atsakingiems pareigūnams ir institucijoms, viešai pasisakė žiniasklaidoje ir įvairiuose renginiuose, dalyvavo viešuose statybos ir kitų projektų svarstymuose, švietė visuomenę ir bene dešimtmetį Lietuvos nacionaliniame muziejuje rengė ketvirtadienio kultūros istorijos vakarus, kurie paveldo likimui neabejingiems vilniečiams buvo tapę svarbia tradicija. Pastaraisiais metais dailės istorikė aktyviai dalyvavo spontaniškame profesionalų bendruomenių ir plačiosios visuomenės judėjime, siekusiame apsaugoti nuo sudarkymo du nacionalinės reikšmės kultūros paveldo objektus, formuojančius estetinę ir istorinę Lietuvos sostinės tapatybę – Vilniaus misionierių vienuolyno statinių ansamblį ir Šv. apaštalų Pilypo ir Jokūbo bažnyčios, Dominikonų vienuolyno ansamblio ir Šv. Jokūbo ligoninės statinių kompleksą. Nepaisant protestų, Misionierių ansamblyje jau yra pastatyti daugiabučiai namai, o prie Šv. apaštalų Pilypo ir Jokūbo bažnyčios statybos vyksta šiuo metu, tik paveldo atžvilgiu ypač agresyvus projektas sukilus visuomenei buvo pakeistas nuosaikesniu.

Minėdami simbolinį Vilniaus jubiliejų, turime progą apmąstyti, kodėl per pastaruosius jau daugiau nei trisdešimt Lietuvos nepriklausomybės metų praradome labai daug vertingų paveldo objektų. Mano mintys gali pasirodyti pernelyg pesimistiškos, bet manyčiau, kad turiu pagrindo tam tikram pesimizmui šioje srityje, nes daug metų aktyviai dirbau su daugeliu projektų ir tyrimų, daug ką stebėjau iš vidaus, organizavau viešus renginius, paskaitas, kviečiau lektorius, skatinau žmones domėtis, tyrinėti, skelbti. Daugiausia užsiėmiau Vilniaus praeities dalykais. Iš pradžių norėčiau pasidalinti mintimis, kodėl padėtis, mano nuomone, yra labai bloga, o baigdama pasakysiu, kas, mano vertinimu, yra gerai.

Tai, kas vyksta šiandien, turi gilias šaknis, tad atsigręžę į istoriją turime trumpai apžvelgti, kas sunaikinta XIX šimtmetyje, kai buvome okupuoti, Rusijos imperijos žinioje ir priespaudoje, kai vyko sukilimai, trėmimai. Neskaičiuojant procentais, galima drąsiai pasakyti, kad tuo metu sunaikintas visas Lietuvos elito turtas, buvęs Vilniuje. Tai rodo daugybė medžiagos. Konfiskuoti rūmai, kiti pastatai, iškeldinti žmonės, vyko perstatymai, niokojimas. Tai – senosios kunigaikštystės elito paveldo valymas iš sostinės, tikslingai vykdytas nuo pat XIX šimtmečio pradžios, kai Lietuvą galutinai prijungus prie Rusijos imperijos, elitas davė priesaiką imperatorei Jekaterinai II. Iš tų, kas nedavė priesaikos, konfiskavo ir dvarus, ne tik rūmus Vilniuje. Sostinė palaipsniui sunaikinta ir paversta gubernijos miestu. Vilniuje neišliko nė viena senoji rezidencija, o jų buvo daugiau nei penkiasdešimt. Mūsų laikais bandyta kai ką susigrąžinti, restauruoti, bet nė vienas iš tų projektų nepavyko taip, kad galėtum pajausti, jog tai yra rezidencija su jai būdinga aura. Geriausias pavyzdys – Sapiegų rūmai Antakalnyje. Tų rūmų niekam nereikia, nebent praktiką atliekantiems restauratoriams. Restauruoti juos taip, kaip atrodė dar XIX amžiaus pradžioje, po dviejų šimtų metų naikinimo jau nebeįmanoma. Atkurtas kevalas – bet argi tai rūmai... Visiškai sunaikinta aplinka ir interjerai, viskas, kas būdinga didžiai giminei, pretendavusiai net į valdovo karūną. Padėtis su valstybės elito palikimu – itin varginga. Lietuvos

provincijoje, su daugeliu išlygų, kai kas dar rusena. Esama vieno kito dvaro, rūmų, kuriuos įsigiję privatūs asmenys stengiasi susitvarkyti, samdosi specialistus menotyrininkus, architektus, ieško kūrinių – be abejo, tai kainuoja milžiniškus pinigus. Vilniuje tokių bandymų nėra ar beveik nėra nei iš labai turtingų žmonių, nei iš valdžios pusės. Tik vos juntami judesiai. Antai, Pacų rūmai Šv. Jono gatvėje, kur dabar įsikūrusi Lenkijos ambasada: įdėta tikrai daug darbo, atrastos puikios freskos, puiki barokinė salė, tačiau, matyt, dėl didžiulių rekonstrukcijų ir sunaikinimų XVII–XVIII a. sandūros baroko vis dėlto nepavyko atkurti, ir pokylių salės per du aukštus vis dėlto ten nėra. Tik likučiai. Ateini ir matai, kad kadaise būta nepaprastai iškilmingos, gražios barokinės rezidencijos, bet dabar tėra salė su tapybinio dekoro likučiais ir moderniais elementais.

Kai išėjome iš imperijos, Vilnius gana greitai buvo okupuotas Lenkijos. Ir staiga prasidėjo savotiškas paveldo renesansas. Vilniuje pirmą kartą prasidėjo normalūs paveldo tyrimai – Gedimino pilyje, Vilniaus katedroje, kitur, visose srityse. Buvo sustabdytas katedros griuvimas, sutvirtinti pamatai, iškasta karalių kripta po Šv. Kazimiero koplyčia – šlapiame grunte, pelkėtoje vietoje įrengta vieta karališkiems kapams. Visa tai padarė lenkai. Nepastatė nė vieno daugiaaukščio, niekur neįsibruko į senamiestį... Ir paskelbė labai daug tyrimų. Taip, visi tie tyrinėtojai buvo labai prolenkiški. Skaičiau Lenkijos archyvuose po Antrojo pasaulinio karo iš Lietuvos pasitraukusių specialistų rankraščius, kur žmogus rašo, sau pačiam: esu lenkas ir lietuviams nieko nepaliksiu, viską išsivežu... Į Vroclavą, į Gdanską, į Torunę. Ir tikrai išsivežė milžiniškas vertybes – savo archyvus, brėžinius, tyrimus. Mes dabar kartais pasiekiame tuos dalykus, kai labai reikia.

Per dvidešimt metų lenkų sukauptu didžiuliu įdirbiu po karo mūsų restauratoriai naudojosi dar kelis dešimtmečius, nes vis dėlto liko publikacijos, kai kurie brėžiniai, tyrimai. Ant to pagrindo pradėjo kurtis lietuviška restauravimo tradicija. Sovietinė – imta ręsti sovietinės restauracijos statinį. Nepaisant specialistų trūkumo ir aršios komunistinės cenzūros, kai kurie darbai prasidėjo. Štai Gedimino bokštą atstatė lenkai, o po Antrojo pasaulinio karo bombardavimų restauravo lietuviai (dabartinis pavidalas atkurtas pagal lenkų specialistų projektą). Tačiau toje sovietinėje tikrovėje – jau lietuviškoje, bet sovietiniame kontekste – supratimas apie paveldo vertę ir restauravimą labai keistai išsikreipė, ir bijau, kad tai trunka iki dabar, nors praėjo daugiau nei trys nepriklausomybės dešimtmečiai. Dar gana ilgai dirbusią kartą, kuri gerai pažinojo lenkiškąją tarpukario Vilniaus restauracijos mokyklą, apie 1980-uosius pakeitė žmonės, atsinešę kitokį suvokimą, tarsi bandę kurti savą metodiką. Deja, gyvenome labai atskirti nuo pasaulio, negalėdami beveik niekur išvažiuoti (nebent į Lenkiją, bet pernelyg retai), ir tame kone akliname komunistiniame maiše susidarė sąlygos visiškai pamesti sampratas, kas yra restauracija, moksliniai tyrimai, kuo naudingas paveldas, kaip reikia jį puoselėti, kaip vystyti miestus, ką reiškia kraštovaizdžio sąvoka... Mano kolegė paveldo tyrinėtoja, ICOMOS narė Jūratė Markevičienė daug metų kovojo dėl šios sąvokos, bet taip nieko ir neiškovojo – dabartiniuose įstatymuose jos nėra. Į nepriklausomybę atsinešėme bėdą – ilgus dešimtmečius sovietiniame maiše virusią paveldo saugojimo „mokyklą“, jos išugdytų architektų ir restauratorių obskurantizmą. Todėl ir pastatėme Dubajų prie Žaliojo tilto (ir statysim dar vieną, dar aukštesnį už viską!) ir daugiabučius Misionierių ansamblyje – tame sovietiniame maiše užaugę specialistai tikslingai padarė viską, kad prie pat vienuolyno būtų galima pastatyti namus, kurie dabar bado visiems akis.

Panašių pavyzdžių galima pateikti ir daugiau. Baisu, kai nukertamos galimybės ateityje ką nors atgaivinti – kaip Tilto gatvėje, kur buvusios Biržų Radvilų rezidencijos vietoje planuojami butai, biurai, viešbutis. Išsamūs moksliniai šios vietos tyrimai nebuvo atlikti, nors savo reikšme jau vien dėl Barboros Radvilaitės ir Žygimanto Augusto meilės istorijos ji nenusileidžia Valdovų rūmams. Tik archeologai iškasė Jonušo Radvilos rūmų pamatus ir vėl užkasė. Archeologinių tyrimų lygmenyje mes dar vegetuojame, bet daugeliu atvejų tuo pažinimas ir baigiasi. Net jei per stebuklą išliko koks nors gražus renesanso ar baroko objektas, mūsų jaunosios kartos architektai, o ir vyresnieji, bruka į jį modernius elementus. Kai pabandai paprotinti – ką darote, juk tai istorinė patalpa ar pastatas, atsako: darome kontrasto principu. Tą mantrą kartoti patogu, kad nereikėtų tyrinėti ir kviesti specialistą, kuris apmąstytų, kaip į paveldo objektą sugrąžinti jo dvasią. Nieko nereikia – darome kontrasto principu. Dabar Vilniuje nebėra objekto, kur to kontrasto nebūtų, jis visur – išvien vitrininiai langai, stiklinės durys. Tai galutinai „užmuša“ ne tik renesanso ar baroko, bet ir XIX a. architektūrą, interjerus. Naujoji architektūra negailestingai brukasi į senamiestį. Dar visai neseniai palei Sodų gatvę stovėjo toks ilgas vieno aukšto pastatas, kurio ikonografiją

Sodų g. 6, vaizdas iš *Google street view*

Sodų g. 6, viešbutis „Renesansas“. 2022 m.

turime iš XIX a. pradžios – du šimtus metų jis išstovėjo iš esmės nepasikeitęs. Dar vienas tokio tipo namas išliko Totorių gatvėje – žemas, ilgas, su daug langų, buvusi senovinė karčiama. O to Sodų gatvės dvarelio jau nebėra – jo vietoje pastatytas viešbutis „Renesansas“... Blogi dalykai vyksta ir artimuosiuose Vilniaus priemiesčiuose. Sovietmetis nušlavė juos buldozeriais, išliko tik bažnyčios, ir modernaus užstatymo fone tik retsykiais pamatai vieną kitą senesnį pastatą. Žvėrynas, išsivystęs XIX šimtmečio pabaigoje, tebėra išskirtinis, bet po truputį pralaimi kovą dėl savitumo.

Lietuvos dailės istorikų draugija daug metų per visą šios nepriklausomybės laiką bandė kovoti su paveldo naikinimu. Prirašėme šūsnis raštų, kėlėme aštrius klausimus. Pavyzdžiui, dėl tyrimų. Kultūros ministrų ne kartą klausėme, kaip gali būti, kad nekilnojamojo turto vystytojui ruošiantis ką nors statyti ir atliekant tyrimus, procesas vyksta taip tyliai, kad tik pabaigoje iš viešų skelbimų sužinome: projektas jau parengtas, viskas suderinta... Dabar eikite prie mikrofonų, mitinguokite: čia barokas, pakenks, negalima... Betgi jau per vėlu. Nė vienas Lietuvos kultūros ministras neatsižvelgė į tuos mūsų raštus, nė vienam iš jų paveldas nerūpėjo. O specialistai dažniausiai būdavo nustumiami, nutildomi. Mes neturime jokių svertų paveikti tuos procesus. Gerai prisimenu, kaip tai prasidėjo: apie 1992 m. Pilies gatvės 4-ajame name pirmame aukšte iškalė baisius langus, suniokojo renesansinį Vilniaus katedros kapitulos namą, restauruotą pokario specialistų Sigito Lasavicko ir Simono Ramunio, kurie dar

Sudarkytas Vaikelio Jėzaus prieglaudos klasicistinis fasadas nuo Subačiaus gatvės pusės. 2022 m.

laikėsi restauracijos pagrindų. Bet verslininkui reikia patalpų – įrengė ten kažkokią žirklių parduotuvę... Dabar jau visas Senamiestis toks, nieko nebepaisoma. O pabandykite Jungtinėje Karalystėje senamiesčio namo fasade pakeisti kokį nors elementą – gausite tokią baudą, kad maža nepasirodys. Todėl ten viskas stovi kaip buvę, ir keliaujant po tą šalį teko nuolat stebėtis: nematyti nė vieno išsišokančio pastato...

Mūsų politikai neatliko esminio darbo – nesukūrė kontrolės sistemos. Prieš pradedant planuoti, turėtų būti įvertinta, ar toje vietoje galima vystyti kokį nors projektą, o jei taip – kokį. Tokios kontrolės nėra, ir paveldo apsaugos sistemos vadovai turėtų nulenkę galvas pripažinti, kad neįvykdė savo misijos. O specialistus nuo paveldo apsaugos nušalino visiškai. Kultūros ministrui išsiųsti raštai su mokslų daktarų, docentų ir profesorių parašais nieko nereiškia – traukinys toliau važiuoja per paveldą. Lenkiškame tarpukario Vilniuje specialistai galėjo tokį traukinį sustabdyti: visiems žinoma istorija, kai norėta parduoti barokinius katedros gobelenus, bet menotyrininkai neleido, todėl dabar Lietuvos dailės muziejuje turime nepaprastai didelę muziejinę vertybę. Net ir tame sovietiniame maiše būta šviesių žmonių, bandžiusių kritiškai reflektuoti sovietinių architektų restauratorių darbus. Bet į sovietmečio pabaigą buvo visiškai pamesti elementarūs restauravimo pagrindai, pvz., kad restauruojant gotikinę sieną reikia mokėti senąsias technologijas, ir griebtasi kontrasto principo. Kokiu kiču paversta Medininkų pilis, kurią tyrė vienas šviesiausių sovietinio laikotarpio architektų restauratorių, mokslininko gyslelę turėjęs Sigitas Lasavickas... Bet tokių žmonių tuomet niekas neklaũsė, priešingai – jie buvo paniekinti. Kaip paniekintas Vladas Drėma, man papasakojo liudininkai, kartu dirbę sovietiniame restauravimo institute, sunaikintame 1993 m.[1] Kai V. Drėmai sukako pensinis amžius, koridoriuje jam įteikė atleidimo lapelį: viskas, eik. Nebereikalingas. Ir jis išėjo. Taip pasielgta su žmogumi, sukaupusiu išskirtinių žinių. V. Drėma buvo kritiškas, aštroko būdo, rėždavo tiesą į akis ir nenusileisdavo, jo turėjo kažkiek paisyti – ir štai taip atleido iš darbo. O vėliau prasidėjo paminklo statymas. Tokio elgesio su specialistais tradicija atėjo į dabartį: jei nujaučia, kad pasakysite tai, ko nenori girdėti – būsite nepageidaujamas, jūsų niekur nekvies. Pakvies tokį, kuris mokės laviruoti.

1 V. Drėma 1970–1985 m. dirbo 1950 m. įsteigtame ir 1993 m. privatizuotame institute, kurio pavadinimas daug kartų keitėsi: 1950–63 m. Mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė, 1963–69 m. Specialioji mokslinė restauracinė dirbtuvė, 1969–87 m. Paminklų konservavimo institutas, 1987–93 m. Paminklų restauravimo ir projektavimo institutas, 1993–2002 m. Paminklų restauravimo institutas (Visuotinė lietuvių enciklopedija, prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/projektavimo-ir-restauravimo-institutas/).

Matote, prie ko atvedžiau: dabartinę padėtį nulėmė du dėmenys. Pirmiausia – per pastaruosius du šimtus metų, nuo imperijos laikų ir sovietmečiu, buvo žiauriai sunaikintas architektūrinis Vilniaus paveldas, interjerai, visuomenės elito palikimas. Paradoksalu, bet šiuo požiūriu šviesiausias laikas buvo tie dvidešimt lenkiškų metų, – gal nesmagu pripažinti, bet tai tiesa. Tęsiant judėjimą ta kryptimi, būtų radęsi įstatymai, supratimas apie saugojimą, mokslinės ir ekspertinės institucijos, turinčios realią galią. O kokią galią šiuo metu turi valstybės ekspertė – Valstybinė kultūros paveldo komisija? Ji bandė šį tą daryti, bet degradavo ir iš esmės nieko negali. Ši komisija – tik patariamoji. Nėra jokios atsvaros verslo, nekilnojamojo turto vystytojų interesams. Stinga mechanizmų, kaip padėti, patarti vystytojams, o iš specialistų, dirbusių tame sunaikintame sovietinių laikų restauravimo institute, jie stengiasi pasirinkti sau patogius žmones. Ilgą laiką architektūriniai projektai Vilniuje apsieidavo apskritai be tyrimų – buvo įprasta atšvietus senas to instituto ataskaitas uždėti naują viršelį, vystytojas pateikdavo tai valdininkams, tie uždėdavo antspaudą, o rezultatas būdavo pavadinamas istoriniais tyrimais... Dažnai būna labai sudėtinga gauti į viešumą, paskaityti ir įvertinti specialistų atliktus tyrimus, nes jie tampa privačia už juos sumokėjusio asmens nuosavybe, kaip buvo ir Misionierių ansamblio atveju. Nekaupiamas joks menotyrinių arba istorinių tyrimų archyvas. Anksčiau jis buvo minėtame restauravimo institute, bet po privatizavimo archyvą išsinešiojo kas norėjo, o naujausios bylos atsidūrė pas užsakovus. Archeologai visus šiuos dešimtmečius kaupia viešai prieinamą archeologinių tyrimų ataskaitų archyvą, o mes archyvo neturime ir nežinosime, kur ką surasti. Belieka prisiminti Piterio Breigelio paveikslą, kuriame aklas veda akluosius.

Kita medalio pusė – bendras visuomenės obskurantizmas. Sena biblinė tiesa: jei nebus geros dirvos, įmestas grūdas nesudygs. Todėl muziejuje daug metų vykdėme labai prasmingą projektą: rengėme viešas paskaitas ir kvietėme žmones, sudarydami galimybę pažinti Vilniaus paveldą ir su juo susijusius planus. Tuo metu vystėsi statybų Misionierių ansamblyje, prie Šv. Pilypo ir Jokūbo bažnyčios, kitose paveldo požiūriu svarbiose vietose istorijos. Bandėme prisibelsti į žmones, ir jie ateidavo į tas paskaitas, susirinkdavo pilna salė. Kolegai kalbant apie Šnipiškes, klausytojų buvo sausakimša. Kai matydami ant jų lipančius daugiaaukščius žmonės sukilo gelbėti Šnipiškių Šiaudinę, tai buvo atgaiva: visuomenėje dar esama grūdo, tų, kurie nori išsaugoti savastį. Panašiai sukilę antakalniečiai apgynė Sapiegų parką (tik nežinia, kaip jiems seksis ateityje).

Vokiečių g. 20. 2020 m. B. Vitkauskienės nuotraukos

Galima paklausti, kodėl lenkų laikų Vilniuje buvo kitaip? Nes Lenkija jau visą šimtmetį turėjo supratimą apie paveldą ir menotyrą, buvo išsiugdžiusi supratingą visuomenę. Dar XIX a. lenkai turėjo akademijas, bendravo su Vakarais, buvo susikūrę savo tautinį paveldo identitetą, jų visuomenė jau buvo išvystyta, kitokia. Visa tai atsinešę į Vilnių, jie galėjo atlikti svarbius darbus. Kai Stanislavas Lorencas (Stanisław Lorentz), Piotras Bohdzevičius (Piotr Bohdziewicz), Marijanas Moreliovskis (Marian Morelowski) ir daugybė kitų atvyko į Vilnių, jie čia rado kitokią visuomenę, ir patys buvo kitokie. Architektai ir restauratoriai rėmėsi moksliniais tyrimais. O dabar pabandykite surasti architektą, kuris nepaklausytų nekilnojamojo turto vystytojo... Dažniausiai architektas pasakys: nieko negaliu pakeisti, užsakovas – man viršininkas...

Iš čia mano pesimizmas dėl Vilniaus: ir istorija šito miesto yra siaubinga (tai, kas išliko po Rusijos imperijos okupacijos, po Antrojo pasaulinio karo ir vėl šlavė, griovė), ir neišauginta visuomenė, restauratorių savimonė, tapatybė, atsparumas, gebėjimas nepasiduoti. Mūsų visuomenei subręsti dar reikia pusantro šimto metų. Kas iš to, kad yra Restauratorių sąjunga? Ar ji ką nors gali? Nieko negali. Kas iš to, kad yra Lietuvos dailės istorikų draugija? Tos pačios specialybės žmonės susibūrė į klubą, bet visi yra atskirai, daug kas bijo. Kurį laiką menotyrininkai darė labai daug, bet po to nutilo, nes kiek gali tie patys žmonės kartoti tą patį: reikia kontrolės ir specialistų komisijos, turinčios galias, o ne neįgalios... Jei suprojektuos stiklainį virš Kunigaikščių rūmų ant Gedimino kalno, tikriausiai nebebus kam priešintis.

Visuomenės obskurantizmas grįžta bumerangu. Stebėdama sprendimus, priimamus ministerijose ir departamentuose, matau, kaip keičiantis valdžioms ir vadovams vis labiau viskas prastinama, lengvinamos kontrolės sąlygos. Kur rasti valdininkus, kurie neparsiduotų? Juk daugumą jaučiame, kad tie baisieji Vilniaus projektai – korupciniai. Apie tai kalbėta viešojoje erdvėje, viešuose susirinkimuose, ir Valstybinės kultūros paveldo komisijos posėdžiuose niekas nevyniojo žodžių į vatą. Komisijai svarstant Misionierių ansamblio teritorijos padalinimą ir leidimą statyti ligoninės vietoje, viena specialistė atsistojusi pasakė: kam piktintis, juk ta vieta vis tiek jau yra sugadinta, ligoninę reikia nugriauti... Čia beveik citata. Na, tai ir gadinkim toliau... Prašosi analogija iš juodojo humoro srities. Kai Napoleonas 1812 m. sudegino Maskvą, ji buvo daugiausia medinė, o po gaisro atgimė, statėsi jau ne medinis miestas. Paveldas tik trukdo, jei Vilniuje norime Dubajaus arba Niujorko, ir užuot vaidinus spektaklį būtų sąžininga pasekti Napoleono pavyzdžiu, o tada pasistatyti gražų dangoraižių ir blizgančių stiklinių namų miestą.

Kol kas nematau jokios išeities, nes nėra nė menkiausios politinės valios pertvarkyti įstatymus ir įstaigų, turinčių užsiimti paveldo apsauga, struktūrą, kompetenciją, atsakomybę. Niekas nenori tuo užsiimti dėl, tiesą sakant, gana suprantamų priežasčių – tada užsikirstų kelias neteisėtiems dalykams. Specialiųjų tyrimų tarnyba jau senokai surašė išvadas apie korupcijos grėsmes paveldo apsaugos srityje, bet ir tai – tik rekomendacija, švelnus paraginimas[2]... Tuos, kurių rankose galios svertai, pinigai ir politinė įtaka, pagimdė posovietinė visuomenė, kurioje nuo nepriklausomybės pradžios tebesitęsia turto kaupimo kovos. O plačiosioms masėms irgi nieko nereikia.

Todėl neramu dėl išlikusio Vilniaus paveldo ateities. Misionierių ansamblis jau sudarkytas, bet šalia dar yra Vizičių vienuolyno ansamblis. Jame veikęs kalėjimas uždarytas, gabaliukas teritorijos jau paimtas, dalis pastatų atitverta, įrengtas hospisas. Kas vyks toliau, koks projektas bus vystomas toje didžiulėje buvusio vienuolyno sodo teritorijoje ant aukšto kalno? Dar vienas daugiaaukštis? Ar yra atlikti paveldo tyrimai? Negirdėjau, ir apie planus neskelbiama. Labai liūdna, kad parduoda, o gal jau ir pardavė, Sluškų rūmus. Koks likimas jų laukia, jei privatus savininkas bus toks, koks nusipirko ligoninę Misionierių ansamblyje? Pagal parengtą restauracijos projektą, didesnėje Švč. Trejybės cerkvės dalyje numatoma išlupti XVII a. smiltainio grindis ir sudėti šiuolaikines plyteles... Ar smiltainis – per brangus akmuo šiai XVI a. šventyklai? Ar kas nors tą projektą recenzavo, ar specialistai jį peržiūrėjo? Taip, tos cerkvės likimas buvo siaubingas, ir grindų būklė yra labai prasta, bet reikėtų analizuoti, ar įmanoma teisingai jas restauruoti. Ant pirštų galima suskaičiuoti atvejus, kur naują instaliaciją paveldo aplinkoje pavyko integruoti nenaikinant senosios atmosferos,

2 Specialiųjų tyrimų tarnyba paskelbė kelias išvadas dėl korupcijos rizikos paveldosaugos srityje: 2019 m. gruodį – išvadą dėl korupcijos rizikos Kultūros paveldo departamentui ginant viešąjį interesą ir nustatant jo pažeidimus nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos srityje (prieiga internete: https://www.stt.lt/naujienos/7464/kulturos-paveldo-departamento-veikloje-ginant-viesaji-interesa-nustatyta-korupcijos-riziku:2816), 2018 m. liepą – išvadą dėl nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybų ir Mokslinės archeologijos komisijos veiklos (prieiga: https://www.stt.lt/korupcijos-prevencija/korupcijos-rizikos-analizes/atliktos-korupcijos-rizikos-analizes/7471/act857).

Priešais Šv. Mikalojaus bažnyčią buvusio dviaukščio namo vietoje pastatytas pastatas savo tūriais ir raiška agresyviai disonuoja su senamiesčio aplinka. 2023 m. Saulės Matulevičienės nuotrauka

kaip Londone, kur prie XII a. Vestminsterio abatijos pristatytas keltuvas – medinis, gražiai įterptas tarp gotikinių kontraforsų.

O kas gi gero įvyko per pastaruosius trisdešimt metų? Manau, vienas iš teisingų ir pozityvių dalykų buvo bažnyčių restauravimas. Tikinčiųjų bendruomenė atsiėmė kai kurias visiškai nuniokotas katalikų bažnyčias, taip pat Pylimo gatvėje esančią evangelikų reformatų bažnyčią, ir po truputį, žingsnis po žingsnio jos atgavo savąjį pavidalą. Gal ne viską buvo galima padaryti, bet nuveikta išties daug. Puikiai pamenu, kaip prieš trisdešimt metų atrodė Pranciškonų bažnyčios vidus, o dabar skliautuose restauruojamos barokinės freskos. Štai čia – teisinga kryptis ir teisingi ženklai. Į tai sutelkta labai daug pastangų, nusimanymo, šis procesas liudija apie išmanančius, gebančius, darbščius žmones, apie savimonę, būtiną atminties išsaugojimui. Šioje srityje iš tiesų vyksta atgimimas, įveikiamas tas baisusis naikinimo laikas. Deja, kitur to beveik nematau. Gerai, kad turime Sereikiškių parką, bet apgailėtina, kad nuspręsta palikti teniso kortus Vilniaus botanikos sodo vietoje, kad nėra pastangų atkurti šį fenomeną, nors išliko senieji planeliai, kaip tas sodas atrodė, būtų galima sutvarkyti oranžerijos pastatus. Nėra noro. Kaip gerąjį pavyzdį noriu paminėti prie Aušros Vartų koplyčios iš išorės pristatytą keltuvą, tikriausiai skirtą neįgaliesiems: jis taip gražiai ten įsitaisė, kad jo net nepastebi... Nepalyginsi su keltuvu, darkančiu Gedimino kalną. Bėda, dėl kurios dažnai nesugebame suderinti paveldo ir šiuolaikybės – tai, kad nepraėjome tam tikro mokslų etapo, kurį praėjo visa civilizuota Europa.

Publikaciją parengė Rasa Kalinauskaitė

UNCOMFORTABLE THOUGHTS ABOUT THE HERITAGE AND HEIRS OF VILNIUS

Birutė Rūta VITKAUSKIENĖ

We continue the conversation from the first issue of this year's *Būdas,* about what good and what bad things have happened to the cultural heritage of Vilnius, celebrating the 700-century anniversary, after Lithuania regained its independence. An art historian from the National Museum of Lithuania and docent of the Vilnius Academy of Arts, Dr Birutė Rūta VITKAUSKIENĖ, shares her thoughts. This heritage researcher and her colleagues faithfully protect the cultural values that are threatened with destruction or irreparable damage. Dr Vitkauskienė participates in public hearings on construction and other projects, speaks publicly in the media and at various events, and she organised cultural history evenings for the public for a decade. Reflecting on the experience of the last three decades, Dr Vitkauskienė explains the reasons why we lost a lot of valuable heritage objects: specialists are excluded from heritage protection, there is no effective control system in this area, and society remains immature after the Soviet occupation and is not ready to properly care for its heritage.

PSICHOLOGINIS POLITEIZMAS

Džeimsas HILMANAS

Džeimsas Hilmanas (James Hillman, 1926–2011) – vienas žymiausių Amerikos psichoterapeutų jungistų, mokęsis ir dirbęs su pačiu Karlu Gustavu Jungu ir jo vardo institute Ciuriche, paskui grįžęs į Jungtines Valstijas ir iki gyvenimo pabaigos užsiėmęs privačia praktika bei teoriniu darbu. Vadinamosios archetipinės psichologijos pradininkas. Kadangi išsilavinimu bei interesais gerokai pranoko siaurai suprantamą psichoterapiją, ko gero, jį būtų galima pavadinti net kultūros psichoterapeutu. Mums svarbu, kad Dž. Hilmano senelis iš motinos pusės buvo rabinas, į Jungtines Valstijas atvykęs iš Prūsijos. „Būde“ (tiksliau, „Liaudies kultūroje“, 2000, Nr. 6, p. 64–67) jau skelbta ištrauka „Psichologijos re-vizija*“ iš to paties pavadinimo Džeimso Hilmano knygos. Dabar siūlome ištrauką (su keliais nedideliais praleidimais) iš knygos „Mėlynoji ugnis“, kuri yra savotiška kitų jo knygų kompiliacija, sudaryta iš įtaigiausių pasisakymų skirtingomis temomis. Vertimas remiasi antruoju knygos skyriumi, pavadintu „Daug dievų, daug asmenų“.*

Nelietuviška asmenvardžių rašyba atskiru sąrašu pateikta gale.

Kuri iš fantazijų vyrauja mūsų sielokūros sampratoje, individuacijoje – daugio ar vienio? Jau pats tokio klausimo kėlimas rodo, kokiu mastu mus išties yra nuvairavęs polinkis į vienį. Vienis, integracija ir individuacija, palyginti su daugiu ir įvairove, mums atrodo kaip laimėjimas.

Karlas Gustavas Jungas objektyvią sielą aprašė politeistiškai. Sekant „pasaulio sielos“ (*animae mundi*) tradicija, „prigimties šviesa“ (*lumen naturae*) yra daugìa. Jungui prigimties šviesą sudarė atskirų sąmonių daugis – nelyginant žvaigždės arba žiežirbos, arba švytinčios žuvų akys. Politeistinė psichologija atitinka tokią sampratą ir už vaizdinę išraišką pasitelkia svarbiausią mūsų civilizacijos kalbą – klasikinę mitologiją. Kiekvienam kompleksui priskirdama dievišką personažą su atitinkama jo galia, politeistinė psichologija randa vietą kiekvienai žiežirbai. Jai ne taip rūpi sutelkti visus į vienį, kaip integruoti kiekvieną fragmentą atsižvelgiant į jo esmę, kiekvienam iš dievų atiduodant jam priklausančią sąmonės dalį, simptomą, kompleksą ar fantaziją, kuriai tik prireikia archetipinio pagrindo. Balsų įvairovę, šį animos ir animaus Babelį, ji priima, nesistengdama jų sukimšti į vieną vienintelį asmenį, o daikto suirimą į daugį priima kaip lygiavertį susitvėrimui daiktan. Taip pagonių dievai ir deivės sugrįžta į savo psichologines valdas.

Mums atrodo, jog, pavyzdžiui, Artemidė, Persefonė, Atėnė, Afroditė suteiktų adekvatesnį psichologinį pagrindą sudėtingai žmogaus prigimčiai nei suvienytas Marijos įvaizdis, ir, tarkime, Apolono, Hermio, Dioniso bei Heraklio reiškiama įvairovė geriau atitiktų psichologinę tikrovę nei vienintelis Pats (*self*) arba vienintelis Erosas, arba Jėzus, Jahvė. Nesakau, kad Marija, Erosas, Jėzus ir Jahvė yra netiesa – gink, Dieve! Sakau tik, kad jie – kaip ir Dzeusas, beje, – turi polinkį apsireikšti pasakojimais su dominuojančia unifikacija, išstumdami visų kitų dievų bei deivių atstovaujamas vertybes.

Dėmesys daugiui ir įvairovei (vietoj vis to paties vieno) atveria galimybę ir į tą pačią vieną sielos būklę pažvelgti skirtingai. Yra daug būdų iškelti psichinio reiškinio vertę. Tarkime, depresija gali pasirodyti prasminga pritaikius jai Kristaus, jo kančių ir prisikėlimo modelį; Saturnas depresijoje gali padėti atskleisti melancholijos gelmę ir netgi rasti joje įkvėpimą; Apolonui palietus, iš jos gali prasikalti pranašavimo įžvalga. Iš Demetros perspektyvos depresija gali nušvisti motinos ir dukros santykio misterija, o padedant Dionisui – tapti prieglobsčiu nuo perdėtų vyraujančios valios reikalavimų.

Pabrėžiant daugelį veiksnių, skatinamas animos / animaus diferencijavimasis. Labai tikėtina – bent jau mano dabartiniu požiūriu, – jog atidžiau patyrinėjus mituose pristatomą dieviškųjų hipostazių įvairovę bei raišką, ji savaime pasirodytų esanti ne tiek religinė (monoteistinės religijos prasme), kiek psichologinė. Toks tyrimas suteiktų daugiau peno įžvalgoms apie atskirus jausmus, vaizdinius bei santykius, nei pagrindo rutulioti kokią nors bendrą visumos teologiją. Jame atsispindėjusios, veikiau išryškėtų sielos iliuzijos bei priklausomybės, nei susilauktų patvirtinimo populiarus požiūris į individuaciją, kaip perėjimą nuo chaoso prie tvarkos, nuo daugio prie vienio, pagal kurį, visumos sveikata galų gale yra ne kas kita, kaip vienio dominavimas prieš daugį.

Politeistinė psichologija įpareigoja sąmonę palaikyti ištisą jėgų lauką. Kiekvienas dievas turi gauti tai, kas jam priklauso, kaip ir kiekvienas kompleksas yra vertas deramos pagarbos. Šiame jėgų lauke niekas neturi išskirtinių teisių, niekas nėra išimtinai teigiamas ar neigiamas, todėl jokios dalykų padėties nėra reikalo vadinti patologiška. Pati patologijos samprata prašosi peržiūrima politeistiškai. Pristabdžius hierarchišką vystymosi pakopomis vaizdinį, atsirastų daugiau pakantumo nekylančioms, aukštyn nesistiebiančioms, nesutvarkytoms psichės dalims. Daugiau vietos paliekant savitumams, rastųsi daugiau erdvės ir skirtybėms, prieštaravimams. Tuomet galėtų paaiškėti, jog daugelis sprendimų, laikytų psichologiniais, iš tikrųjų buvo veikiau teologiniai. Tai vis sprendimai apie sapnus, fantazijas ir elgesį bei žmones, kylantys iš monoteistinio visumos idealo, aukščiausiojo Paties (*the self*), nuvertinant pirmapradę sielos įvairovę.

Tiek Babelis, tiek helenizmo laikotarpio kultų gausa visuomet regimi kaip nuosmukis... Tačiau kultų gausa gali būti laikoma kompleksų – visos jų įvairovės – terapija, *therapeia*, o juk tai kaip tik 'garbinimas, tarnavimas, rūpinimasis'. Tuomet mūsų laikams tariamai būdingą psichinę fragmentaciją galima būtų suprasti kaip represuotųjų sugrįžimą – sugrįžimą prie psichologinio politeizmo. Fragmentacija tokiu atveju reikštų individuacijos galimybių gausą ir net galėtų būti individuacijos padarinys, kiekvienam individui grumiantis su savais daimonais. Jei tėra vienintelis individuacijos modelis, tai ar besama tikros individualybės? Kompleksai, likę neintegruoti, verčia pripažinti jų savaimingumą. Jų archetipinės šerdys neprivalo tarnauti vienintelei monoteistinei visumai.

Iš vienos pusės žiūrint, Babelis gali atrodyti kaip religinis nuosmukis, tačiau tuo pat metu tai gali būti psichologinė pažanga, nes daugeliu kalbų galima geriau nusakyti disonuojančią psichinę tikrovę. Tad ir šiuolaikinis susižavėjimas prietarais, astrologija, burtais bei pranašystėmis bus psichologiškai reikšmingas netgi tuo atveju, jei visa tai laikysime tik antrarūše religija. Per šias praktikas bei atitinkamus vaizdinius mūsų anima / animus atranda savo atspindį tradicijoje ir taip įgauna antasmenišką pagrindą. Neturėdami dievų, teikiančių diferencijuotus modelius savitoms animos bei animaus apraiškoms, turėtume jas laikyti vien projekcijomis ir introvertiškomis priemonėmis stengtis susigrąžinti savin. Tačiau „asmeniškas ego gerokai per ankštas, jo smegenys per skystos, kad sugebėtų suimti visas iš pasaulio atšauktas projekcijas. Vien nuo tokios pastangos ego ir jo smegenys sprogsta – psichiatrai tai vadina šizofrenija“[1]. Neturėdami sąmoningos politeistinės psichologijos, argi nesame labiau paveikūs šiam pasąmoniniam suskidimui, vadinamam šizofrenija?

Monoteistinė psichologija nuo to, ką ji privalomai suvokia kaip dezintegraciją bei suirimą, ginasi iškeldama archetipinį tvarkos vaizdinį (mandalą). Daugis kompensuojamas vieniu. Politeistinė psichologija šią vadinamąją dezintegraciją pasitiktų savomis priemonėmis – archetipiniu panašumu: *similis similibus curantur*[2]. Pirmiausia, į patį „suirimo“ išgyvenimą būtų pažvelgta ne per dirbtinį konstruktą, vadinamą „suirimu“, ir tada kiekvienas atskiras iš jį sudarančių reiškinių sugrįžtų (*epistrophé*) prie savo archetipinių ištakų. Pati „suirimo“ sąvoka būtų pertarta tikslesniais terminais – kaip herojus, vaikas, Hermis, Dionisas, Demetra ir t. t. su visomis įvairiausiomis jų elgsenos atmainomis. Tuomet gal ne taip labai bereikėtų ir kompensacijos per priešpriešą.

***

Susigrąžinti dievai ir deivės, kaip psichikos dominantės, deramai atspindėtų tiek animos ir animaus žavų margumą, tiek jų sujauktą maišatį bei tragišką ribotumą – žodžiu, kerinčią įvairovę, prieštaringumą, dorinio nuoseklumo stoką, polinkį traukti mus vis gilyn ir į gyvenimą, ir į mirtį. Politeistinė psichologija suteikia mūsų psichikos jovalui šventą diferenciaciją, o iš jo iškylantiems nepažįstamiesiems – klasikinius veidus.

Kaip jau esu sakęs kai kuriuose iš vėlesnių savo rašinių, *psichologinis* politeizmas rūpinasi ne garbinimu, bet nuostatomis – tuo, kaip mes regime dalykus ir kaip juos sudėliojame. Psichologija nereikalauja nei tikėti dievais, nei tiesiogiai į juos kreiptis. Jie čia veikiau savotiški būdvardžiai nei asmenvardžiai – politeistiškai patiriama būtis kokybiškai įbūdinta įvairių archetipų, ir tuose būduose atpažįstami skirtingų dievų veidai. Ir tik kai šios kokybės suprantamos pažodžiui bei objektyvuojamos kaip substancijos – tai yra teologizuojamos, – tik tuomet, norint jas vaizduotis, mums prireikia tikėjimo.

***

Man priimtinas Rafaelio Lopezo teiginys: „Daugis apima vienį neprarasdamas savo galimybių.“ Tai persakyta neoplatonikų *skopos* samprata: teminis sutelktumas, vienas bendras tikslas ar taikinys,

1 C. G. Jung. *Collected Works*, t. 11, § 145.

2 Lo. panašus gydomas panašiu. – *Vert. past.*

visoms meno kūrinio dalims suteikiantis vidinę būtinybę ir dermę. Čia vienis – ne kažkas skirtingo nuo daugio ar jam priešingo, kas daugį paverstų pažirusių šukių krūva, bet pasireiškia kaip visų atskirų, savitų dalykų, turinčių vardą ir veidą, vienybė.

Kaip psichinė realija, vienis tėra šis ar anas vaizdinys: balsas, skaičius, viesulas, visuotinė idėja ir t. t. Taip pat bet kurio atskiro įvykio vienis, patiriamas fenomenologiškai kiekviename *tokume*. Argumentai, esą vienis suprastinas kaip daugio pagrindas, daugio tąsa arba kaip visa ką apimanti visuma, vėlgi tėra monoteistinės sąmonės nukrypimai, vis stengiantis uzurpuoti bent kiek aukštesnę, pamatinę ar galutinę vietą metapsichologinėje sistemoje (kur ir pati „sistema“ priklauso *senex* retorikai). Turime saugotis tokių žodžių kaip „pagrindas“, „visuma“, „visetas“ ir nuolat atminti, kad vienybė irgi gali būti įsivaizduojama politeistiškai. Politeistinei sąmonei vienis yra ne pats savaime, o priklauso daugiui kaip vienas iš daugelio ir vienas kiekviename, anot R. Lopezo.

***

Politeizmas nebūtinai tėra filosofinės poros pusė, būtinai reikalinga antrosios savo pusės – monoteizmo. Pats savaime politeizmas – tai sąmoningumo būdas, net nevadintinas politeizmu, nes griežtai istoriškai, politeizmo viešpatavimo laikais, tokios sąvokos nė nebuvo. Kur tebegyvi daimonai, ten neatsiranda jokio „politeizmo“ nei „panteizmo“, „animizmo“, netgi „religijos“. Daimonų globojami senovės graikai tokių sąvokų nė girdėt negirdėjo, todėl ir mums derėtų susilaikyti nuo monoteistinės retorikos, kai įžengiame į vaizduotės bei mąstymo lauką, kurį esame priversti vadinti politeistiniu.

Geriau pamėgintume užtikti šią psichologinę žiūrą vaizduotės, mitologijos bei poezijos priemonėmis, sužadindami intuityvias įžvalgas atskiruose prasminguose įvykiuose. Tuomet sielos – pasaulio sielos irgi – dermės ims skleistis per pasakas, paveikslus, per daiktų fiziognomines ypatybes. Ir visa mūsų regykla atsimainys. O sielos gyvenimas išties yra regykla, spektaklis, tuo pat metu komedija ir drama, agonija, iš esmės – *vaidinimas*, kuriame kiekvienas *veidas įveizdina* ir taip padaro regimą, atskleidžia ir parodo atitinkamą esmę. Kaip apreiškimas, kaip teofanija.

Viljamas Džeimsas, aprašydamas savo „Pliuralistinę visatą“, kursyvu paryškino sakinį: „*Tikrovė gali būti skirstomojo pobūdžio – sudaryta ne iš vienos visumos, o iš aibės kiek-vienų, kokia ji ir atrodo esanti*.“ Ir pridūrė: „*Kiek-vienų* naudai byloja tai, kad jie, šiaip ar taip, bent jau yra pakankamai realūs ir visiems apčiuopiami, priešingai absoliutui, kuris tiesiogiai apsireiškė vos keliems mistikams, ir tai gana abejotinai.“ Vietoj absoliutas galėtume tarti visuma, vienybė, vienis.

Kiek-vienis – štai vieta, dėl kurios visiškai sutinku su Džeimsu. Beje, ir su Jungu, nes kas gi kita yra individuacija, jei ne išsipildęs sielos ypatumas.

***

Taip pat manau, kad požemio karalija sapno pavyzdžiu verčia atsisakyti vilties pasiekti asmenybės vientisumą. Požemio dvasių daug. Senovės romėnų *di manes* (požemių dvasios, vėlės), kaip ir atitinkami senovės graikų požemio dievai (*theoi chthōnioi*), kalboje išvis neturėjo vienaskaitos. Net atskiri mirusieji asmenys minėti daugiskaita kaip *di manes*. Ir senovės egiptiečiai įsivaizdavo po mirties gyveną daugeliu pavidalų, ir kiekvienas jų – kaip atskiras asmuo. Požemio karalija – tai nesuskaičiuojama vėlių bendruomenė. Begalinė jų įvairovė atspindi sielos begalybę, ir sapnai kaskart sugrąžina į sąmonę šį daugio jausmą. Politeistinė perspektyva remiasi chtoninėmis sielos gelmėmis. Užtat atsižvelgianti į šias gelmes psichoterapija nė nesistengia pasiekti vieningos asmenybės, nė neskatina asmeninės tapatybės kaip vieningos visumos. Vietoj to ji pabrėžia dezintegruojančius sapnų padarinius, suvedančius mus akistaton su mūsų moraline dezintegracija, su psichopatiniu savojo centro nelaikymu. Sapnai rodo, kad esame daugūs ir kad kiekvienas mūsų pavidalas čionai yra ypatus „žmogus“, turintis visas galimybes savitai elgtis. Ir tik mums patiems susiskaidant į daugelį, sąmonė gali išplėsti savo ribas taip, kad apimtų ir išskleistų savo potencijas, priskirtas psichopatijai.

***

Politeistinė psichologija mena įgimtą psichės skaidumą ir sąmonės pasiskirstymą po daugelį vaizdinių bei centrų. Politeistinė psichologija teikia archetipines talpas atskirų mūsų dalių diferenciacijai ir – o tai ypač svarbu – siūlo kitą perspektyvą patologijos sampratai. Vidinį ryšį tarp mūsų daugybinio asmens „skilusios sielos šukių“ ir politeizmo dievų bei deivių nutiesia štai tokia Jungo pastraipa:

> Jei polinkis į susiskaidymą nebūtų žmogaus psichikai įgimtas, dalinės psichinės sistemos išvis niekuomet nebūtų atskilusios. Kitaip tariant, niekuomet nebūtų atsiradę jokios dvasios nei

dievai. Tai ir priežastis, kodėl mūsų laikai pasidarė tokie visai bedieviški bei nešventi: mes visai nieko nenorime žinoti apie užsąmoninę psichę ir išpažįstame išimtinai sąmonės kultą visa ko kito sąskaita. *Tikroji mūsų religija – sąmonės monoteizmas, mes jo apsėsti*, todėl fanatiškai neigiame pačią teisę būti bet kokioms atskilusioms autonominėms sistemoms.[3]

Kai sąmonės monoteizmas tiesiog nebegali toliau neigti atskilusių autonominių sistemų ir nebesusitvarko su tikrąja psichikos būkle, sugrįžta graikiškojo politeizmo fantazija. Nes kai „viskas sprūsta iš rankų“, ir centras jų nebesuima, „sugrįžimas Graikijon“ siūlo būdą dorotis. Politeizmo alternatyva leidžia atsisakyti dviejų žūtbūtinai susirėmusių priešybių – Žvėries su Betliejumi, chaoso su vieniu. Ji leidžia būti visoms psichikos dalims ir siūlo joms metmenis iš graikų mitologijos gijų. „Sugrįžimą Graikijon“ išgyveno ir pati senovės Roma, ir itališkasis Renesansas, ir Prancūzijos revoliucijos laikų romantizmas. Pastaraisiais laikais juo gyveno tokie menininkai bei mąstytojai, kaip Igoris Stravinskis, Pablas Pikasas, Martynas Heidegeris, Džeimsas Džoisas, Zigmundas Froidas. „Sugrįžimas Graikijon“ – tai psichologinis atsakas į žlugimo grėsmę: jis suteikia dezintegruotos integracijos galimybę.

***

Asmenys, su kuriais susiduriu sapnuose, nėra nei jų gyvų antrininkai (simuliakrai), nei mano paties psichikos dalys. Tai šešėlių pasaulio vaiduokliai, atliekantys archetipinius vaidmenis, – personos, kaukės, kurių tuštumoje slypi *numen*.

Mano vaikystės mokytojas arba jaunystės profesorius, sutiktas sapne, nėra vien mano paties visuminės psichikos tam tikrų intelektinių potencijų išraiška. Gilesne prasme, tai archetipinis Mokytojas, tam kartui – šiame sapne – apsireiškęs to mokyklos mokytojo ar ano profesoriaus pavidalu. Sapne sugrįžusi paauglystės meilė nėra vien savitas mano paties jausmo atspalvis, kurį dabar, suaugęs, galiu iš naujo atrasti ir susigrąžinti. Gilesne prasme, ši mylimoji ar mylimasis iš anų laikų, tebegyva(s) atmintyje, – tai archetipinė *kore*[4] arba *puer*[5], apsireiškę to ar ano prisiminimo pavidalu. Sapnuose vakarykščių draugelių pavidalais mus lanko daimonai, nimfos, herojai, dievai...

Jų sielos – tai vardai: asmens vardas ir jo *ba*[6] [jau Senovės Egipte] buvo sukeičiami, tarsi savo tikruosius vardus mes gautume tik iš mirusiųjų karalystės. Norint atpažinti susapnuoto asmens psichinę esmę reikia būti ausis pastačius, girdėti vardus. Netgi tuomet, kai jie bevardžiai arba turi vien funkcinius ar situacinius vardus, šie įvardijimai gali būti laikomi epitetais. Taip atsiranda nepažįstamoji, kasininkas, mechanikas, savininkas...

Atsiranda ką nors veikiantys veikėjai: bėgantis berniukas, vairuojanti moteris, sunerimęs brolis. Jei tokius veikėjus rašytume didžiosiomis raidėmis, priartėtume prie dievų epitetų: Vyras su Marškiniais, Įdegusi Mergina, Stambus Juodas Faras.

***

Suasmeninimas ne tik padeda skirti daiktus, bet ir suteikia jiems veidus, kad prie jų galėtume prieiti širdimi, ir taip atveria prieigą meilei. Žodžiai didžiosiomis raidėmis įkrauti afekto, jie iššoka iš sakinių ir tampa įvaizdžiais. Iš nuasmeninimo tradicijos puikiai žinoma, kad suasmeninti žodžiai branginami, laikomi šventais, jie kreipiasi į širdies logiką. Kaip tik todėl nominalistai siekia panaikinti suasmenintą raišką, apšaukdami ją „vien tik jausmais“. Bet jau vien pripažinti, kad suasmeninimas įjausmina, reiškia perkelti kalbą iš nominalizmo į vaizduotę, iš galvos į širdį.

Įvaizdis širdyje – *l'immagine del cuor* – buvo itin svarbus Mikelandželui, stipriai paveiktam platonizmo tradicijos. Vaizdijimas širdimi yra suvokimo būdas, prasiskverbiantis pro vardus bei kūniškąją išvaizdą ligi paties vidinio asmens, iš širdies į širdį. Šv. Lauryno zakristijoje Mikelandželo nutapytuose Lorenco ir Džulijano Medičių portretuose jų bruožai nenatūralūs, ne tokie, kokie buvo gyvenime, bet perkeisti taip, kad atitiktų tikrąjį asmens veidą širdyje. Tuo metu, kai mokslinis Renesansas (Fransis Bekonas, Galilėjas Galilėjus) teigė jutiminio patyrimo pirmenybę, Mikelandželo *immagine del cuor* reiškė, jog vaizduotė pirmesnė už patyrimą. Kiaurai ir anapus to, ką mato akis, vaizduotė regi pirmapradžius provaizdžius. O šie pasirodo asmenų veidais.

Pagal laiką mums artimesnis kitas paviduržemietis – ispanas Migelis de Unamunas (1864–1936) grįžo prie širdies santykio bei suasmenintų vaizdinių ir paaiškino būtiną meilės ir suasmeninimo tarpusavio priklausomybę. Jo išvada: „Mūsų pasaulėjauta, kuria remiasi visa mūsiškė pasaulio samprata, neišvengiamai yra antropomorfiška ir mitopoetinė.“ Meilė – tai pažinimo būdas, o pažinti per meilę – reiškia suasmeninti.

3 C. G. Jung. *Collected Works*, t. 13, § 51; kursyvas Dž. H.

4 Gr. mergaitė. – *Vert. past.*

5 Lo. berniukas, vaikinas. – *Vert. past.*

6 Viena iš žmogaus sielų senovės Egipte. – *Vert. past.*

Taigi suasmeninimas yra būdas pažinti, ir ypač tai, kas nematoma, kas slypi širdyje.

Šiuo požiūriu, suasmeninimas yra ne žemesnis, ne „pirmykštis“ patyrimo būdas, o gerokai aukštesnis. Psichologijai bent teoriškai jis suteikia progą tarp savo metodų įtraukti širdį ir abstrakčioms mintims bei negyvai materijai sugrąžinti žmogišką veidą.

***

Asmenų padauginimas terapeuto gali būti panaudotas kaip priemonė įsisąmoninti, jog „ego kompleksas nėra vienintelis psichikos kompleksas“. Aktyviai vaizduodamiesi psichiką kaip sudarytą iš daugelio asmenų, išgelbstime ego nuo tapatinimosi su viskuo, su kuo tik jis susiduria sapnuose ar fantazijose, su kiekvienu impulsu ar balsu. Nes ego nėra visa psichika – tai tik vienas iš bendruomenės narių. Terapija pasinaudoja paradoksu, kad nors visi psichikos personažai bei jausmai iš tikrųjų yra visiškai *mano*, tuo pat metu tie personažai bei jausmai visai nepavaldūs mano valiai nei tapatybei – visiškai *ne mano*.

Personifikavimas padeda subjektyvius patyrimus iškelti „priešais“ ir taip sudaro progą įsirengti apsaugas nuo jų bei sueiti su jais į santykį. Pripažindami daugį mes savo vidų galime geriau surūšiuoti – aiškiau atpažįstame skirtingas dalis. Net jeigu tikslas būtų asmens vienis, kaip žinome jau iš senųjų psichologų alchemikų, susivienyti juk gali tik tai, kas atskira. Pirmiausia – atskirumas. Tai būdas įgyti atstumą, distanciją. Pasitelkiant alchemikų žodį, *separatio* suteikia vidinį atotrūkį, ir pasidaro lyg daugiau erdvės viduje judėti bei išdėlioti įvykiams, kur prieš tai tebuvo ištisas gumulais suaugęs konglomeratas, monolitinė tapatybė su viskuo ir visais – ir jausmas, kad savo problemoje įstrigai nebeišjudinamai.

Esminis dalykas tokiam vidiniam atsiskyrimui yra įvardyti asmenis. Kaip Adomas rojuje, tik įvardijęs žvėris, tapo tuo, kas esąs. Įvardyti žvėrys tapo *jie*, ir Adomas dabar galėjo kiekvieną atpažinti ir atsiskirti nuo jo, nuo jo būdo. Liūtas, vilkas, beždžionė jame nuo šiol buvo nebe jis, nebe jo, bet atsidūrė „priešais“, kaip kiti to paties sodo gyventojai. Objektyvuodami per suasmeninimą galime apsieiti be psichologijos panašiais tikslais taikomų objektyvių metodų. Įvardijimas per vaizdinį ir metaforą yra pranašesnis už įvardijimą sąvokomis, nes kas tapo suasmeninta, tas nebevirsta negyvu įrankiu. Vaizdiniai ir metaforos visuomet reiškiasi kaip gyvi psichikos subjektai, reikalaujantys sueiti su jais į santykį. Jie palaiko mano budrumą vartojamų žodžių galiai – priešingai nei sąvokos, kurios netrunka užmigdyti nominalizmo iliuzijose.

Ar suasmeninimo griebiasi pacientas gindamasis, ar terapeutas, išryškindamas skirtumus, tikslas visuomet tas pats – *apsaugoti psichikos įvairovę ir autonomiją nuo bet kokios vienos galios*, tiek archetipinį siaubą keliančio kito asmens iš aplinkos, tiek savo paties egomanijos. Suasmeninimas – tai sielos atsakas į egocentrizmą.

Be klinikinių atvejų, suasmeninimas nevalingai nutinka kiekvienam iš mūsų kasnakt sapnuose. Sapnas – geriausias veikiančios psichikos modelis, nes įvairios sąmonės būsenos bei laikysenos čia pasirodo vienu metu vienoje scenoje. Visas jas įkūnija vienas su kitu susiję asmenys. Užtat psichologai sako: sapnai atskleidžia jūsų konfliktus. Tačiau konfliktai mena troškimus, požiūrius, ištisus savaiminius asmenis, skirtingus nuo ego komplekso. Jie susiduria mūsų sapno dramoje, kurią užtat galima laikyti ir ego komplekso kritika iš kitų trupės narių pusės. Kasdieniame gyvenime šie antriniai asmenys paprastai tegali pareikšti savo kritiką ego valdžiai tik per simptomus (psichopatologijas), o sapnuose atsigriebia ir primena ego esant ribotą.

Sapną pasitelkdami už psichinės tikrovės modelį ir numanydami ištisą sapnais paremtą asmenybės teoriją, pamatinę psichikos struktūrą vaizduojamės kaip *suasmenintų veikėjų gyvenamą kraštovaizdį*. Tokios struktūros padariniai: psichė atveria savo vaizduotės erdvę, veikia tiesiogiai, be žodžių, ir laikoma sudaryta iš daugelio asmenų. Ją tad galima apibrėžti kaip policentrišką neverbalinių ir neerdvinių suasmenintų vaizdinių erdvę.

Mitas atskleidžia tokį pat pasaulėvaizdį. Tai irgi policentriška nesuskaičiuojamos daugybės suasmeninintų vaizdinių erdvė.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NELIETUVIŠKA ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Bekonas, Fransis = Francis Bacon
Džeimsas, Viljamas = William James
Džoisas, Džeimsas = James Joyce
Froidas, Zigmundas = Sigmund Freud
Galilėjus, Galilėjas = Galileo Galilei
Heidegeris, Martynas (Martinas) = Martin Heidegger
Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
Lopesas, Rafaelis = Rafael Lopez
Mediči, Lorencas = Lorenzo Medici
Mediči, Žiulijanas = Giuliano Medici
Mikelandželas Buonarotis = Michelangelo Buonarroti
Pikasas, Pablas = Pablo Picasso
Stravinskis, Igoris = Игорь Фёдорович Стравинский
Unamunas, Migelis, de = Miguel de Unamuno

Versta iš: James Hillman. Many Gods, Many Persons. // James Hillman. *A Blue Fire*. Edited by Thomas Moore in collaboration with the author. New York: Harper & Row, 1989, p. 38–49.

2010 m. gegužė. Arūno Baltėno nuotrauka

PAPILDYTAS NEMATERIALAUS KULTŪROS PAVELDO VERTYBIŲ SĄVADAS

*Ar galima prikelti tarmę? Kaip skamba Mažosios Lietuvos arfa? Kas yra šyvio šokdinimas? Atsakyti į šiuos ir daugelį kitų klausimų padės Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas, šiemet papildytas septyniais naujais reiškiniais. Į sąvadą įrašytos šešios gyvojo paveldo vertybės: Velykų antrosios dienos prausimas Užupės kaime, šyvio šokdinimo tradicija Gražiškiuose, Kalvarijos krašto dainavimo tradicija Brukų kaime, Mažosios Lietuvos muzikavimo tradicija, taip pat skiedrinės stogdengystės ir balanų, statinių (*štankietų*) skaldymo tradicijos. Dar vienas reiškinys – lietuvininkų (šišioniškių) tarmės gaivinimas (mokyklėlė ir kitos veiklos, padedančios išsaugoti šią tarmę) – į sąvadą įrašytas kaip nematerialaus kultūros paveldo išsaugojimo veikla.*

Nuo 2017 m. kuriamas Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas – įvairių atlikimo meno, tautodailės, amatų, švenčių, kulinarinio paveldo ir kitų tradicijų, žinių, įgūdžių, išsaugojimo veiklų sąrašas, kuriame šiuo metu yra 55 vertybės.

Sąvado valdytojas – LR kultūros ministerija, tvarkytojas – Lietuvos nacionalinis kultūros centras, kuriam talkina rūpimų kultūros sričių žinovų komisija, kultūros, mokslo ir studijų institucijos, nevyriausybinės organizacijos, vietos bendruomenės ir pavieniai asmenys.

Daugiau informacijos – sąvado svetainėje www.savadas.lnkc.lt.

NEMATERIALAUS KULTŪROS PAVELDO VERTYBĖS

VELYKŲ ANTROS DIENOS PRAUSIMAS UŽUPĖS KAIME

Lietuvių pavasario kalendorinių švenčių bei darbo papročiuose vandeniui tenka itin svarbus vaidmuo. Jau nuo XIX a. fiksuojamas antro Velykų rytmečio sakralinio prausimo ir laistymo vandeniu paprotys, kuriuo linkima gero derliaus, laimės ir sveikatos. Ilgainiui daugelyje Lietuvos vietovių puoselėta šimtametė tradicija sunyko. Kėdainių rajone esantis Užupės kaimas – bene vienintelė žinoma vietovė Lietuvoje, kurioje velykinio laistymosi paprotys, išsaugotas vietos žmonių pastangomis, gyvuoja nepertraukiamai ir yra perduodamas iš kartos į kartą.

Pagrindinis tradicijos saugotojas – iš savo tėvų ją perėmęs užupietis Algirdas Berankis. Kasmet

Vaizdai iš Reginos Lukminienės ir Algirdo Berankio videofilmo „Velykų antros dienos prausimas Užupės kaime. 2022 m.“

Velykų antros dienos ankstyvą rytmetį drauge su sūnumi, anūkais ir keliais kaimo gyventojais, nešinais ąsočiu, lininiu rankšluosčiu ir kraitele margučiams, jis vaikšto po kaimą, žadina ir su šventomis Velykomis sveikina užupiečius, prausdamas juos vandeniu bei linkėdamas būti sveikiems ir laimingiems. Vandeniu šlakstomi ir gyvuliai, siekiant apsaugoti juos nuo nelaimių. Namų šeimininkai tiki, jog prausėjams aplenkus jų trobas gali ir sėkmė aplenkti, todėl svetingai juos sutinka, o už aplankymą atsidėkoja vaišėmis – margučiais, pyragu ir kitais skanėstais. Dovanomis vėliau dalijamasi su vargingai gyvenančiomis šeimomis. Po rytmetinio prausimo kaime vyksta šventė – margučių ridenimo, sukimo rungtys, gražiausio ir tvirčiausio margučio rinkimai.

Tradicija stiprina kaimo gyventojų, skirtingų kartų ryšius, skatina visos Surviliškio seniūnijos bendruomenės bei kultūros darbuotojų domėjimąsi papročiu. Jį praktikuojantys žmonės rūpinasi tradicijos perdavimu jaunesnei kartai bei populiarinimu gretimose apylinkėse.

Teikėjas – Kėdainių rajono savivaldybės administracija
Saugotojai – Užupės kaimo bendruomenė

ŠYVIO ŠOKDINIMO TRADICIJA GRAŽIŠKIUOSE

Šyvio šokdinimas – tai Užgavėnių karnavalą primenanti tarpušvenčio apeiga, rašytiniuose šaltiniuose minima nuo XVIII a. Galimai iš Prūsijos atkeliavusi tradicija iki šių dienų švenčiama Gražiškių miestelyje, Vilkaviškio rajone, – čia paprotys perduodamas iš kartos į kartą.

Pagrindinį apeigos personažą – šyvį – įkūnija raitelio rūbais ir prie juosmens tvirtinamo šyvo (balto) arklio kauke pasidabinęs žmogus. Lydimas gausaus persirengėlių būrio jis lankosi namų kiemuose, linkėdamas sveikatos, laimės ir derlingų metų. Svitos vadas klausia namų šeimininkų, ar norį pamatyti šyvio šokdinimą. Šiems sutikus, šluočius nušluoja aikštelę, į kurią netrukus atžygiavę kareiviai atiduoda pagarbą šeimininkams, uždainuoja, o vėliau išsirikiuoja jos saugoti. Tuomet suruošiamas išbandymas šyviui – jis turi peršokti per suolą, kėdę ar kitą pakopą ir taip pademonstruoti savo eiklumą. Įspūdingi ir kiti eisenos dalyviai – meška su meškininku, velnias. Vieni personažai gąsdina, grumiasi tarpusavyje, kiti krečia išdaigas, suodžiais ištepa žmonių veidus.

Šyvio šokdintojai. 2022 m. Andriaus Milinkevičiaus nuotraukos

Kasmet vaidinimui intensyviai ruošiamasi – atnaujinamos ar gaminamos kaukės, tvarkomos kareivių uniformos, repetuojama. Kareivius vaidinantys jaunuoliai iš vyresniųjų mokosi „kareivio dainos“, žygiavimo, gerbimo ginklu ir kitų papročio elementų. Svarbiausia – išmanyti vaidmenį, drąsiai ir kūrybingai improvizuoti.

Gražiškių bendruomenė tiki, jog šyvis namams suteikia šviesos ir gėrio, todėl priimti persirengėlius savo namuose ar patiems dalyvauti šyvio šokdintojų grupėje jiems yra garbė. Paprotys yra gražiškiečių pasididžiavimas ir svarbi jų tapatybės dalis – tai liudija ir miestelio herbe pavaizduotas šyvis.

Teikėjas – Vilkaviškio rajono Suvalkijos (Sūduvos) kultūros centras-muziejus
Saugotojai – Gražiškių bendruomenė

Brukų kaimo dainininkės. 2022 m. Augusto Černiausko nuotrauka

KALVARIJOS KRAŠTO DAINAVIMO TRADICIJA BRUKŲ KAIME

Kalvarijos krašto dainos, pasižyminčios muzikinių, ritminių, poetinių ir atlikimo išraiškos priemonių įvairove, atskleidžia suvalkiečių (sūduvių) muzikinio dialekto savitumą. Senoji apeiginio dainavimo tradicija XIX a. gimusių pateikėjų balsais skamba tarpukariu užfiksuotuose įrašuose, o šias dienas pasiekęs repertuaras puoselėjamas Brukų ir Sūsninkų kaimuose gyvenančių moterų. Brukų folkloro ansamblis „Bruknyčia“, kurio ištakos siekia 1976 m., – Kalvarijos krašto dainavimo tradicijos saugotojas ir tęsėjas. Šią tradiciją tiesiogiai iš pateikėjų, leidinių ar įrašų yra perėmę Kalvarijos ir Marijampolės savivaldybių folkloro kolektyvai.

Nors senasis dainavimo stilius kartu su anapilin iškeliavusiais pateikėjais grimzta užmarštin, tačiau senovinių dermių melodijomis išringuotos vienbalsės, kadaise bemaž visuose Kalvarijos krašto kaimuose plačiai skambėjusios daugiabalsės, literatūrinės kilmės dainos, romansai, gyvuoja ir šiandien. Dainavimo tradicijos gyvybingumą lėmė „Bruknyčios“ ansambliečių noras išsaugoti tai, kas perimta iš tėvų, polinkis dainuoti, pasakoti, dalytis patirtimi su jaunesnėmis kolektyvo dalyvėmis. Perduodamas ne tik repertuaras, bet ir jo atlikimo ypatybės – nuosaikus apeiginių dainų perteikimas, kukli emocijų raiška, būdingos improvizacijos, sūduvių kalbėsenos melodingumas, savita tęsiamų balsių artikuliacija. Moterims dainuojant vienu balsu ar su pritarimu (tūru) žavi jautrus įsiklausymas, išskirtinis muzikinės minties ir formos pajautimas.

Kaimų bendruomenių susitikimuose, giminių šventėse, kultūros, turizmo, edukaciniuose renginiuose prie folkloro kolektyvo bendrai dainai jungiasi ir kiti kaimų gyventojai – daina teikia džiaugsmą, vienija skirtingas kartas, skatina bendrystę ir bendradarbiavimą, stiprina bendrų šaknų jausmą.

Teikėjas – Kalvarijos savivaldybės kultūros centras
Saugotojai – Brukų, Sūsninkų kaimų bendruomenės, folkloro ansamblis „Bruknyčia“

Klaipėdos etnokultūros centro folkloro ansamblis „Kuršių ainiai“. Nuotrauka iš ansamblio archyvo

MAŽOSIOS LIETUVOS INSTRUMENTINIO MUZIKAVIMO TRADICIJA

Rašytiniai šaltiniai liudija Mažosios Lietuvos teritorijoje savadarbiais ir pirktiniais instrumentais muzikavus jau nuo XVI a. Prūsijos lietuviai kanklėmis, trimitais, birbynėmis, būgnais, švilpynėmis, smuikais, dambreliais, kiek vėliau ir cimbolais, citromis, psalteriumais, kitais styginiais, mediniais ir variniais pučiamaisiais instrumentais muzikavo bendruomenės ir šeimos apeigose, pasilinksminimuose, grojo dainų melodijas, šokius ir pritardavo religinėms giesmėms. Ši lietuvininkų muzikavimo tradicija kisdama gyvavo iki XX a. vidurio. Po Antrojo pasaulinio karo į Klaipėdos kraštą atsikėlę naujakuriai atsinešė savo muzikines tradicijas, mažėjant vietinių gyventojų, primirštas ir senasis grojimo repertuaras bei stilius.

Mažosios Lietuvos muzikavimo tradiciją imta gaivinti XX a. 8–9 deš., istorinių muzikos instrumentų tyrinėtojui ir meistrui Antanui Butkui rekonstravus Mažosios Lietuvos muzikos instrumentus: kankles-arfą, psalteriumą, ragą-trimitą, švilpynę ir pan. Jo pėdomis pasekė kiti meistrai, ir netrukus autentiško pavyzdžio muzikos instrumentais ėmė groti Klaipėdos miesto ir rajono, Šilutės rajono, Neringos savivaldybėse gyvuojantys folkloro ansambliai, kitų Lietuvos regionų folkloro kolektyvai. Remdamiesi moksliniais tyrimais, rašytiniais šaltiniais ir etnografine medžiaga, eksperimentuodami ansambliai atkuria Mažosios Lietuvos muzikavimo tradiciją ir ją plėtoja daugiau kaip tris dešimtmečius. Muzikos instrumentais pritariama dainoms ir evangeliškoms giesmėms, grojamos dainų, šokių, ratelių melodijos iš Rytų Prūsijos vokiškų leidinių bei XX a. ekspedicijų Klaipėdos krašte užrašų. Solistų ir kapelų grojimo maniera gana individuali – charakterį diktuoja melodijos dermė, metroritminė struktūra, atlikimo kontekstas.

Mažosios Lietuvos etnografinio regiono kultūros tęstinumo ženklu tapusios muzikavimo tradicijos atkūrimo ir išsaugojimo pagrindas – istorinės žinios, muzikos instrumentų rekonstravimo ir įvairi tradicinio muzikavimo patirtis bei kūrybiškumas. Profesionalių kolektyvų vadovų ir muzikantų dėka gimsta ir autorinės kompozicijos, grojamos drauge su klasikinės, džiazo, elektroninės muzikos atlikėjais.

Teikėjas – Klaipėdos miesto savivaldybės etnokultūros centras
Saugotojai – Klaipėdos krašto folkloro ansambliai, pavieniai muzikantai, muzikos instrumentų meistrai

BALANŲ, STATINIŲ (*ŠTANKIETŲ*) SKALDYMO TRADICIJA

Skaldymas – vienas archajiškiausių medienos apdirbimo būdų, vyravęs iki pjūklų atsiradimo. Anksčiau taikytas daugelyje pušynų apsuptyje įsikūrusių gyvenviečių, jis iki šių dienų išliko šilų dzūkų kaimuose. Čia lentos, stogų danga, tvorų statiniai ir kiti medžio dirbiniai ruošiami skaldant, plėšiant medieną.

Skeliama mediena plyšta išilgai plaušo ir tampa atspari atmosferos poveikiui, tad tokiu būdu pagaminti dirbiniai yra tvirti ir ilgaamžiai. Jiems būdinga savita tekstūra bei netaisyklinga forma, darniai įsiliejanti į Dzūkijos gamtinę aplinką. Naudojant šią technologiją renčiamos skaldytų štakietų tvoros, kuriančios kraštovaizdžio kultūrinį savitumą. Iš skeltų medžio skiedrų pagaminti lengvi ir tvirti balaniniai krepšiai (*kašelės*) yra nepamainomas šilų dzūkų įnagis grybaujant ir uogaujant.

Musteikos kaimo meistrai Antanas Zaliauskas ir Romas Norkūnas skaldymo tradiciją, balaninių krepšių ir štankietų gamybą perduoda kaimo bendruomenės nariams. Šią tradiciją puoselėja meistrai ir aplinkiniuose kaimuose: Liudas Pugačiauskas Marcinkonyse, Algis Svirnelis Zervynose, Jonas Svirnelis Kapiniškiuose. Žinias apie šį amatą nuo 1992 m. renka ir saugo, tradicinių amatų stovyklą Musteikos kaime organizuoja Dzūkijos nacionalinio parko ir Čepkelių valstybinio gamtinio rezervato direkcija.

Teikėjas – Musteikos kaimo bendruomenė „Musteikos pirkia“
Saugotojai – Musteikos, Marcinkonių, Zervynų ir kitų šilinių dzūkų kaimų meistrai bei jų mokiniai

Musteikos kaimos meistas Antanas Zaliauskas. 2008 ir 2012 m. Dalios Blažulionytės ir Žymanto Morkvėno nuotraukos

Gintas Čekauskas. 2019 m.

SKIEDRINĖS STOGDENGYSTĖS TRADICIJA

XIX–XX a. sandūroje šiaudinius ir nendrinius trobesių stogus ėmė keisti tvaresni, gaisrui atsparesni skiedriniai stogai. Skiedromis (malksnomis) miškinguose regionuose dengti gyvenamieji namai, koplytstulpiai, stogastulpiai, malūnai, bažnyčios, varpinės ir kt. Po Antrojo pasaulinio karo atsikūrus pramonei ir įsibėgėjus šiferio gamybai skiedrinės stogdengystės amatas apnyko, tačiau atkūrus neprilausomybę vėl pradėtas gaivinti.

Skiedros stogams dengti drožiamos rankinėmis, manieţinėmis (vyrų ar arklių sukamomis) ar vėliau atsiradusiomis variklių sukamomis mobiliomis staklėmis, naudojama išmirkyta ar ką tik nupjauta drebulės, liepos, juodalksnio, eglės ar pušies mediena. Vos pagamintais 50–70 cm ilgio ir 5–7 mm storio ruošiniais dengiamas stogas, užleidžiant skiedras vieną ant kitos ir klojant jas keliais sluoksniais.

Darbas su rankinėmis skiedrų drožimo staklėmis. 2019 m. Nuotraukos iš Čekauskų etnografijos muziejaus archyvo

Amatą iš vyresnių stogdengių perėmęs Čekauskų etnografijos muziejaus Lekėčiuose (Šakių r.) įkūrėjas, sertifikuotas stogdengystės tradicinio amato meistras Gintas Čekauskas ir kiti jo vadovaujamos asociacijos nariai skiedroms gaminti ir stogams dengti naudoja tik tradicinius įrankius bei rankines stakles. Į juos kreipiasi senovinių pastatų turintys muziejai, rekreacinei veiklai tinkamas erdves įrengiantys miškininkai, pavieniai asmenys, bendruomenės. Nuo 2005 m. stogdengystės amatą praktikuojantis meistras G. Čekauskas rūpinasi tradicijos perdavimu – nuolat kartu dirba su savo pameistriais, žiniomis ir patirtimi dalijasi su skiedrinės stogdengystės darbais užsiimančių įmonių ir pavieniais meistrais, veda amatą pristatančias edukacijas, vykdo neformaliojo švietimo mokymo programą.

Nepaisant gana brangių žaliavų ir ilgos darbų trukmės, susidomėjimas ekologiška stogų danga vis didėja. Aktyvi G. Čekausko ir kitų skiedrinės stogdengystės entuziastų veikla amatą populiarina, sudaro sąlygas jį praktikuoti.

Teikėjas ir saugotojas – Čekauskų etnografinio muziejaus asociacija

NEMATERIALAUS KULTŪROS PAVELDO IŠSAUGOJIMO VEIKLOS

LIETUVININKŲ (ŠIŠIONIŠKIŲ) TARMĖS GAIVINIMAS: MOKYKLĖLĖ IR KITOS VEIKLOS

Mažosios Lietuvos regiono tapatumą atspindinti lietuvininkų (šišioniškių) tarmė sparčiai nyko ir šiandien ja kalba mažiau nei 100 Šilutės, Klaipėdos rajonų, Pagėgių savivaldybės žmonių. Daugiau kaip 20 metų vyko ir tebevyksta kompleksinės tarmės pažinimo, mokymo, leidybos ir populiarinimo veiklos, tarmė naudojama kultūrinio turizmo, renginių komunikacijos priemonėse. Įvairių sričių darbuotojai, folkloro kolektyvai aktyviai prisideda prie tarmiškos kalbėsenos gyvybingumo ir daugelio žodinės tradicijos formų išsaugojimo.

XX a. antroje pusėje Klaipėdos krašto žmonių kalba priskirta žemaičių tarmei, tačiau patys lietuvininkai niekada su Žemaitija nesitapatino ir save tebevadina šišioniškiais (čia jie sako *šišon*). Tarmė pasižymi įsigalėjusiu minkštuoju *l*, prielinksnio su galininku konstrukcija vietoje vietininko (*gyvenu į Kleipėdą*), balsių *-ė* ir *-o* vartojimu vietoj dvibalsių *-ie*, *-uo* (*pėns, dona*), germanizmais (*pafobeliuoti* – pakalbėti). Lietuvininkų kalbėsenos ypatybes galima pažinti aplankius interaktyvią Hugo Šojaus muziejaus ekspoziciją bei konsultuojantis su ją perėmusiais patyrusiais žinovais. Moksleiviai tarmės mokosi ruošdamiesi pasakotojų konkursams, etninės kultūros olimpiadoms.

Viena svarbiausių tarmės išsaugojimo veiklų – 2013–2019 m. Šilutės H. Šojaus muziejuje veikusi šeštadieninė lietuvininkų tarmės mokyklėlė, paskatinusi vietos žmones mokytis tarmės ir išugdžiusi 30 įvairaus amžiaus šišioniškių tarmės puoselėtojų. Mokyklėlės dalyviai mokėsi žodyno, gramatikos, naudojosi specialiai parengtomis metodinėmis priemonėmis, garso įrašais, vyko į ekskursijas, ekspedicijas, susitikimus su lietuvininkais. Įgyvendinant nuoseklią mokymosi programą buvo taikomi pasakojimo, dialogo, diskusijos, analizės, praktinių užsiėmimų, teminių edukacijų ir kiti metodai. Stengtasi, kad mokyklėlėje besimokantiems vietos gyventojams tarmė taptų vertybe, neatsiejama nuo lietuvininkų etninių tradicijų suvokimo, patyrimo, puoselėjimo ir perdavimo. Projektui pasibaigus tarmės mokyklėlės pavyzdžiu toliau vykdomos įvairios edukacinės programos.

Ši tarmės gaivinimo patirtis įrodė, kad tarmės išmokyti ir išmokti įmanoma, kaip ir paskatinti vietos bendruomenę prisidėti prie tarmiškos kalbėsenos gyvavimo. Nuolatines lietuvininkų tarmės mokyklėlės veiklas planuojama tęsti ir ateityje – tai būtina tarmės tęstinumui užtikrinti.

Teikėjas – Šilutės Hugo Šojaus muziejus

Parengė Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvado tvarkytojos

ADDITIONS TO THE LITHUANIAN INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE INVENTORY

In 2023, seven new elements were added to the Lithuanian Intangible Cultural Heritage List. 1. At the end of the 20th century, the tradition of instrumental music in Lithuania Minor was revived, and to this day the regional folklore ensembles, musicians, and masters of musical instruments are being nurtured. 2. The tradition of singing in the region of Kalvarija – once heard in so many villages, the ancient one-voice, multi-part, and literary songs, romances are preserved today by the communities of Brukai and Sūsninkai villages. 3-4. Two traditions related to calendar holidays: costumed processions between Christmas and Epiphany and the "*Šyvis* dance" in the village Gražiškiai and visiting and "washing" neighbours on the second day of Easter in the village of Užupė. In both cases, neighbours wish each other a good harvest, happiness, and health. 5-6. Two archaic crafts related to woodworking: chip roofing in Šakiai district and the Varėna district, Musteika village community's tradition of splitting wood (estachettes) to make baskets and fences. 7. Revitalisation of the endangered Lithuanian Šišioniškės dialect of Šilutė, Klaipėda d.: opening a school and other activities.

ĮSIKLAUSYTI Į MOLĮ

Su liaudies meno konkursinių parodų ,,Aukso vainikas“ nugalėtoju, muziejininku, neoficialiu puodžių karaliumi Vytautu VALIUŠIU kalbasi Juozas Šorys.

Vytautas Valiušis. 2007 m. Arūno Baltėno nuotrauka

Vytautai, esate pripažintas tarp tautodailininkų geriausiu šalies puodžium, nusiraškęs visus įmanomus liaudies meno konkursų apdovanojimus ir premijas, be to, įsteigėte, išpuoselėjote vardinį Vytauto Valiušio keramikos muziejų Leliūnuose (Utenos r.), kuris šiuo metu jau tapęs Utenos kraštotyros muziejaus padaliniu. Iškalbingas Jūsų biografijos faktas, kad esate jau trečios kartos puodžius – kiek tai įtakojo Jūsų gyvenimo kelio pasirinkimą? Juk su šiuo amatu susidūrėte tėvų namuose?

Pasakysiu vienu sakiniu – man sekėsi nuo pat gimimo dienos. Mane visada lydėjo patikimi draugai, knygos, muzika, kūrybiška gyvenimo aplinka. Gimiau Panevėžyje, puodžių šeimoje. Galima sakyti, kad gimiau ant molio krūvos... Mūsų šeimoje svarbiausia buvo muzika, cirkas ir puodai. Mano mama – ukrainietė iš Kirovogrado, tėvas su ja susipažino ir po karo atsivežė į Panevėžį iš darbo lagerio Vokietijoje. Mano tėvai buvo palyginti gerai išsilavinę ir gana pasiturintys. Gimiau 1950 m., turėjau anksčiau gimusius brolį ir seserį, bet jie maži mirė. 1953 m. tėvas Panevėžyje, Margių gatvėje, statėsi namą ir dirbtuvę. Tada buvo pranešta, kad šeimą ruošiamasi išvežti į Sibirą. Susėdome į turėtą ,,Pobedą“ ir pasitraukėme pas tėvo draugus Ruzgus į Uteną. Vėliau apie pusę metų slapstėmės kaime apie Vyžuonas, kol apsigyvenome Utenoje. Kiek prisimenu vaikystę, visada ir visur aplinkui buvo tik molis... Be tėvo, ir jo brolis Stasys kaip pameistrys (nors iš tikrųjų buvo tikras meistras!) apie 40 metų žiedė mums, o mama pardavinėjo tai, kas buvo padaroma. Senelio niekada nesu matęs,

tik tėvas pasakojo, kad kai jam buvo dvylika metų, mirė jo tikrasis tėvas, tada jo mama ištekėjo už puodžiaus nuo Šiaulių. Patėvis ir išmokė tėvą žiesti bei lipdyti. Jų kaimynai buvo žydai, jie tėvą išmokė groti saksofonu ir klarnetu; vėliau tėvas ir mane pamokė groti šiais instrumentais. Atsimenu, mums jau gyvenant Utenoje, kai buvau penkerių metų, tėvas mane nuvedė pas Narkevičių privačiai pasimokyti groti pianinu. Nuo vaikystės gerai piešiau, bet nei man, nei tėvui nekildavo minčių apie puodžiaus ateitį. Apie keramiką nesvajojau, nors nuo pat vaikystės sukausi tarp nužiestų puodų. Vis dėlto labiausiai norėjau būti artistu – saksofonininku arba pianistu.

Vis dėlto nenumatyti gyvenimo vingiai atvedė į keramiką?

Atvirai kalbant, buvau gana padykęs, toks judrus vaikas... Užsiėmiau imtynėmis, žaidžiau šachmatais, bet mokslai sekėsi prastai, nors nuo vaikystės buvau pasinėręs į knygų pasaulį... Labai domino knygos, bet keletą metų mokykloje likau antriems metams... Mokytojai sakė, kad buvau gabus tinginys. Nesileisdamas į smulkmenas pasakysiu, kad vėliau patekau į sovietinę armiją, ten prabuvau dvejus su puse metų. Kaliningrado karinio dalinio būryje buvau muzikantas, grojau saksofonu ir klarnetu šokiuose ir visur, kur reikėdavo. Kai grįžau, kilo klausimas, kur pasukti? Nuėjau mokytis vairuotoju. Ir tada tie kauniečiai, su kuriais armijoje kartu grojau, paskambino mano tėvams ir pakvietė groti saksofonu į Kauną. Tėvas sumokėjo „išpirką“, kad nereiktų atidirbti vairuotoju, ir atsidūriau Kaune, o ten įsidarbinau „Jiesios“ keramikos fabrike Vilijampolėje, buvusiame kitoje gatvės pusėje nuo muzikos klubo, kuriame grojau. Jau iki tol mokėjau žiesti, tėvas buvo išmokęs. Tiesiog taip sukrito. „Jiesioje“ keturis mėnesius lankiau žiedimo kursus, ten mano tėvą puodžių daugelis pažinojo... Fabrike pradirbau apie pusantrų metų, o tada perėjau į Kauno „Dailės“ kombinatą. Ten iš esmės ir prasidėjo mano, kaip puodžiaus, karjera: bendravimas ir darbas su dailininkais profesionalais, keramikos asais, kilstelėjo mano darbų lygį. „Jiesia“ išmokė greitai žiesti – apie 110 puodų per dieną, nors dienos užduoties neatlikdavau; ten žiesdavau viską, ką reikėdavo. „Dailėje“ buvo mažesni tiražai (beveik vienetiniai darbai), ir žiedimo procesas žymiai kūrybiškesnis. Taip dirbant tobulinamos formos, proporcijos, linijos. Galiu sakyti, kad vaikystėje gavau puodžiaus geną, o Kaune – gerą amato mokyklą. Aš

V. Valiušio keramikos darbai. 2007 m. A. Baltėno nuotrauka

V. Valiušio keramikos darbai. 2007 m. A. Baltėno nuotrauka

iš tikrųjų mėgavausi kūrybiniu veiksmu, sukausi tarp parodų, gyvų kūrybinių pokalbių, muzikos. Tiesa, kai vedžiau ir susilaukiau dukters, per daug įsitraukiau į bohemišką gyvenimą, ėmiau be saiko gerti. Per muštynes susižeidžiau ausį ir apkurtau. Taip baigėsi mano viešas muzikavimas. Tuo metu ir šeima ėmė irti. Aplinkybės taip sutapo, kad netikėtai atsidūriau Leliūnuose, kur tėvas turėjo puodžiaus dirbtuvėlę, ir dabar esu patenkintas čia gyvendamas: turiu geras puodžiaus dirbtuves ir vienintelį tokį keramikos muziejų Lietuvoje.

Kaip pavyko užsikabinti naujoje vietoje?

Jei atvirai, nuo 1980 m. tapau kapitalistu. Nors dar buvo tarybinė valdžia, bet išsiėmiau verslo patentą ir ėmiau dirbti sau. Puodus pardavinėjau turguose, mugėse, šventėse, ir ta veikla man sekėsi. Tiesa, tada didelių galimybių nebuvo – nei elektrinių pečių, nei glazūrų pasirinkimo. Tada daugiausia dariau ąsočius ir vazas, juos gerai pirko – nuveži, ir beveik iškart nėra... Žmonėms reikėdavo tokių indų kasdienėms reikmėms. Dar žiedžiau miniatiūrinius suvenyrus, kurie nereikalavo daug darbo ir laiko sąnaudų; faktiškai iš jų pasistačiau namą. Vis dėlto manyje kirbėjo meninė ,,gyslutė“, todėl jau tada žiedžiau, glazūravau ir kitokių formų keramiką. Stengiausi, kad išeitų kuo švaresnės, gražesnės, tobulesnės meninės formos.

Kuo pasižymi tradicinė lietuvių puodininkystė, kaip ją galėtumėte nusakyti? Muziejuje esate sukaupęs didžiulį tokių gaminių rinkinį.

Deja, gilesnių puodininkystės tradicijų Lietuva neturi. Iš patirties galiu pasakyti, kad lietuviui – jei turi puodų, gerai, o jei neturi – irgi gerai... Latvių šeimos be puodų, be ąsočių neįsivaizduojamos, jie turi puodininkystės tradiciją. Manau, kad lietuvių tradicijos daugiausia susijusios su medžiu. Po 1863 m. sukilimo ir baudžiavos panaikinimo puodininkystė į Lietuvos kaimus atėjo iš miestų. O Rygoje jau XVIII a. buvo puodų fabrikas.

Bet yra žinių, kad ir Vilniuje, pilių teritorijoje ir senamiestyje, dar X–XV a. vystėsi istorinė keramika...

Tai darė ne lietuviai. Vokiečiai, lenkai, olandai.

Bet tai vyko Lietuvoje, tad ir lietuviai galėjo mokytis, buvo proceso dalyviai. Juk ir Rygoje pirmieji juk ne latviai tai darė. O pameistriai ir darbininkai Vilniuje turbūt buvo lietuviai?

Svetimšalių puodžių keramika buvo visai kito stiliaus. Abejoju, ar daug lietuvių buvo gizeliais, jų meistrams tiesiog nereikėdavo. Laikausi nuomonės, kad tradicinė puodininkystė, žiedžiamoji keramika turi būti atėjusi iš kaimų meistrų dirbtuvių.

Vis dėlto teks pripažinti, kad nors ir ne ilgaamžės, bet žinomos žemaitiškoji ir aukštaitiškoji puodininkystės tradicijų atmainos.

Po baudžiavos panaikinimo baudžiauninkai tapo laisvaisiais valstiečiais. Jau tada kiekviena kaimo moterytė mokėjo nulipdyti indą. Iš *biednystės* ir dėl poreikio. Molį sumaišydavo su žvirgždu, degdavo duonkepyje. Iš duonkepio išėmusios mesdavo į duonos raugą tam, kad indas nepraleistų skysčio. Nuo to jis pajuoduodavo. Palengva atsirado ir kitų būdų. Vyrai valstiečiai ėmė daryti juodosios keramikos dirbinius, nes tai buvo pats paprasčiausias ir pigiausias būdas išdegti molį. Taip buvo daroma dar XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, kaip ir nebuvo iš ko rinktis. Daug vėliau iš valstiečių kilę ir jau prakutę puodžiai ėmė pirkti iš žydų švino suriką, kad galėtų puodus geriau išdegti. O žemaitiškoji Kuršėnų puodžių tradicija susijusi su tarybinių laikų „Jiesios“ fabriku. Kodėl sakome, kad Žemaitijoje buvo daug puodžių? Taip jau XX a. nutiko, kad ten atsirado daugiau tuo užsiimančių, nors ir Aukštaitijoje (pavyzdžiui, apie Uteną) netrūko molio ir puodžių. Ir šiaurės Aukštaitijoje (Biržai, Pasvalys, Kupiškis) buvo daug puodžių, nes ten miestelių bravorai ir kaimų aludariai padarydavo daug alaus, todėl reikėdavo gražių ąsočių. Ne Žemaitijoje, o būtent aukštaičių alaus krašte vystėsi puodininkystės dekoras, nes ąsočiai buvo statomi ant stalų, visų matomi. Dekoras rėmėsi audinių, mezginių ornamentų, skrynių tapybos, margučių raštais, dažnai tai būdavo individuali moterų kūryba. Mano iš visos Lietuvos surinktoje gerų meistrų keramikos dirbinių kolekcijoje yra apie 3500 vienetų. Bet dekoruotų puodų tarp jų visai nedaug. Kodėl? Dekoruoti pradėta, kai gyvenimas tapo sotesnis, imta geriau gyventi. Vėliau dekoro daugėjo, nes meistrai konkuravo tarpusavyje. Nemaža dalis dekoro perimta iš dailininkų – jie Dailės kombinatuose naudojo tautodailės motyvus. Retai puodžiai patys susirasdavo ar sukurdavo kokį originalesnį liaudies meno ornamentą. Beje, keramikos asai ir dėstytojai Juozas Adamonis ir Genovaitė Jacėnaitė ne kartą pabrėžė, kad jei puodų forma, proporcijos yra geros, tai dekoro nebereikia. Ąsočiai ar puodai puošiami tada, kai norima užtušuoti kokį formos netobulumą. Dekoras gali ir pagadinti, ir pataisyti.

Koks lietuviškas molis yra puodžių dirbinių žaliava?

Įvairiose Lietuvos vietose naudojamas skirtingas molis. Vienur jame yra daugiau geležies, kitur – mažiau. Pavyzdžiui, apie Ukmergę raudoname molyje yra daugiau geležies. Dar yra žinomi Tauragės, Rokų, Didžiasalio, Rubikių molio karjerai, kurių žaliava šiek tiek skiriasi. Kuo molis riebesnis, tuo jo spalva intensyvesnė. Jei jame mažiau

V. Valiušio juodoji keramika. Leliūnai, Utenos r. 2020 m.

geležies, jis išdegtas būna šviesesnio, nei įprastas šokoladinis, atspalvio. Pagrindinė Lietuvos žaliava – toks šokoladinis raudonos spalvos molis. Jame būna įvairių organinių priemaišų (žolelės, paukščių kakučiai), kurios suteikia savitesnio kolorito. Tiesa, kuo jų daugiau, tuo prasčiau, tada sakydavo, kad per glazūrą matyti plėmuoti taškeliai, o tai buvo vertinama kaip brokas (dabar kai kam tai atrodo labai gražu, egzotiška). Beje, seniau puodžiai nesakydavo, iš kur kasdavo molį. Gyvendavo skurdžiai, turėdavo savų paslapčių, o ir dabar meistrai nėra linkę plepėti apie naudojamas žaliavas, priemones ir savo darbus.

Kokios glazūros buvo naudojamos puošybai?

Senais laikais nebuvo didelio pasirinkimo – buvo naudojami *štenderiniai* pečiai, atvira ugnis. Naudojo švino glazūrą suriką, kurį maišydavo įvairiomis dozėmis ir būdais. Jį išlydydavo su *barabanais*, tai buvo sudėtinga technologija. Ir niekada nesakydavo, kiek ko dėdavo. Kai puodžius įvaldydavo šią glazūrą, jį jau vadindavo meistru. Mokantys glazūruoti puodžiai gyveno daug geriau nei tie, kurie darė tik juodąją keramiką. Tai buvo tarsi kokybinis šuolis.

Glazūruojant buvo ir tebėra naudojami vario, mangano, geležies oksidai...

Kad išgautų vario oksidą, tarybiniais laikais naudojo vario laidus. Į vazoną įdedi tuos laidus ir nuglazūruoji. Reikia pečiuje pasiekti 920 laipsnių karštį. Variu glazūruojama, kai reikia žalio atspalvio. Geležies oksidas duoda rausvą atspalvį, o mangano – rudą. Be to, skirtinguose pečiuose ta pati glazūra kitaip išeina.

Kiek keramikos dirbinių formos atliepia konkrečią jų paskirtį?

Apie puodynes muziejininkai kartais pasako: tai gero meistro darbas. Kodėl? Pavyzdžiui, puodynės gali būti skirtingų formų, jų suskaičiuotume gal apie šimtą. Iš kur jos atsirado? Dėl meistrų kūrybingumo. Skiriasi žemaitiški ir aukštaitiški ąsočiai. Aukštaitiški – laibesni, aukštesni, netyčia stalą pajudinus gali ir nuvirsti. Žemaičių ąsočiai – kresnesni, trapeciniai, tad be rimtos priežasties nenugrius. Jų ir puodynės, kaip sako žemaičiai, arti žemės. O aukštaitiški indai stiebiasi į dangų. Matyt, tai atspindi skirtingą lietuvių būdą ir mąstyseną. Dzūkiškų, suvalkietiškų ąsočių ir puodynių ypatumus apibūdinti sunkiau, jie nėra tokie

V. Valiušio keramikos darbai. 2007 m. A. Baltėno nuotrauka

V. Valiušio keramikos darbai. Leliūnai, Utenos r. 2015 m. Nuotraukos iš asmeninio archyvo

akivaizdūs. Kartais sakoma, kad meistro Prano Giedros keramika dzūkiška, bet tai netiesa, nes jis buvo žemaitis, atsikėlęs gyventi į Dzūkiją. Kita vertus, dabar sunkiau išskirti regionines ypatybes, nes Žemaitijoje padaroma daug aukštaitiškų puodų ir atvirkščiai.

Kaip atsirasdavo skirtingų formų puodų? Puodžiai turėjo pameistrius ir pagalbinius darbininkus, o kai mokaisi žiesti, padarai ne tai, ką nori, o kas išeina. Mokinius pirmiausia išmokydavo žiesti lėkštutes. Jos seniau kainuodavo mažiau nei kapeiką, o parduodavo po 7–9 kapeikas. Po jų meistras liepdavo žiesti puodynes, ir pameistriai bei gizeliai žiedžia. Puodynės buvo paklausiausios prekės, gizelis jų pridarydavo daug – ar už pavalgymą, ar už tai, kad galėjo mokytis pas meistrą. Mano kolekcijoje jų apie 1500, kai kurios puodynės dar negrabios, negracingos, kresnos, o žiūrint į kitas jaučiasi, kad meistro rankos prisiliesta, – kitokios proporcijos, linijos. Kita vertus, meistrai dažniau darė glazūruotus ąsočius, didelius *polivonus*.

Kodėl ąsočiai būna ir su ąsomis, ir be jų?

Kartais ąsotis gražus, bet jo ąsa negrabi: *išmūčyta*, per greitai padaryta. Bedirbdamas pamažu suvokiau, kad ąsos turi būti patogios, tokios, kad norėtųsi delnu suimti, na, ir tokia ąsa tiesiog nepaleidžia delno. Kita vertus, kartais ąsočiai būna be ąsų, nes ranka gali apglėbti jų kaklelį. Tiesa, tokių darė nedaug – mano kolekcijoje jų yra apie dešimt.

Beje, aš ąsočių ąsas ištempiu iš visos molio masės. Todėl kiekviena jų kitokia, savaip išskirtinė. Noras pajusti medžiagą, jai paklusti, matyt, ateina iš muzikanto patirties. Sakoma, kad molis milijonus metų laukė ne tam, kad iš jo atimtum gyvybę, bet tam, kad jo gyvenimą pratęstum. Būtina įsiklausyti į molio kalbą.

Kartais darydamas puodus naudojate ir medžio tošį?

Atvirai kalbant, tradiciškai tošimi būdavo apvyniojami tik įtrūkę puodai. Ir juos apvyniodavo ne puodžius, o tas, kuris puodą nusipirkdavo. Tošimi apvyniodavo iš biednystės, kad nereiktų pirkti naujo. Pavyzdžiui, žmogus gyvena Labanoro miškuose, moka iš tošies pinti *kašikus*, vyžas, daryti dėžutes, tad jam nesunku ja sutvirtinti ir puodą. Dabar kai kurie puodžiai savo dirbinius tošimi dekoruoja ir iš mandrystės. Kad būtų gražu, neįprasta, kad pirktų... Kai kuriuos mano puodus apvyniojo Mažeikių muziejininkai Vytautas ir Raimonda Ramanauskai, kuriems, kaip tošininkams, Lietuvoje nėra lygių. Apskritai, manau, kad tošininkystė nėra labai lietuviška – jos arealas siekia rusų Murmanską ir Archangelską. Kai kartą puodus su tošimi nuvežiau į Kaziuko mugę, daug kas sakė, kad gražu, bet vis dėlto nepuolė pirkti. Kodėl? Tai brangus malonumas (nėra lengva gražiai padaryti), kita vertus, matyt, lietuviams tai prasčiokiškas dirbinys... Jei padarysi auksinį *kašiką*, vis tiek jis bus tik bulvių *kašikas*... O kai pasiūliau juodąją keramiką su švytinčia redukcija, iškart neliko, nors buvo kelis kartus brangiau. Manau, kad dabartiniais laikais daugiau mokama ne už darbą, o už talentą.

Be jau paminėtų pavyzdžių, kokius dar rinkinius iš visos Lietuvos pavyko sukaupti įkurtame muziejuje?

Jau apie penkiasdešimt metų žiedžiu puodus ir sukuosi keramikos pasaulyje, matyt, turiu prie jos paveldėtą trauką. Iš esmės tuo ir gyvenu: kai pragyveni iš savo amato, ištisas dvidešimt keturias valandas apie tai ir galvoji. 1989-aisiais, per Atgimimą, kai buvo visuotinis dvasinis tautos pakilimas, ėmiau rinkti senus puodus. Gražūs jie man buvo, ir norėjosi nuveikti kažką ypatinga... Ir anksčiau kai ką įsigydavau, bet tada užmezgiau ryšius su kolekcionieriais, perpardavinėtojais, įvairių pomėgių draugais. Daugiausia dirbinių esu nusipirkęs, kai ką meistrai bei šiaip mėgėjai padovanodavo, ypač kai pradėjo sklisti garsas apie muziejų – vienas visų turimų 4500 puodų nebūčiau sukaupęs.

Apie muziejų iš pradžių nė nesvajojau. Kai pamačiau, kad senasis mokyklos pastatas niekam nebereikalingas, įsigijau jį, per tris mėnesius suremontavau ir įkūriau muziejų (buvau nekuklus ir turėjau pinigų). Vėliau padėjo Utenos muziejus ir rajono savivaldybė, muziejui buvo skirtos europinių fondų lėšos, už kurias atnaujinome pastatą ir jo aplinką. Su Lietuvos nacionalinio kultūros centro palaikymu muziejuje jau šešerius metus rengiame iš užsienio atvykstančių keramikų plenerus, simpoziumus, po kurių muziejuje lieka tradicinės puodininkystės darbų iš daugelio šalių. Turtingomis tradicijomis išsiskiria vengrai, rumunai, moldavai, čekai, dalis ukrainiečių. Ypatingai graži vengrų juodoji keramika, jos dekoro stilistika (paliudytas tęstinumas nuo XII a.). Apie vengrus sakoma, kad ten kas antras išmano, kaip žiesti puodus, arba yra tai daręs.

Kaip apibūdintumėte savo darbus?

Kartais negaliu pasakyti, kodėl dirbu būtent taip. Man patinka iššūkiai – daryti tai, ko kiti nepadaro.

Keramikos darbų ekspozicija. V. Valiušio keramikos muziejus. Leliūnai, Utenos r. 2020 m.

Manau, turiu puodžiaus geną, tad jaučiu formą, proporcijas, linijas. Išėjau gerą mokyklą ir visada mokausi iš geriausiųjų (iki šiol džiaugiuosi ne tik savo, bet ir kitų pasiekimais). Kai ilgai mėgaujiesi kūryba, išsiugdai įprotį viską daryti gerai. Žinoma, dar svarbu, kad sektųsi.

Kūryboje esu vienišius. Pats turiu rasti būdą „susišnekėti“ su žiedimo staklėmis, moliu. Pavyzdžiui, nekukliai pasakysiu, bet tik aš Europoje galiu nužiesti ploną 70–90 cm aukščio žvakidę. Keramikos įgūdžiai ir muzikinė klausa išmokė sukurti tai, ką noriu. Rodos, juodosios keramikos puodą nužiesti nesudėtinga, bet kaip juodoje jos faktūroje išgauti vaivorykštės atspalvius? Tai retas fenomenas. Ir dažnai nepasiseka. Tai kaip noras iš lėktuvo iššokti be parašiuto – man kūryboje kartais tai pavyksta! Kodėl mėgstu juodąją keramiką, kurią daro ir kaimo puodžiai? Vis dėlto jie daro paprastus puodus buitinėms reikmėms, o aš norėjau padaryti išskirtines, švytinčias formas. Juoda spalva yra klasikinė, norėjau, kad jos forma būtų kaip *belcanto* muzikoje. Gal vienintelis Lietuvoje į juodąją keramiką dedu glazūros ir taip minimaliai ją papuošiu. Taip siekiu estetinio efekto, kad XXI a. būtume įdomūs sau ir pasauliui.

Jau penkiolika metų taip su glazūromis dirbu aš vienas. Kodėl? Nes aštuonerius metus siekiau tokio rezultato, ir nieko neišėjo. O vėliau radau sprendimą. Glazūra ta pati, bet dirbu su XXI a. frituota technologija, kai švinas išlyginamas ir perdirbamas, kad nebūtų kenksmingas. Nefrituotos glazūros Europoje jau neleidžiamos.

O ką Jums, kaip menininkui, duoda Leliūnai? Ar esate savo vietoje?

Vienareikšmiškai jaučiuosi esąs savo vietoje. Dėl muziejaus, miestelio aplinkos, galimybių bendrauti su daugeliu žmonių. Tiesa, kartais norisi, kad Leliūnų bendruomenė būtų geranoriškesnė, geriau suvokianti mano siekius. Juk man rūpi ne tik surinkti puodus į muziejų, į saugyklas, bet kad jie, taip pat greta esančio skulptūrų parko kūriniai, būtų įdomūs apsilankantiems žmonėms. O surinkta puodų kolekcija noriu išreikšti pagarbą visiems darbštiems bevardžiams puodžiams, kūrusiems lietuviškąją puodininkystę.

LISTEN TO THE CLAY

A conversation with the potter, called the "King of Potters," and museologist Vytautas VALIUŠIS. The third-generation potter learned his craft from his family and perfected it by working at Jiesios ceramics factory and the Kaunas Art Combine. Eventually, he started working for himself, selling pots, vases, and pitchers at markets, fairs, and festivals. His artistic nature encouraged the improvement of product forms and the development of new technologies. Using glazes in a unique manner, he creates exceptional, almost glowing black ceramics pieces. V. Valiušis founded a ceramics museum in the village of Leliūnai (Utena d.), where over 4,500 examples of the best work from craftsmen from all over Lithuania have been collected and international ceramic plein-airs are held.

REMESLAS IR *RAGANA*

Jurijus OTKUPŠČIKOVAS

Rusijos agresijos Ukrainoje metu anksčiau nuo Rusijos nukentėjusiose ir dabar Ukrainą remiančiose šalyse pagrįstai sukilo reakcija prieš plačiai pasklidusią, giliai įsiskverbusią rusifikaciją, prieš Kremliaus diegiamą „rusiškąjį pasaulį“. Deja, toji reakcija dažnai pernelyg lengvabūdiška ir paviršutiniška, o ryžto ir gelmės trūkumą kompensuoja subendrintu antirusiškumu. Regis, laikas priminti, jog tikrąjį žmogiškąjį tapatumą lemia ne žodžiai ir ne vardai, o darbai. Ypač kai jie drąsa ir išvadomis kartais pranoksta lietuviškas pavardes turėjusių kalbininkų darbus.

Todėl siūlome skaitytojui du greta sudėtus rusų kalbininko baltisto Jurijaus Otkupščikovo (Юрий Владимирович Откупщиков, 1924.08.29–2010.09.25) straipsnius. Jis gimė Kazanėje, Kazanės universitete baigė klasikinę filologiją, įgijo filologijos mokslų daktaro laipsnį. Nuo 1953 m. dėstė Sankt Peterburgo universitete, nuo 1971 m. profesorius, 1971–1992 m. Klasikinės filologijos katedros vedėjas. Didelis lietuvių ir latvių draugas, aktyviai palaikęs Sąjūdį. Mokslo darbuose, kad ir kokiu klausimu, nuolat rėmėsi lyginamąja baltiška medžiaga, tyrinėjo ir iškėlė baltišką Okos baseino hidronimiją, daugeliu atvejų persvarstė baltų ir slavų tarpusavio skolinių klausimus baltų naudai. Vieną iš tokio pobūdžio straipsnių, nagrinėjantį santykį tarp žodžių lie. remeslas *ir ru.* ремесло, *kaip tik siūlome skaitytojui. Negana to, J. Otkupščikovas yra pridėjęs ranką ir prie baltų mitologijos – pavyzdžiui, savaip išaiškinęs žodžio ragana kilmę. Skelbiame ir šį straipsnį.*

RUSŲ *РЕМЕСЛО* – LIETUVIŲ *REMESLAS*

Gerai žinomas glaudus baltų-slavų leksikos, ypač amatų srities, santykis. Nė su jokia kita iš indoeuropiečių kalbų už baltų-slavų arealo ribų nei baltų, nei slavų kalbos neturi tiek daug amatų srities leksinių izoglosų. Baltų-slavų arealo leksinių izoglosų gausa neperskiriamai susijusi su fonetinėmis (Курилович 1958: 15–49; Иллич-Свитыч 1963), darybinėmis ir morfologinėmis izoglosomis. Kruopščios lyginamosios-istorinės morfologinių duomenų analizės pagrindu Vytautas Mažiulis yra priėjęs svarbią išvadą apie tai, jog baltų ir slavų kalbų genetinio artumo būta dar glaudesnio nei paprastai manoma (Mažiulis 1970: 319).

Baltų ir slavų kalbose ne tik esama didelio skaičiaus izoglosų, kurias sudaro darbo veiksmus žymintys veiksmažodžiai. Daugybė veikėjų pavadinimų (*nomina agentis*) ir veiksmo įrankių pavadinimų (*nomina instrumenti*) ir čia, ir ten sudaromi iš tų pačių šaknų pagal tą patį žodžių darybos modelį: lie. *siuvė́jas*, *siuvė́ja*, la. *šuvējs*, *šuvēja* – sen. ru. *шьвѣи*, *шьвѣя* ‘siuvėjas, siuvėja’; lie. *siuvìkas*, *siuvìkis*, pr. *schuwikis* – sen. ru. *шьвьць* ‘siuvėjas, batsiuvys’; lie. *minìkas* – blr. dial. *мнец* ‘minikas’; lie. *tašìklis* (iš *tašýti*), la. *teseklis* (iš *test* ‘tašyti’) – ru. *тесло* ‘vedega (kirvis tašymui)’ (iš *тесать* ‘tašyti’); lie. *maišìklis* la. *maiseklis* – če. *mísidlo* ‘maišiklis’; lie. *voliūga* ‘volas’ – serbų-kroatų *ва́љуга* ‘volelis’; lie. *tākilas* ‘tekėlas (sukamas ritinio formos galąstuvas)’, pr. *tackelis*, la. *teciklas* – ru. *точило*, le. *toczydło*; pr. *dalptan* ‘káltas’ – ru. *долото* ir kt. Tokių izoglosų kaip pr. *schutuan* ‘suktinis siūlas’ – ru. dial. *шитво* ‘ištisinis dygsniuotas siūlas’; lie. *nýtys* – ru. *нить*; lie. *šaĩva*, *šeĩva* – če. *ceva*, ru. *цевка*; la. *birde* ‘audimo staklės’ – ru. *бердо*; la. *gurste (linu)* ‘sauja (linų)’ – ru. *горсть (льна)*; la. *ragalis* ‘senoviško arklo rankena’ – ru. dial. *рогаль* ‘arklo rankena’ sąrašą galima būtų tęsti.

Atrinktinai pateikta dalis baltų-slavų amatų leksikos izoglosų liudija apie artimą baltų ir slavų giminystę, gausius bendrus jų materialinės kultūros bruožus. Apie tai byloja ir archeologijos bei etnografijos duomenys.

Tačiau baltų ir slavų amatų leksikos panašumas aiškintinas ne vien artima abiejų kalbų giminyste. Svarbų vaidmenį čia suvaidino taip pat gausūs abipusiai skolinimaisi iš vienų kalbų į kitas. Deja, kaip tik žymus baltų ir slavų kalbų artumas trukdo išskirti seniausius skolintinės leksikos sluoksnius šiuose kalbose. Tarkim, lie. *sõdas* yra skolinys iš sl. *садъ* ‘sodas’. O jeigu šis žodis – ne skolinys, o kilme giminiškas, tai kokio tuomet jis turėtų būti pavidalo? Pasirodo, irgi *sõdas*. Todėl daugiau mažiau patikimai galime kalbėti tik apie santykinai vėlyvo laikotarpio skolinius. Pasakytina, kad slaviški skoliniai baltų kalbose ištirti gerokai nuodugniau (Aleksandro Briuknerio, Prano

Skardžiaus, Janio Endzelyno darbai) nei baltiški skoliniai slavų kalbose. O kaip tik amatų leksikos srityje rytų ir vakarų slavai (daugiausia baltarusiai, rusai ir lenkai) yra perėmę nemažai žodžių iš baltų kalbų (visų pirma – iš lietuvių kalbos). Ypač daug skolinių yra susiję su žodžiais, žyminčiais medžio apdirbimo veiksmus, – su dailidžių leksika. Prie jų priskirtini pirmiausia gana gausūs įvairių statinių pavadinimai (dargi nekalbant apie tarmines lytis): blr., ru. *аруд*, le. *arud* 'aruodas' (lie. *arúodas*); blr., ru., ukr. *ёвня*, *євня*, sen. ukr. *евья* 'jauja' (lie. *jáuja*); blr. *прымень* 'priemenė', sen. le. *primien* 'priestatas' (lie. *priemenė̃*); blr., ru. *пуня*, le. *punia* 'daržinė, klojimas' (lie. *pūnė̃*, *pūnià* 'klojimas, tvartas', la. *pune* 'daržinė'); blr. *свіран*, ru. *свирон*, le. *świron* 'svirnas, klėtis' (lie. *svir̃mas*).

Su statybos amatu neperskiriamai susiję ir tokie baltizmai slavų kalbose kaip le. *szuło*, blr. *шула*, ru. *шуло* 'šulas (tvoros ar pastato stačias rąstas, stulpas)' (lie. *šùlas*); le. *sklut*, blr. *склют*, *шклюд*, ru. *склют*, ukr. *шклюд* 'kirvis rąstams tašyti, skliutas' (lie. *skliùtas*); le. *dziegieć*, sen. čekų *dehet*, blr. *здегоць*, ru. *дёготь*, ukr. *деготь* (lie. *degùtas*); le. *pakuły*, blr. *пакулле*, ru. *пакля* (lie. *pãkulos*). Nemažai medinių indų pavadinimų irgi buvo pasiskolinti iš baltų kalbų: le. *żłukto*, blr., ru., ukr. *жлукта,-о* 'kubilas, šulė skalbiniams merkti' (lie. *žlùktas*, *žlaũktas*); sen. ru. *яндова* 'geriamasis indas su snapeliu' (lie. *indaujà* 'spinta indams sudėti'); le. *kousz*, blr. *коўш*, ru., ukr. *ковш* (lie. *káušas*, la. *kauss*). Baltų kalbų įtaka lenkų ir baltarusių kalboms statybų leksikos srityje buvo tokia reikšminga, kad į šias kalbas pateko ir lietuviškas namų statytojo ar staliaus, meistro pavadinimas: sen. le. *doilid*, *doylida*, blr. *доўлід*, *доўлiда*, *даўлiда* (lie. *dailidė*).

***

Pateikti faktai leidžia pereiti prie kelių amatą žyminčių slavų žodžių kilmės nagrinėjimo. Senųjų baltų-slavų ryšių požiūriu, šie žodžiai yra neabejotinos reikšmės. Pietų slavai amato reikšme vartoja: bulgarai *заная́т*, makedonai *занает*, serbai *зàнāт* bei *ȍбр̄т*. Tokie žodžiai kaip *ремьство*, *ремесьство* ir *ремезьство* priklauso vien knyginei bažnytinei slavų kalbai ir neturi sau atramos gyvose pietų slavų kalbose. Šios lytys įprastos rytų slavų kalboms. Jas aptinkame ir senosios rusų raštijos paminkluose (*ремество*, *ремьство*), ir rusų, baltarusių, ukrainiečių kalbų tarmėse (*ремествó*, *ремéство*). Vakarų slavų kalbose lyčių su *-stvo* nepasitaiko, čia visur nuosekliai pasirodo dariniai su *-sło*: čekų *řemeslo*, lenkų *rzemiesło*, *rzemiosło*, lužitėnų aukštaičių *řemesło*. A. Briuknerio nuomone, lytys su *-sło* būdingos tik vakarų slavams, o rusų bei ukrainiečių *ремесло* yra skolinys iš lenkų (Brückner 1957: 475). Tačiau sen. rusų *ремесленицы* 'amatininkės' pasirodymas jau XIV a. (Срезневский III: 114), taip pat žodžio *ремесло* platus paplitimas rusų ir ukrainiečių kalbų tarmėse – visai nesant šio žodžio su priesaga *-л-* baltarusių kalboje – daro A. Briuknerio prielaidą mažai tikėtiną. Kad ir kaip būtų, rytų slavuose paliudytos dvi nagrinėjamų žodžių lytys: *ремество* ir *ремесло*. O čia, žinoma, kyla klausimas, kaip šios lytys yra susijusios su lie. *remẽstas*, *remẽslas* 'amatas'. Francas Miklošičius, etimologizuodamas sen. slavų *рємьство*, nurodo šiuos baltų žodžius drauge su lie. *remẽsas* ir la. *remesis* 'dailidė' (Miklosich 1886: 275). Tuos pačius ar analogiškus sugretinimus daro Kazimieras Būga (Būga 1959: 304, 532), Janis Endzelynas (Эндзелин 1911: 198; žr. Mühlenbach 1930: 510), taip pat Aleksandras Preobraženskis ir Maksas Fasmeris savuosiuose rusų kalbos etimologiniuose žodynuose (s. v. *ремесло*). Galų gale visa grupė žodžių suvedama į šaknį **rem-* 'kirsti', kurios vediniai yra lie. *rem̃-t-as* 'strampas, nuokarta', *ram̃-t-is* 'įkarta, įpjova', *ramtýti* 'prastai, nelygiai pjauti, kapoti, daryti įkirtimus' (Būga 1959: 304, 532–533, 541). Čionai neabejotinai turi būti priskiriami ir tokie žodžia kaip pr. *romestue* 'plačiaašmenis (dailidės) kirvis' (Būga 1959: 304) ir la. *remiķis* 'dailidė'.

Pateiktoji etimologija, visų nuodugniausiai pagrįsta K. Būgos, priskirtina prie itin patikimų ir įtikinamų etimologijų. Tačiau ji neatsako į klausimą dėl santykio tarp ru. *ремество*, *ремесло* ir lie. *remẽstas*, *remẽslas*. K. Būga net buvo priverstas įrodinėti, kad lietuviškieji žodžiai nėra skoliniai iš slavų, nes tais laikais, pavyzdžiui, A. Briuknerіs daugybę giminiškos kilmės žodžių ir netgi slavų baltizmų slavų laikė baltų slavizmais.

Taigi pereikime prie šių slavų ir baltų žodžių nagrinėjimo. Visų pirma, archajiškiausios savo struktūra lytys – bažnytinės sl. k. *ремесьство* ir *ремезьство* – leidžia išskirti šių priesaginių darinių darybinį kamieną **ремесъ*, **ремесь*, **ремезъ* arba **ремезь*. Matyt, pastarajį žodį ir aptinkame senojoje rusų kalboje (XIV a.): *ремези храмы сбъпають вы* (Срезневский III: 114). Tačiau šis *hapax legomenon* negali būti patikimas pagrindas teigti žodį *ремезь* 'dailidė, meistras statybininkas' senojoje rusų kalboje buvus plačiai paplitusį. Be to, *ремезь* (arba *ремезъ*) negali būti laikomas la. *remesis* bei lie. *remẽsas* atitikmeniu. Iš tikrųjų, atitikimas tarp ru. *береза* 'beržas', *железо* 'geležis' ir lie. *beržas*, *geležis* byloja, jog sen. rusų

ремезь turėtų atitikti lie. **remežas*. Tiesa, sen. ru. **ремесъ* visai tiksliai atitiktų lie. *remẽsas*. Tačiau tokiu atveju turime pripažinti, jog sen. ru. *ремези* ir bažn. sl. *ремезьство* yra suskardėjusio *c* padariniai, o tai vargiai tikėtina slavų kilmės žodžiams. Tuo tarpu *c* ir *з* kaita baltų kilmės senosios rusų kalbos žodžiuose – gana įprastas reiškinys. Antai Ipatijaus metraštyje 1278 m. prūsai minimi dviem lytimis – *проуси* ir *проузи* (plg. **ремеси* ir *ремези*, bažn. sl. *ремесьство* ir *ремезьство*). Vadinasi, vienintelis žodis, galėjęs būti darybiniu pagrindu rytų slavų žodžiams su *-(ь)ство* (arba su *-ло*), – sen. ru. *ремези* – pasirodo esąs ne tik izoliuotas, bet ir anomalus pirminės giminystės tarp nagrinėjamų baltų ir slavų žodžių požiūriu.

Tačiau tarkime, kad rytų slavai turėjo žodį **ремесъ* (**ремесь*), atitinkantį lie. *remẽsas* ir la. *remesis*. Jau K. Būga yra pažymėjęs, kad lie. *remẽsas* priklauso prie įprastų *nomina agentis* [veikėjų pavadinimų] su *-ẽsas*: *burgẽsas* ‘kas burba, burga’, *švelpẽsas* ‘šveplys’, *velbẽsas* ‘t. p.’ (Būga 1959: 304, 532–533; taip pat žr. Skardžius 1943: 311–312). Lietuvių priesaga *-esa-* yra natūrali vedinių su priesaginiu *-s-* sistemos dalis (Skardžius 1943: 310–314). O štai rekonstruotoji sen. rusų lytis **ремесъ* nei žodžių darybos, nei bendrosios semantikos požiūriu (*nomina agentis* su *-есъ* arba *-есь*?) negali būti laikoma kilme slavišku žodžiu.

Itin keistai slaviškoje dirvoje atrodo du gretutiniai dariniai *ремество* ir *ремесло*. Vedinių su *-сло* rytų slavų kalbose palyginti nedaug. Išskyrus neaiškios kilmės žodžius *кресло* ‘krėslas’ ir *коромысло* ‘naščiai, svirtis’, visi likusieji rusų k. dariniai su *-сло* bus lengvai susiejami su atitinkamais veiksmažodžiais: *весло* ‘irklas’ – *везти* ‘vežti’ (< **u̯eĝh-slom*), *масло* ‘sviestas’ – *мазать* ‘tepti’, *прясло* ‘žardis’ – *прясть* ‘verpti’, *тесло* ‘vedega (kirvis tašymui)’ – *тесать* ‘tašyti’, *свясло* ‘ryštė, raištis’ – *вязать* ‘rišti’ ir t. t. Žodis *ремесло* šiuo atžvilgiu nėra su niekuo slaviškoje dirvoje susijęs. Antai apie če. *řemeslo* Vaclavas Machekas savajame žodyne (Machek 1957: 433) rašo: „Žodis neaiškus, niekur kitur nėra tokio darinio (nebent tik la. *remesis* ‘dailidė’).“ Be to, pateiktieji slavų vediniai su *-(с)ло* ir bendrosios semantikos požiūriu (*nomina instrumenti* [veiksmo įrankių pavadinimai]) griežtai skiriasi nuo žodžio *ремесло*. Pagaliau nė vienas iš šių vedinių neturi gretutinių sinonimiškų (ar bent nesinonimiškų) lyčių su *-(ь)ство*. Atvejis *ремество* – *ремесло* ir šiuo atžvilgiu pasirodo esąs išimtinis ir nepaaiškinamas. Tuo metu lietuviškieji priesaginiai variantai *remẽslas* – *remẽstas* palygintini, pavyzdžiui, su *grum̃slas* – *grum̃stas*, *gir̃slas*‘girdas, gandas’ – *gir̃stas* ‘išgirstas’, *kaĩ̃slas* – *kaĩ̃stas* ‘sukaitimas, prakaitavimas’, *skrúoslas* – *skrúostas* ir pan. Darybinis modelis *grùmti*, *grùmia* → *grum̃slas*, *grum̃stas* mena dėsningą raidą **remti*, *remia* → **remslas*, **remstas* ‘kirtimas’ (kaip procesas, o paskui – kaip užsiėmimas), plg. *kaĩ̃slas*, *kaĩ̃stas* ‘prakaitavimas’ (procesas). Tik, matyt, dėl veikėjo pavadinimo *remẽsas* įtakos žvaigždute pažymėtosios lytys pavirto į *remẽslas* ir *remẽstas*. Taigi ir čia reiškinys, slaviškoje dirvoje išimtinis ir nesuprantamas, pasirodo paaiškinamas lietuvių žodžių darybos priemonėmis. Todėl teisus K. Būga, linkęs žodžius lie. *remẽslas* ir *remẽstas* laikyti kilme grynai baltiškais (Būga 1959: 304)[1]. Reikia pasakyti, kad ir vėlesni pagal savo struktūrą *nominis agentis* reikšmės vediniai visiškai atitinka įprastas baltų kalbų žodžių darybos normas: lie. *remẽstas* → *remestiniñkas,-ė* kaip *ãmatas* → *amatiniñkas,-ė*, *puodas* – *puodininkas,-ė*; la. *remesnieks,-nīca* (kaip *maize* ‘duona’ → *maiznieks, -nīca*), matyt, atsirado tiesiog pridūrus naujas priesagas prie seno *nominis agentis* kamieno.

Ir santykio su veiksmažodžio šaknimi atžvilgiu žodžiai ru. *ремесло* ir *ремество* nesiduoda etimologizuojami kaip kilme slaviški žodžiai. Jau matėme, kad rusų kalbos vediniai su *-сло* be ypatingų keblumų susiejami su atitinkamais veiksmažodžiais. O štai žodis *ремесло* tiesiog „pakimba ore“. Tas pats pasakytina ir apie tariamą žodžių *ремесло* ir *ремество* darybinį pagrindą – sen. ru. **ремесъ*. Lie. *remẽsas* lengvai išvedamas iš šaknies *rem-* ‘kirsti’ (kuri siejasi su *rem̃-tas* ‘strampas, nuokarta’, pažodžiui ‘atkirstas’, taip pat, kaip veiksmažodžio šaknis *sem-* ‘semti’ – su *sém-tas*), o štai sen. ru. **ремесъ* slaviškoje dirvoje lieka neaiški nei priesaga, nei šaknis. Nes žodyje lie. *rem̃-tas* šaknis *rem-* lengvai išskiriama – todėl, kad šis žodis pagal kilmę yra „standartinis“ veiksmažodinis būdvardis su produktyvia priesaga *-t-*, įprasta baltų-slavų dalyviams, o štai žodyje ru. *рубить* ‘kirsti’ ta pati šaknis **rem-* atpažįstama tik sudėtingos etimologinės analizės būdu. Vadinasi, kai lie. *remẽsas* baltų areale etimologizuojamas be jokių sunkumų, sen. ru. *ремезь* arba rekonstruotasis **ремесъ* negali būti patikimai etimologiškai paaiškintas kaip slaviškos kilmės žodis.

Pateikti faktai leidžia išsakyti prielaidą apie baltišką nagrinėjamų žodžių kilmę. Visų pirma, lie. *remẽsas*, la. *remesis* arba kitas baltų žodis reikšme ‘dailidė’ buvo perimtas lytimis **ремесь* arba *ремезь* (**ремесъ,-зъ*), kurios tapo pagrindu

1 Ernstas Frenkelis lie. *remẽslas* vis dėlto laiko slavizmu (Fraenkel: 717).

vediniams su įprasta slavams priesaga *-(ь)ство*: *ремес-ь-ство* ir *ремез-ь-ство*. Dėl lyties *ремесло*, tai ji vakarų slavų kalbose veikiausiai bus atsiradusi kaip tiesioginis skolinys iš baltų (lie.) *remẽslas*. Rytų slavams galima galvoti tiek apie skolinimąsi, tiek apie antrinį *-л-* atsiradimą pirmiausia tokiuose žodžiuose kaip *ремес(л)ь(никъ)* ir paskesnę atbulinę derivaciją (→*ремесло*). Lietuviškosios gretutinės lytys *remẽslas* ir *remẽstas*, matyt, prisidėjo prie dviejų pagrindinių žodžio lyčių įsigalėjimo ir slavų dirvoje: *ремесло* ir *ремество*.

Ir geografinis paplitimas, sutampantis su įprastu slavų baltizmų arealu, ir reikšmingas statybinės (dailidžių) leksikos santykinis svoris tarp baltiškos kilmės slavų kalbų žodžių, ir patikimo pagrindo slaviškai žodžių etimologijai nebuvimas – kartu su tokio pagrindo buvimu baltų areale – visa tai patvirtina išsakytąją prielaidą apie nagrinėjamųjų slavų žodžių skolintinį pobūdį.

LIETUVIŲ IR LATVIŲ *RAGANA*

Jau prieš du šimtus metų vieno latvių-vokiečių žodyno autorius Jakobas Langė rašė, jog la. *rag(g)ana* – tai ‘raguota ragana’ (Lange: 245, 316). Galima būtų nurodyti ištisą eilę senesnių bei naujesnių tokio pobūdžio aiškinimų ir apie lietuvių *raganą* (= raguotą).

XIX a. pabaigoje Augustas Leskynas – pradžioje su klaustuku (Leskien 1884: 365), o paskui jau tvirčiau (Leskien 1891: 387) – sugretino lie. bei la. *raganą* su lie. *regė́ti*, la. *redzēt* (šaknis *reg-* ‘regėti’). Šią etimologiją priėmė ir iš dalies argumentavo savo darbuose Josepis Julijus Mikola (Mikkola 1895: 220–221), Herbertas Petersonas (Petersson 1921: 48), Kazimieras Būga (1959: 257–258), Janis Endzelynas (Mühlenbach 1930: 464). Iš šiuolaikinių autorių šiam etimologiniam aiškinimui pritaria, pavyzdžiui, Benjaminas Jėgeris (Jēgers 1966: 144), Algirdas Sabaliauskas (1966: 40), Marija Gimbutienė (Gimbutas 1974: 89).

Teigiamas ryšys tarp žodžių *regė́ti* ir *rãgana* turi patikimų semantinių analogijų: sen. rusų *вѣдьма* ir *вѣдѣти* ‘žinoti’; pavyzdys ru. *знахарь* ‘žiniuonis’ – *знать* ‘žinoti’ sugretintinas su lie. *žynỹs* – *žinóti*; matyt, čia dera prišlieti ir ang. *witch* ‘ragana’ – plg. vok. *wissen* ‘žinoti’. Kalbant konkrečiai apie šaknį *reg-*, būtina pabrėžti, kad latvių žodis *pareģis* ‘pranašautojas’ etimologiškai gali būti paaiškintas tik remiantis veiksmažodžio *paredzēt* reikšme ‘numatyti’.

Ir vis dėlto ši – iš esmės visuotinai pripažįstama šiuo metu – etimologija (*rãgana* – iš *regė́ti*), mano požiūriu, klaidinga. Semantinis modelis ‘žinoti, regėti’ → ‘burtininkas, ragana’ dar anaiptol nereiškia, kad visi be išimties žodžiai reikšme ‘ragana’ būtinai turi būti tokios pačios etimologijos. Antai ru. *чародейка* ‘burtininkė, kerėtoja’, vok. *Hexe* ‘ragana’, lie. *laũmė* ir kai kuriuos kitus žodžius grindžia visai kito tipo ryšiai.

Žodžių darybos modelis *málka* → *malkanas* ‘medinis’, *vaĩgas* → *vaĩganas*, *rū̃kas* → *rū̃kanas* ‘ūkanotas, miglotas’ ir kt. (Skardžius 1943: 266) leidžia čionai priskirti ir santykį *rãgas* → **rãganas* ‘raguotas’ (plg. la. *ragans* ‘burtininkas’). Tokį darybinį-semantinį aiškinimą galima paremti pavyzdžiais iš lietuvių bei latvių tarmių: la. *ragana* ‘raguota avis’, ‘vabalas ilgais ragais’, lie. *raganos* ‘vabalai ūsuočiai’ (vok. Bockkäfer), *ragãnė* ‘raguota avis, ožka’[2], la. *raganu raganais* ‘der Gehörnteste’ = ‘raguotų raguočiausiasis’, t. y. ‘velnias’ (Mühlenbach 1930: 464)[3]. Iš pateiktų pavyzdžių galima padaryti išvadą, kad la. ir lie. *ragan(a)s* etimologiškai reiškia ‘raguotas’, o *ragana* – ‘raguota’[4].

Prof. M. Gimbutienė mano, kad iš *regė́ti* buvo pasidaryta ne tik *rãgana*, bet ir *rãgius* ‘velnias’. *Rãgius* ir *rãgana* – „abu labu tokiu“, todėl abu žodžiai, M. Gimbutienės manymu, (etimologiškai) reiškia ‘pranašautojas’ ir ‘pranašautoja’ (Gimbutas 1974: 89). Tačiau prieš tokią prielaidą byloja kai kurios svarbios lietuvių bei latvių žodžių darybos yaptybės.

Lie. *barzdà* → *barzdž-ius* ‘barzdyla’ ir la. *bārda* ‘barzda’ → *bārd-ainis* ‘barzdyla’, *bārd-ains* ‘barzdotas’;

lie. *kuprà* → *kùpr-ius* ir la. *kuprs* ‘kupra’ → *kupr-ainis* ‘kuprius’, *kupr-ains* ‘kuprotas’;

lie. *galvà* → *galv-ius* ‘der Köpfige (galvočius)’ ir la. *galva* → *galv-ainis* ‘der Köpfige’, *galv-ains* ‘köpfig (galvotas)’;

rãgas → *rãg-ius* ‘velnias’ (pažodžiui ‘ragočius’) ir la. *rags* ‘ragas’ → *rag-ainis* ‘ragočius’, *rag-ains* ‘raguotas’.

Akivaizdūs žodžių darybos ryšiai pateiktuose pavyzdžiuose neleidžia manyti, kad santykis tarp

2 Dėkoju V. Manikaitei, suteikusiai man pastaruosius du pavyzdžius iš Akademinio lietuvių kalbos žodyno (LKŽ) kartotekos.

3 Pavyzdys paimtas iš latvių liaudies pasakos.

4 Lauktinas lietuvių kalboje kirčio vietos pasikeitimas pereinant nuo vyriškosios prie moteriškosios giminės būdvardžio, matyt, negaliojo žodžiams, anksti virtusiems daiktavardžiais. Plg. *liẽkana* (iš *liẽkas* ‘atliekamas’), *rū̃kana* ‘ūkana, migla’ (iš *rū̃kas*), *sniẽgana* ‘ramus snigimas’ (iš *sniẽgas*), *kãpana* ‘gaišimas, stipimas’ (iš *kãpas*) ir kt. Žr. Skardžius 1943: 227–228.

rãgas ir *rãgius* galėtų būti antrinis – liaudies etimologijos padarinys. Aišku tai ir todėl, kad tas pats latvių kalbos žodžių darybos modelis visai keturiais atvejais atitinka lietuvių vadinius su *–ius*. Vadinasi, sprendžiant iš žodžių darybos duomenų, lie. *rãgius* ‘velnias’, la. *ragans* ‘velnias’ (plg. minėtąjį pasakos *raganu raganais*) ir la. *ragans* ‘burtininkas’ etimologiškai reiškia ‘raguotas(is)’, o *ragana* – ‘raguota (raguotoji)’.

Bet ar kas yra kur nors girdėjęs apie raguotas raganas?

Indoeuropiečių lyginamoji mitologija byloja, kad ragana – tai gana vėlai modifikuota sena pagoniška zoomorfiška dievybė, garbinta ožkos (resp. ožio) arba karvės (jaučio) pavidalu. Tokio garbinimo pėdsakų aptinkame visur, visose indoeuropiečių (ir ne tik indoeuropiečių) tautose esama dievybių su ragais ir kanopomis: Graikijoje (Panas, Dionisas, Satyrai, Silėnas), Romoje (Faunas su Fauna, Silvanas su Silvana), Rusijoje (*леший*, *лисун* ‘miškinis’ su *лешиха*, *лисунка* ‘miškinė’) ir t. t.

Jeigu ryšys tarp žodžių *rãgas* ir *rãgana* baltų kalbose būtų atsitiktinis arba antrinis, neaptiktume atitinkamo ryšio pavyzdžių slavų ir germanų kalbose, slavų ir germanų sakytinėje liaudies kūryboje. O juk rusų ir vokiečių pasakose raganos nuolat pasiverčia karvėmis bei ožkomis, dažnai turi ragus ir visuomet – uodegą. Pasak vokiečių tikėjimų, po Valpurgijos nakties ten, kur šoko raganos, ryte matyti daugybė karvių bei ožkų pėdsakų (Grimm 1835: 1025). Vienoje vokiečių pasakoje mergaitė, įžengusi į užgintą kambarį, išvydo tenai savo šeimininkę raganą su didžiuliais ragais kaktoje (Vordemfelde 1924: 564). Panašų pavyzdį iš vienos archajiškos rusų liaudies pasakos pateikia Dmitrijus Zeleninas (žr. Пропп 1946: 57). Įdomi šiuo atžvilgiu ir viena rusų mįslė: *Стоит яга, во лбу рога* „Stovi [Boba] Jaga [≈ ragana], kaktoje ragai“ (Даль IV: 672). Prieš mus – netiesioginis įrodymas, jog rusų (tiksliau, slavų) raganos kitados turėjo ragus. Tokio pobūdžio netiesioginių įrodymų galima aptikti ir vokiškoje medžiagoje. Įdomi šiuo požiūriu sraigė *Modulus trochiformis*. Kaip ir visos sraigės, ji turi čiuptuvėlius, kurie labai primena ožkos ragus. Vokiškai ši sraigė vadinama... *Hexe* ‘ragana’. Visiškai akivaizdu, kad šį pavadinimą sraigė gavo anaiptol de dėl gebėjimo pranašauti ateitį. Ryškiausias šios sraigės išorinis požymis yra jos „ragai“ – raganos ragai...

Pažymėtina, kad vok. *Hexe* – ne tik ‘ragana’ ir ‘raguota sraigė’, bet ir ‘raguotas vabalas’. Pastarosios dvi vok. *Hexe* reikšmės rodo, jog būtent ragai buvo tas bendras požymis, pagal kurį tapo pavadinti ir vabalas, ir sraigė. Priminsiu, kad lietuvių bei latvių tarmėse žodis *ragana* irgi turi reikšmę ‘raguotas vabalas’.

Vadinasi, tiek žodžių darybos, tiek semantiniai duomenys labiau tenkina etimologiją *rãgas* → *rãgana* ‘raguotoji’ negu *regė́ti* → *rãgana* ‘pranašautoja’. Bet tai dar ne viskas. Liko išnagrinėti paskutinį pagal eilę, tačiau turbūt patį svarbiausią argumentą.

Dar niekas, kiek man žinoma, nagrinėdamas žodžio *ragana* etimologiją, nėra pateikęs jokių artimų jo atitikmenų už baltų kalbų ribų. O tokių atitikmenų esama, ir visai netoli – pietų slavų kalbose. Serbų-kroatų *ро́га* ‘raguota avis’ ir *бабаро́га* ‘ragana’ (rusų *баба-яга*) galima sugretinti su latvių *ragana* ‘raguota avis’ ir ‘ragana’. Vadinasi, la. *ragana* ir s.-kr. *ро́га* padaryti iš tos pačios šaknies *rag- / рог-* ir turi du vienodas reikšmes: 1) ‘raguota avis’ ir 2) ‘ragana’. Tačiau šiame sugretinime sutampa tik šaknis ir dvi reikšmės (nors ir tai, žinoma, didžiai iškalbinga). Visišką, ne tik fonetinį bei semantinį, bet ir žodžių darybos sutapimą rodo atvejis la. *ragane* = *ragana* = lie. *rãgana* – s.-kr. *ро́гоња* (*rogoња*) 1) ‘jautis arba avinas ilgais ragais’, 2) ‘velnias’ (eufemizmas, pažodžiui ‘raguotasis’, plg. lie. *rãgius* bei la. *raganu raganais*) ir 3) ‘raguotas žmogus’. Prieš mus ne tik sutampančios šaknys, bet ir žodžių daryba (priesaga *-n-*). Vadinasi, baltų ir pietų slavų areale visiškai sutapo kamienai *ragan-* ir *рогон-*. Šis sutapimas vėlgi negali būti atsitiktinis, nes sutampa ir žodžių semantika. Antai s.-kr. *ро́гоња* reikšme ‘avinas ilgais ragais’ galima sugretinti su la. *ragana* ‘raguota avis’. Reikšmės ‘raguotas avinas’ ir ‘raguota avis’ skiriasi vien gimine. Negana to, pažymėtina, kad slavų žodis, nors jis ir vyriškosios giminės, linksniuojamas pagal moteriškosios giminės paradigmą (kaip bendrosios giminės daiktavardžiai). S.-kr. *rogoње* ‘raguotas vabalas’ (vok. *Bockkäfer*) sutampa su ta pačia lietuvių bei latvių žodžių reikšme. Be to, įdomūs serbų-kroatų žodžiai, padaryti iš šaknies *рог-* su kitomis priesagomis. Antai *по̀гоша* (*rogoša*) reiškia: 1) ‘raguota ožka arba avis’ ir 2) ‘ragana (raguotoji)’; *по̀гуља* reiškia 1) ‘karvė ilgais ragais’ ir 2) ‘ragana’ (eufemizmas) (žr. pagal žodžius Rječnik 1880–1967 ir Толстой 1970).

Pateiktieji pavyzdžiai rodo, jog tiek baltų, tiek slavų areale šaknies *rag- / рог-* vediniai įgauna reikšmes ‘raguotas gyvulys (avis, ožka, karvė)’, ‘raguotas vabalas’ ir ‘(raguota) ragana’. Kai kuriais atvejais baltų ir slavų žodžiai sudaryti su skirtingomis priesagomis, o štai baltų kamienas *ragan-* ir slavų *рогон-* sudaro svarbią semantinę-darybinę izoglosą.

Izoglosa baltų *ragana* ir pietų slavų (serbų-kroatų) *rogońa* yra svarbi ir pati savaime[5], net nepriklausomai nuo jokių etimologinių klausimų, nes apskritai mums yra žinoma palyginti nedaug baltų ir pietų slavų leksinių izoglosų (jau nė nekalbant apie žodžių darybos izoglosas). Gali būti, kad ši izoglosa suteiks naujos medžiagos ir lyginamajai baltų-slavų mitologijai. O kalbant apie baltų žodžio *ragana* etimologiją, būtina pažymėti, kad nurodytoji izoglosa įgalina perprasti kai kuriuos sudėtingus semantinius santykius baltų areale, kurie buvo visiškai neaiškūs.

Ryšys tarp žodžių *ragas* ir *ragana* baltų kalbose buvo atmestas kaip liaudies etimologija, o štai neginčytini slavų pavyzdžiai rodo kaip tik tokį ryšį, be to, tarp žodžių, turinčių tas pačias reikšmes, tą pačią šaknį ir tą pačią priesagą tiek baltų, tiek slavų kalbose.

Išdėstytoji etimologija darsyk patvirtina, kiek daug neišnaudotų galimybių vis dar slepia lyginamoji baltų-slavų medžiaga.

Iš rusų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS.

NELIETUVIŠKA ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Briukneris, Aleksandras = Aleksander Brückner
Endzelynas, Janis = Jānis Endzelīns
Fasmeris, Maksas = Max Vasmer
Frenkelis, Ernstas = Ernst Fraenkel
Jėgeris, Benjaminas = Benjamiņš Jēgers
Langė, Jakobas = la. Jakobs, Jēkabs Lange, vok. Jacob(us) Lange
Leskynas, Augustas = August Leskien
Machekas, Vaclavas = Václav Machek
Miklošičius, Francas = Franz Miklosich
Mikola, Josepis Julijus = Jooseppi Julius Mikkola
Petersonas, Herbertas = Herbert Petersson
Preobraženskis, Aleksandras = Александр Григорьевич Преображенский
Zeleninas, Dmitrijus = Дмитрий Константинович Зеленин

LITERATŪRA

Brückner 1957 = Aleksander Brückner. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa.

Būga 1959 = Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, II. Vilnius.

Fraenkel 1965 = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, II. Heidelberg.

Gimbutas 1974 = Maria Gimbutas. The Lithuanian God Velnias. *Myth in Indo-European Antiquity*. University of California Press.

Grimm 1835 = Jacob Grimm. *Deutsche Mythologie*. Göttingen.

Jėgers 1966 = Benjamiņš Jēgers. Verkannte Bedeutungsverwandschaften baltischer Wörter. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, t. 80.

Leskien 1884 = August Leskien. *Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen*. Leipzig.

Leskien 1891 = August Leskien. *Die Bildung der Nomina im Litauischen*. Leipzig.

Machek 1957 = Václav Machek. *Etymologický slovnik jazyka českého a slovenského*. Praha.

Mažiulis 1970 = Vytautas Mažiulis. *Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai*. Vilnius.

Miklosich 1886 = Franz Miklosich. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien.

Mikkola 1895 = Jooseppi Julius Mikkola. Etymologische Beiträge. *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*, t. 20.

Mühlenbach 1930 = Karlis Mühlenbach. *Lettisch-deutsches Wörterbuch*, ergänzt und fortgesetzt von Jānis Endzelins, III. Riga.

Petersson 1921 = Herbert Petersson. *Studien über die indogermanische Heteroklise*. Lund.

Rječnik 1880–1967 = Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knj. I–IX. Zagreb.

Sabaliauskas 1966 = Algirdas Sabaliauskas. Lietuvių kalbos leksikos raida. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, VIII: *Lietuvių kalbos leksikos raida*. Vilnius.

Skardžius 1943 = Pranas Skardžius. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius.

Vordemfelde 1924 = Hans Vordemfelde. Die Hexe im deutschen Volksmärchen. *Festschrift für Eugen Mogk*. Halle.

Даль 1955 = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, IV. Москва.

Иллич-Свитыч 1963 = Владислав Маркович Иллич-Свитыч. *Именная акцентуация в балтийском и славянском*. Москва.

Клепникова 1975 = Галина Петровна Клепникова. Функционирование и генезис терминологии горного пастушества в славянских диалектах карпатского ареала. *Славянское и балканское языкознание: Проблемы интерференции и языковых контактов*. Москва.

Курилович 1958 = Ежи Курилович. О балто-славянском языковом единстве. *Вопросы славянского языкознания*, t. 3. Москва.

Ляпушкин 1968 = Иван Иванович Ляпушкин. *Славяне Восточной Европы накануне образования Древнерусского государства*. Ленинград.

Пропп 1946 = Владимир Яковлевич Пропп. *Исторические корни волшебной сказки*. Ленинград.

Срезневский III = Измаил Иванович Срезневский. *Материалы для словаря древнерусского языка*, III. Санкт-Петербург.

Толстой 1970 = Илья Ильич Толстой. *Сербскохорватско-русский словарь*. Москва.

Эндзелин 1911 = Иван Маркович Ендзелин. *Славяно-балтийские этюды*. Харьков.

Sutrumpintas vertimas iš: Откупщиков, Юрий Владимирович. *Очерки по этимологии*. Санкт-Петербург: Издательство Петербургского университета, 2001, p. 168–177, 234–239.

5 Griežtai kalbant, ši izoglosa išeina iš pietų slavų kalbų ribų. Imant ne tik s-kr. *ро́гоња*, bet ir *рòгоша* bei *рòгуља*, atitikmenų šioms leksemoms galima aptikti bulgarų, makedonų, ukrainiečių ir kai kuriose vakarų slavų tarmėse (Клепникова 1975: 182).

JEIGU GALVOJU APIE GYVENIMĄ, NIEKAIP UŽMIGT NEGALIU...

Pasakoja Dubingių senolė Ona Turbaitė-Gadliauskienė
(gimusi 1932 m. Labotiškių k. Molėtų r., dabar gyvena Dubingiuose).

Senolės Onos tėviškė – Labotiškių kaime, nuo Dubingių nutolusiame vos keturis kilometrus. Nutekėjo ji į Gudeikius, santuokoje pragyveno keturiolika metų, bet, ilgai kentusi vyro žiaurumus, grįžo pas tėvus. Dabar gyvena pas dukrą Janiną Višumirskienę Dubingiuose.

Ona dainininkė. Kai kurie sunkumus ir bėdas išdejuoja, kai kas ištyli, o ji išdainuoja. Net naktimis, kai nesimiega. Tačiau senolės pasakojimai apie praeitį, ypač apie tėvų šeimą, – šilti.

ONOS GYVENIMAS

ŠEIMA MŪSŲ LABAI GRAŽIAI SUGYVENO

Mano tėtis Andrius Turba gimė 1902 metais, o mama Emilija Giedrytė – 1913 metais. Nors šeimoje kalbėjome lietuviškai, save ji laikė lenke.

Jų istorija buvo labai įdomi. Tėtis prieš *šliūbą* nuvėjo išpažintin pirmas, o paskui mama. Ir kunigas tėčiui pasakė, kad *šliūbo* neduos, nes mamai tada buvo tik keturiolika, [ėjo] penkiolikti metai. Tėvelis ir sako: „Turiu *ženytis*, nes nėščia jinai.“„-Nu, tai tada duosiu jau“, – sako kunigas. O iš tikrųjų dar tris metus po vestuvių vaikų nebuvo. Apgavo kunigą. Sako, nueina išpažintin paskui jau mama. Pasakė visas nuodėmes, kunigas klausia: „Kodėl paskutinės nuodėmės nesakai?“ „Kokios?“ „Ogi kad esi nėščia! Ar tiesa? Ar nėščia?“ „Tyliu, – sako. – Nežinau, ką sakyt. Pasakysiu, kad netiesa...“ „Ar tiesa, ar nėščia?“ „Nors prieš *šliūbą*, bet sumelavau, sakiau, kad taip. Nu ir leido tada *apsiženyt*.“ Kunigas, sakė, pasišaukė vėl tėtį ir prigrasė: „Žiūrėk, kad greit daugiau vaikų nebūtų!“ Tai kad ir šito nebuvo! Prieš *šliūbą* abu sumelavo kunigui. Bet jie labai gerai sugyveno. Pasišnekėdavo tarpusavy susėdę, padėdavo vienas kitam. Tik tėtis mirė anksti.

Pas mus žemės buvo nedaug. Penki hektarai. Bet kad tėtis tarnavo Lietuvos policijoj, tai Smetona po tris hektarus policininkams – ir Budriui, ir tėčiui – pridėjo. Tai tada turėjom aštuonis hektarus. Gyvenom ūkiškai. Tėtis pastatė antrą namo galą, virtuvę, kambarį ir kamarą. O paskiau iškasė *sklepą* (rūsį) ir namą padarė didelį. Čia, Labotiškių kaime. Tebėra namai. Brolienė gyvena. Nuvažiuojam kartais dar. Savi namai.

Vaikų buvo šeimoj iš pradžių trys. Berniukas ir dvi mergaitės. Paskiau penkiolika metų nebuvo vaikų išvis, o po to – vėl trys. Ir vėl berniokas ir dvi mergytės. Iš viso šeši. O jau mama verkė, o jau dejavo, po tiek metų ir vėl vaikas mažas. Ir dar ne vienas. Mano duktė mėnesiu vyresnė už mano seserį. Aš ir mama vienu laiku buvom nėščios. Ojej ojej ojej ojej... Nu kaip mama išgyveno... Maišus neša, būdavo, bulves kasam, maišą paima, kad tempia, galvojo – gal susirgs. Nieko. Kai užaugo, tai džiaugėsi tada. Tokių metų sulaukus ir augint gi sunku!

Tėčio bijojom kaip ugnies. Tėtis ramus buvo, labai ramus, o bijojom kaip ugnies. Būdavo, jeigu valgyt sėdam, supykstam kažko tai tarpusavy vaikai, tai nežiūri kalto. Visiem per kaktą šaukštu taukšt, taukšt – ir viskas. Ir tyku ramu. Turi būt namuose ramu. Supykt neduodavo tarpusavy jokiu būdu. Tai ir kai jo nebūdavo, nesipykdavom. Labai gražiai vaikai sugyvenom. Būdavo, žaidžiam ir žaidžiam. Rateliai visokie. Mediniai žaisliukai, lėlytės iš skudurų. Iš *kurtkių* visokių, iš *paduškų* pridarau, būdavo. Ne taip, kaip dabar. Ir meilios tos *lelkos* būdavo.

Ir iki dabar sugyvenam gražiai. Likom gyvos tik sesuo ir aš. Tarpusavy šeima mūsų labai gražiai sugyveno. Labai. Broliai ir pusbroliai – visi.

Namuose mes kalbėjom lietuviškai. Mama buvo lenkė. Vėliau jau ir lenkiškai kalbėjom. Aš lenkiškai išmokau metų gal jau trylikos ar keturiolikos. Lenkiškai išmokau šnekėt. O iki tol tik lietuviškai.

Mokykla buvo vietoj, kaime, Degsnėj. Čia baigiau keturias klases. Viena mokytoja, Antanina Jasiukaitienė, o mokinių trisdešimt penki. Įvairių klasių, nuo pirmos iki ketvirtos. Pradinėj mokykloj. Gerai būdavo mokykloj. Kampan statė. Man neteko. Mano mergaitės mokėsi pas tokį Mickevičių, ten buvo pradinė, o paskiau ėjo į Adomaitiškių [kaimą].

Ona Turbaitė (vėliau Gadliauskienė) (stovi antra iš kairės) su tėvais Emilija ir Andriumi (Lietuvos policininku) Turbomis, seserimi Alina ir broliu Jonu. 1937 m. Nuotrauka iš šeimos archyvo

DARBAS BUVO SUNKUS

Tik būdavo labai sunku. Bulvėm apart – mediniai plūgai. Tik noragėlis geležinis. Akėčios irgi medinės, tik stulpeliai geležiniai. Nes geležis būdavo baisiai brangi. Baisiai brangi. Būdavo, jeigu prie ruso, prie vokiečio, paršelį nuveži į Molėtus, pinigus *jamam*. O prie Lietuvos iš pradžių grūdais atsiskaitydavo, nes pinigų nėra iš kur paimt. Nei pieninių nebūdavo, nieko.

Vydavom gi virves, viską. Mama mano labai audė. Dar dukrai buvau davus pasogai dvi mamos austas paklodes. Gražios tokios. Sudegė per gaisrą. Ir aš audžiau. Dabar jau ir staklių gal nėra niekur. O kiek to darbo prie linų! Čia pasėji, čia nurauni, čia išguldai, čia pakeli, čia tas skiedras, šiukšles valai, daužai, čia šukuoji... O verpt? Iki nakties sėdi, verpi. Dabar nereikia. Avių, kas žemės daugiau turėjo, daug laikė, kas mažiau – tie mažiau. Dabar tai moterys ilsisi! Kai aš pagalvoju, kaip anksčiau dirbom... Dabar tai ilsisi. Darbą tik padaro, ką reikia, darban nuvėjus. Agi būdavo – pjaut rugius kai reikia. Man gal keturiolika ar trylika metų tiktai, o kaimynas talkon užprašė. Jie trys su dalgiais, o mes su seserim iš paskos. O rugiai dideli, o karšta, o visą dieną – jau tiek pavargau... O pjauna tas pjovėjas greičiausiai... Apsigręžiau ir nudūmiau namo. Ateina paskui šeimininkas – pakeisiu pjovėją, sako, tiktai grįžk, neturim ko paprašyt. Grįžau. Pakeitė. Rugiai dideli, visą dieną rugius tuos parinkinėt reikia. Argi teip moterys dirba dabar, kaip anksčiau? Visą dieną. Karšta, prakaitas bėga...

Paskiau jau linksma buvo. Kai rusai užėjo, buvo labai linksma gyvent. Dėl to, kad pjaut jau einam visi, jaunimas, gal penkiolika dalgių. Kol atsirado kombainai, viską ten [dirbom]. Ir dainuojam, ir prisėdam visa brigada, kai susirenkam. Dainuojam kaip pasiutę. Buvo linksma gyvent. Bet paskui kombainai atsirado, traktoriai, jau tada viskas. Bet, nu, ir nebuvo blogai. Man tai tiesiog patiko.

KĄ GI TEN VALGĖM?

Dabar, sakau, batono valgyt nesinori. O būdavo tik per šventes *bulka*. Iškepi kokią su girnom sumaltą, su akmeniu, su girnom sumaltą. Aš, būdavo, maldavau nedžiovintus grūdus, tada *bulka* būdavo skani. O kai džiovintus, tai nei iš puodo išimt negalima. Skaniau daug nedžiovintų grūdų. Mama, būdavo, tos ruginės putros išverda puodą, pripila į *bliūdus,* ir gerai, ir valgom, ir sveika... Saldaus pieno su duona – ir sotūs.

Dabar prineša visko, o nesinori nieko valgyt. Nes visko yra. O anksčiau gi nebūdavo. Nieko nebūdavo.

Pasninkui silkės – nėr. Būdavo pas žydus, bet labai brangi. Pinigų neturėjom. Papjaut paršelį ar veršį reikia – grūdais moki. Viską grūdais. Nebūdavo iš kur paimt tų pinigų. Ne taip, kaip dabar – dirbi, uždirbi ir paimi algą. O seniau visi tik iš ūkio gyvendavo. Ruginės *zacirkos* išverda. Pripila visiem po *bliūdą*. Skanu, kaip skanu! Ir sveika. Tokios *zacirkos* iš ruginių miltų, dukrai čia kada sakiau, reikia pamėgint išvirt, kas ten būtų. O tada – jeigu nėra *zacirkos*, tai nėra vakarienės. Taip visi buvo pripratę.

Pieninės iš pradžių nebuvo, paskui tik atsirado. O dvi karves kai laikai, tai nėra kur pieno dėti. Atsigeriam, prisigeriam, taip ir pavalgom. Sūrių pridžiovinam. Penkiolika sūrių, būdavo, kabo ant saulės, džiūsta. Ant sienos. Kuoliuką įkala, į marlę suvynioja, pakabina. Anksčiau gal ir ta saulė karščiau švietė, aš nežinau... Šalčiai didesni buvo. Žiemai kopūstų *bačką prišatkuojam*, kitą *bačką* raugintų burokų pastatom *sklepe*, visai žiemai užtekdavo. Burokus raugdavom *cielus*. Užpildavom vandeniu, užraugdavom, *sklepan* nunešdavom, kad žiemą užšaltų. Ir ten laikydavom. Priverdam raugintų kopūstų su mėsa, su galviena. Skanu. *Jušniką* tokį, kaip vadindavo, mama išvirdavo. Kai kiaulę papjaudavom, galvienos gabalas, iš vakaro užraugina miltų, duonytės įmeta, kad užrūgtų, svogūnų daug įdeda, duonytės daug šitos, kraujo įpila, tas *jušnikas* labai skanus.

Taigi kiaulę papjauni, *išvindai* mėsytę, pakabini ant aukšto, tėvelis užlipa, atpjauna po gabaliuką visiem po lygiai, kad skriaudos niekam nebūtų, nes mėsos nebūdavo, pirkt labai brangu buvo pas žydus. Bulvės, šaltibarščius labai darydavom. Blynus kepdavom. Aliejų savo darydavom, nebuvo parduotuvėse. Iš sėmenų, iš kanapės sėklų. Žmonės turėjo tokį spaustuvą, kaladė tokia ilga, ant kampo uždeda diržą tokį ir spaudžia. Ir tas aliejus bėga apačion. Augindavom kanapes, linus, nuvežtavom sėmenis. Anksčiau galima gi buvo tas kanapes augint. Visi mes čia jas augindavom.

DURNAI PADARIAU, KAD IŠTEKĖJAU

Durnai padariau, kad ištekėjau. Kaip aš ten su juo *apsiženijau*, net nežinau. Jis vyresnis už mane vienuolika metų. Brolis pas mano draugę vaikščiojo, jie buvo vienmečiai. O kai brolis ateidavo pas draugę, netoli jinai gyveno, tada šitas pas mane. *Durnai* padariau, kad ištekėjau į didelę šeimą. Jie visi ten tarpusavyje mušėsi. Dažnai labai. Tai, būdavo, jie susimuša, o aš kaip *durna*. Uošvis, būdavo, prašo: „Onyte, padėk tu man degtinę užraugint.“ Varydavo gi degtinę. Sesuo sau, brolis sau, visi sau. Prisivaro. Priemenėj padarydavom katilą. O aš kaip *durna*. Kai nueinu padėt uošviui, motina su seserim ant manęs šoka, kam padedu. Nepadėk – vėl blogai. Tokia kaip *durniukas* šeimoj

paleistas. Kaip *durniukas*... Ir niekas man nepadėdavo. Niekas. Tik pas tėvus galėjau pabėgt su vaikais. Kaimynai, ir tie mano vyro bijojo. Aš, būdavo, pas juos ir nebėgdavau niekad. Ir draugių neturėjau. Kaimynų draugystės ten nebuvo. Ti Versickai gyveno tokie, seni žmonės, Mackevičiai, irgi pagyvenę. Jokios kaimynystės. Nusiramint tik į bažnytėlę nueidavom.

Išėjau, ir viskas. Pas tėvus grįžau. Nežinojo nei kur. <...>

Dukra: Tėvo būdas buvo toksai bjaurus. O šiaip jis buvo veterinaras ir visų galų meistras, labai nagingas, viską darė, visi į jį kreipėsi. Avis kastruoti – jis kastruodavo, kiaules papjauti – jis papjaudavo visam kaimui. Malūną turėjo. Muzikantas buvo. Vestuvėse grodavo. Bet žiaurus žmogus.

Ona: Apsiženijo jisai su kita, aš tai keturiolika metų su juo išgyvenau, o jinai išgyveno gal tik penkis metus. Bet kai jis mirė, nei antroji žmona, nei jo vaikai jo nelaidojo. Tėvo nelaidojo. Kodėl taip ilgai su juo gyvenau? Vis galvojau, kad bus geriau.

Kai išsiskyriau, vyras su kita gyveno. Ir aš tada susiradau sugyventinį. Su juo gyvenau trisdešimt vienerius metus. Bet nesituokiau. Gėrė jis, bet aš nebijojau jo. Ar girtas, būdavo, ateina, ar koks tai, nė vieną kartą rankos prieš mane nepakėlė. Nė vieną kartą.

Sunku buvo labai. Dvidešimt metų fermoj dirbau, karves melžiau. Iš pradžių grūdais kažkiek ten, paskiau jau pinigais mokėt pradėjo. Visi ateina po du, po tris į fermą, šeimom, o aš viena. Penkiasdešimt karvių. Pirma reikia pririšt, o paskiau pamelžt. Visi jau eina namo, o tu dar dirbi. Bet mane direktorius gerbė. Tai labai gerai buvo, kad jis mane vyresniąja melžėja pastatė. Dešimt procentų daugiau mokėjo.

Bet iš kur tas mano gyvenimas... Vyriausia mano bobutė iš mūsų šeimos mirė aštuoniasdešimt ketverių, o man jau aštuoniasdešimt devyneri. Pragyvenau visas. Gyvenimas buvo sunkiausias, o išgyvenau ilgiausiai. Aš taip manau, kad vargas užgrūdina.

MIESTELIO GYVENIMAS IR ĮVYKIAI

ŽYDAI

Visos parduotuvės Dubingiuose buvo žydų: ir mėsinė žydų, ir geležys žydų – viskas žydų. Brangininkai buvo. Nebuvo tarp žmonių pikti jie, bet brangininkai. Viskas gi jų rankose buvo. Kas tik brangu, tai viskas pas juos. Čia Icikas toks, Abeliukas, Dubingiuose buvo. Ir viskas jų rankose. Pripratę visi buvom. Atrodė, taip reikia. Kai juos šaudė, tai buvo žiauru labai.

ARGI TIEK ŽMONIŲ BAŽNYČIOJ BŪDAVO?

Prisirinkdavo pilna bažnyčia, dar ir ant šventoriaus daugybė. Dabar tiktai dvidešimt–trisdešimt žmonių ateina. O būdavo gi labai daug! Šventės kokios, atlaidai, taigi eina žmonės po penkis, šešis keliu į bažnyčią, ir jaunimas. Atlaidų būdavo trys: Švento Jurgio, Škaplierinės ir Mateušo. Škaplierinės būdavo didžiausi. O vaikams gi koks džiaugsmas, visokių ten skanėstų...

Nuo Kalėdų iki Trijų Karalių vykdavo šventieji vakarai. Kiekvieną vakarą eidavom į bažnyčią. Maldos, mišparai. Laikydavo ne Mišias, bet mišparus. Dabar nebėra jų, tų mišparų. Tuo laiku vakarais nieko nedirbdavom. Susėdę pasišnekam, būdavo. Kortom pas mus namuose niekad nelošdavo. Dainuodavom tik jaunimas. Mama ir tėtis – ne.

Iš ryto giedodavo *godzinkas*. Atrodo, per adventą. Prisimenu, mama pečių kūrena, o tėtis gieda tas giesmes... Ko gero, per adventą.

Ir dar atsimenu, kaip degė bažnyčia. Taip, atsimenu. Tik metų nepamenu. Kaip ten buvo, vienas Dievas žino. Naktį užsidegė. Visaip kalbėjo žmonės. Bet nieks nieko iš tikrųjų nežino.

RUSAI IR VOKIEČIAI

Rusai kai užėjo, mano tėtis tarnavo policijoj prie Lietuvos. Kai užėjo vokiečiai, liepė visiems grįžt į savo darbus, kuriuos prie Lietuvos dirbo. O tėtis negrįžo dėl sveikatos, sveikatos neturėjo. Tai gerai padarė, kad negrįžo, nes dėl to, kad ten kaimynas toks, Budrys, grįžo, tai paskiau jau davė jam grįžę rusai. Atseit, kad su vokiečiais bendradarbiavo. Dvidešimt penkis metus gavo. Ir jis jau iš kalėjimo negrįžo. Paskui sužinojom, kad rusai ir mus buvo suplanavę išvežt. Kokį mėnesį namuos nenakvojom, bijojom, kad rusai gali išvežt. Bet neišvežė vien dėl to, kad mama lenkė buvo. Monika Giedrytė. O bobutė – Ramanauskaitė. Rusai nebūtų karo laimėję, visi taip šnekėjo, jei nebūtų padėjus Amerika. Jie valgyt davė rusų kareiviams. Kareiviai, būdavo, dviese eina, vienas kitą už parankės veda, nusilpę visai. Gabaliuko duonos prašo. Tai tas, kuris vedė, tą gautą duoną atidavė tam nusilpusiam, kad tik tas nors kiek pavalgytų. O paskui, kai Amerika davė jiems valgyt, rusai viršų paėmė. O taip tai būtų vokiečiai išlošę. Vokietis pas mus, būdavo, užeina, tai švariai apsirengęs, kvepia kareiviai, labai tvarkingi tokie. Tai neprašydavo jie duonos. Prašydavo kiaušinių, lašinių. O kai rusų kareiviai, tai duonytės tik prašydavo.

LAURYNIŠKIŲ IR GLITIŠKIŲ ŽUDYNĖS

Kai rusai užėjo, tai į jų kariuomenę niekas nenorėjo eit, į lenkišką ėjo. Atmenu, pietus mes valgėm, trylika vyrų paėmė ir varė, sušaudė. Jaunus

vyrus surinkę rusai. Už tai, kad kariuomenėn neina. Ir dabar paminklas stovi Lauryniškėse, netoli Miežonių. Dar, atmenu, sako man mama – reikia nueit pažiūrėt, kaip ten vyrai sušaudyti. Su kaimynu nuvėjo abudu. O, sako, Dieve, kaip baisu žiūrėt... Už kojos paimta, sušaudyta. Mes matėm, kaip varė juos. Išgirdom, kad šaudo. Už kojos paimta ir tempta žemyn į mišką. Kraujuotas sniegas, visas raudonas. Priėjom, sako, baisu, tiesiog baisu pasidarė. Kaimynė važiavo iš Giedraičių su arkliu, arklys neina. Jokiu būdu neina. Negyvą kraują, negyvus žmones suuodė... Sušaudė nekaltus žmones. Labiausiai tai gaila tų jaunų vyrų, kuriuos sušaudė Lauryniškių miške. Mėtėsi paskui maldaknygės, rožančiai ant sniego... Baisu. Baisu buvo. Išvis buvo baisu gyventi.

O partizanai paskiau kai atėjo? Visokiausi. O lenkiški partizanai, kai iššaudė čia, Dubingiuose, lietuvius? Anksti rytą žiūrim – eina, eina nuo kalno žmonės. Mama sako: „Žiūrėkit, kiek žmonių daug eina!“ Ir užsuka pas mus, beldžiasi. Liepė tėtei vežti vieną sužeistą. Lenkų partizanai. Sakė, kad jų čia buvo trys šimtai. Tai užkinkė tėtis arklį, apsivilko gerai, užsidėjo tokią striukytę, pavežė juos iki Dubingių. Paskui girdim – tėtės nėra ir nėra, verkiam ir mes, ir mama. Jau nušaus. Jau šaudo. Sėdim ir galvojam, kad jau. Bet tėtis iki Dubingių juos pavežėjo ir liepė tėčiui grįžt atgal, o patys kažkieno kito arklį iš Dubingių tam sergančiam paėmė, nežinau ti kieno. Grįžo tėtis nurengtas iki nuogumo. Nes jo kelnės buvo žalios, kai policijoj tarnavo. Lietuvos. Tai atvažiavo visas nuogas. Ale nors atvažiavo. Mes jau verkėm, kad nebeatvažiuos, viskas jau. Sušaudys. Bet gerai, nesušaudė, nes tėtis mokėjo lenkiškai. Tai laimė. Išgelbėjo visą šeimą. O būtų sušaudę visus, jeigu nebūtų lenkiškai šnekėjęs.

IŠ PRADŽIŲ PARTIZANAI BUVO GERI, O PASKIAU PASIDARĖ VISOKIAUSIŲ

Partizanai buvo. Pavardžių ne, neatsimenu. Iš pradžių buvo geri partizanai, vaikščiojo, nieko neimdavo. O paskiau čia pasidarė visokiausių. Banditų visokių, Volodia toks vaikščiojo, pinigų liepdavo duot. Gruzdas, Žukauskai. Kaimo plėšikai. Mūsų kaimynas Gataveckas važiavo į Molėtus, o jis drąsus toks vyras buvo. Grįžtant Gudaičiuose, miškelyje, išlenda ir liepia duot pinigų. O tas: ,,Ak tu jo..., pažįstu tave!“ Griebė už šautuvo, o tas, pasirodo, buvo netikras, dirbtinis, tai sulaužė jį ir banditą nuvijo.

Lietuvos partizanai kai užėjo... Eini gult ir nežinai, kas belsis, kas atvažiuos. Stuksena į langus. Aš gi jauna dar buvau. Lietuvos partizanai. Laukan išėjau naktį, girdžiu, sako: ,,Užvažiuokim pažiūrėt (mat Verbiliškiuose jie turėjo draugystę, ir kaip tik pro mūsų namus važiuodavo) Turbaičių merginų – sako, gražios.“ Atėjau, pasakiau mamai, kad užvažiuos tuoj partizanai. Mes su seserim atsigulėm ant lovos, o sesuo dviem metais už mane vyresnė. Sutuksėjo į langą. Tėvelis atidarė, o tie su prožektorium šviečia mums į akis: ,,Kuri vyresnė, kuri jaunesnė? Sakė, kad jūs labai jau gražios, pasirodykit!“ Man buvo gal kokie penkiolika metų, sesei septyniolika. Tai va. Girdžiu, sako: „Bet graži mergaitė!“ Guliu ir drebu. Bet apsisuko ir išėjo. Ačiū Dievui. O kiek baimės? Būdavo kiekvieną naktį kas nors.

BŪDAVO IR ŠOKIAI

Nu ir aš nežinau, kodėl nebijodavom. Būdavo šokiai. Ir nei karto nenukentėjom. Nei karto. Buvo kalbų, kad mūsų berniukai draugavo su partizanais, tai dėl to jie ir neateina ten, kur eidavom į šokius. Ar tai tiesa, nežinau, bet taip sakydavo. Kažkada, pamenu, per vienus šokius kažkas šūktelėjo: „Partizanai ateina!“ Tai kaip davėm visi bėgt kas kur. Mergaitė viena į duobę įkrito. Iš Lenkijos jinai buvo. Negalim ištraukt jos iš tos duobės... O paskiau vėl eidavom. Jaunystė.

Anksčiau gi šokiai kitokie buvo. Rateliai visokiausi, „sugedę telefonai“ ti, žaidimai, ne tik šokiai, ne tik. Būdavo, ojej! Pareini, tai kojas skauda. Mergaitės ateidavo tik tos, kurias užprašai. Na, pavyzdžiui, panelės gyvena kaime, o mergaitė iš kažkurios sodybos ruošia šokius. Ir jinai tada kviečiasi savo drauges, draugus. Išeitų kaip ir kviestiniai šokiai. Nekviesti neidavo. Aš tai šokėja buvau pirmos rūšies...

O dainuot... Oi, dainuodavom. Daug dainų dainuodavom lietuviškų, ojej, kiek. „Ant kalno bijūnai“, liūdna. „O pavasaris gėlėtas“: *O pavasaris gėlėtas / Lekia pievom ir laukais, / Tik Dievulis numylėtas / Mus apleidęs nejuokais. / Į miškus išėjo broliai, / O ar jie kada sugrįš? / Ir ne vienai lietuvaitei / Juodą kaspiną užriš./ Jie žadėjo greit sugrįžti, / Kai trispalvė plevėsuos, / O dabar kelinti metai, / Kaip mes braidžiojam kraujuos./ Tu mergyte, mano brangi, / Tu po manęs neliūdėk. / Jeigu kartais aš negrįšiu, / Komunistų nemylėk.*

Daug dainuodavom dainų. Kai atsigulu, turiu laiko, tai visas dainas pridainuoju. Nes jei galvoji apie viską, užmigt negali. Tai aš dainas visokias prisimenu. Tada greitai užmiegu. O jeigu apie gyvenimą, tai niekaip užmigt negaliu.

Parengė Elvyra KUČINSKAITĖ

IF I THINK ABOUT LIFE, I JUST CAN'T SLEEP...

The life story of Anna Turbaitė-Gadliauskienė (b. 1932) is dominated by personal experiences and historical realities.

DĖL BALTŲ GENČIŲ ARCHEOLOGINIŲ KOSTIUMŲ AUTORYSTĖS

Lietuvos apeliacinis teismas 2023-01-26 nutartimi c. b. Nr. e2A-18-934/2023 įpareigojo Lietuvos nacionalinį kultūros centrą viešai paskelbti apie: (1) Daivai Steponavičienei priklausančią autorystę į baltų genčių kostiumus bei kalendorius; (2) teismo nustatytus pažeidimus.

Vykdydami šią Lietuvos apeliacinio teismo nutartį, viešai paskelbiame, kad Lietuvos apeliacinis teismas:

(1) pripažino Daivos Steponavičienės autorystę į ginčo baltų genčių (I–IV a. lietuvių genties moters; I–IV a. lietuvių genties vyro; V–VIII a. lietuvių genties moters; V–VIII a. lietuvių genties vyro; IX–XII a. lietuvių genties moters; IX–XII a. lietuvių genties vyro; XIII–XIV a. lietuvių genties moters; XIII–XIV a. lietuvių genties vyro; XV a. lietuvių genties moters; XV a. lietuvių genties vyro; XVI a. LDK moters; XVI a. LDK vyro; I–IV a. kuršių genties moters; I–IV a. kuršių genties vyro; V–VIII a. kuršių genties moters; V–VIII a. kuršių genties vyro; IX–XII a. kuršių genties; IX–XII a. kuršių genties vyro; XIII–XIV a. kuršių genties moters; XIII–XIV a. kuršių genties vyro; I–IV a. žemaičių genties moters; I–IV a. žemaičių genties vyro; V–VIII a. žemaičių genties moters; V–VIII a. žemaičių genties vyro; IX–XII a. žemaičių genties moters; IX–XII a. žemaičių genties vyro; XIII–XIV a. žemaičių genties moters; XIII–XIV a. žemaičių genties vyro; I–IV a. jotvingių genties moters; I–IV a. jotvingių genties vyro; V–VIII a. jotvingių genties moters; V–VIII a. jotvingių genties vyro; IX–XII a. jotvingių genties moters; IX–XII a. jotvingių genties vyro; XIII–XIV a. jotvingių genties moters; XIII–XIV a. jotvingių genties vyro; I–II a. aukštaičių genties moters, I–II a. aukštaičių genties vyro; IV–V a. aukštaičių genties moters; VI–VII a. aukštaičių genties vyro; IX–XII a. aukštaičių genties moters; IX–XII a. aukštaičių genties vyro; XIII–XIV a. aukštaičių genties moters; XIII–XIV a. aukštaičių genties vyro) archeologinius kostiumus ir jų kolekcijas bei lietuvių ir kuršių gentims skirtus sieninius kalendorius „Lietuvių kostiumas I-XVI a.“ ir „Kuršių kostiumas I-XIV a.“;

(2) įpareigojo Lietuvos nacionalinį kultūros centrą nutraukti neteisėtus veiksmus (nutraukti kuršių genties archeologinių kostiumų kalendoriaus „Kuršių kostiumas I–XIV a.“ platinimą; pašalinti iš Lietuvos nacionalinio kultūros centro tinklapio kuršių kalendoriaus „Kuršių kostiumas I–XIV a.“ tekstą ir Daivos Steponavičienės bei Danutės Keturakienės pavardes kaip kuršių kalendoriaus „Kuršių kostiumas I–XIV a.“ sudarytojų; pataisyti kuršių ir lietuvių kalendorių „Lietuvių kostiumas I–XVI a.“ ir „Kuršių kostiumas I–XIV a.“ aprašus Lietuvos nacionalinio kultūros centro puslapiuose, nurodant teisingą informaciją apie reprezentuojamus laikotarpius bei tai, kad lietuvių ir kuršių genties archeologinių kostiumų autorė yra Daiva Steponavičienė; pataisyti lietuvių kalendoriaus „Lietuvių kostiumas I–XVI a.“ aprašą Lietuvos nacionalinio kultūros centro puslapiuose, nurodant Daivos Steponavičienės pavardę kaip vienintelės „Lietuvių kostiumas I–XVI a.“ kalendoriaus sudarytojos; nutraukti Daivos Steponavičienės sukurto lietuvių kalendoriaus „Lietuvių kostiumas I–XVI a.“ teksto viešo paskelbimo veiksmus tinklapyje www.lnkc.lt; pašalinti iš Lietuvos nacionalinio kultūros centro kuruojamų interneto tinklapių visų Daivos Steponavičienės kurtų archeologinių kostiumų nuotraukas, kuriose užfiksuoti kūrinių neliečiamybės pažeidimai; pašalinti iš Lietuvos nacionalinio kultūros centro tinklapių netinkamo baltų genčių archeologinių kostiumų pristatymo Valdovų rūmuose aprašą; uždrausti Lietuvos nacionalinio kultūros centrui nuomoti Daivos Steponavičienės kurtus kostiumus) ir atkurti pažeistas Daivos Steponavičienės asmenines neturtines teises, padarant reikiamus taisymus savo tinklalapiuose internete.

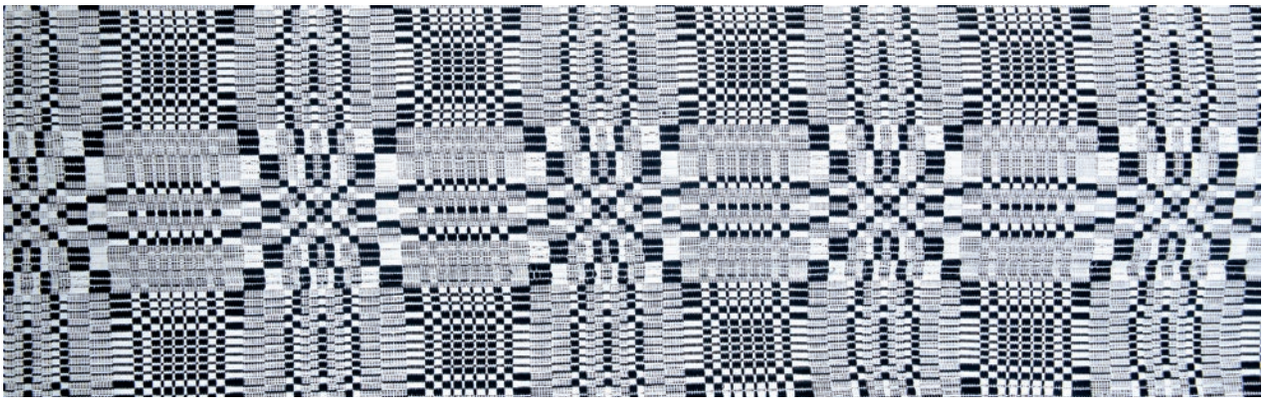

LIETUVOS NACIONALINIS KULTŪROS CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ ŠVENČIŲ FONDAS

Būdas. 2023 Nr. 2 (209)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas „Liaudies kultūra“.

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61, e. p. dainius.razauskas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61, e. p. jsorys9@gmail.com

Rasa KALINAUSKAITĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61, e. p. rasa.kalinauskaite@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių kalbos institutas, P. Viliešio g. 5, LT-2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA

TURINYS:

Lietuvybė kaip įkaltis. Iš Karaliaučiaus krašto kronikos. Pokalbis su Karaliaučiaus krašto lietuvių bendruomenės pirmininku Sigitu ŠAMBORSKIU | **1**

Kraštovaizdžio skaitymas

Vykintas VAITKEVIČIUS. Rambyno šventvietės griūtis | **11**

Moksliniai tyrimai

Dainius RAZAUSKAS. Užtvenkta tėkmė | **25**

Skaitymai

Rima PALIJANSKAITĖ. Vydūno ir Karlo Gustavo Jungo religijos psichologija | **34**

Atmintis

Egidijus GAIDAUSKAS. Įsrūtis | **45**

Vilniui – 700

Birutė Rūta VITKAUSKIENĖ. Nepatogios mintys apie Vilniaus paveldą ir paveldėtojus | **55**

Skaitymai

Džeimsas HILMANAS. Psichologinis politeizmas | **62**

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas

Papildytas nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas | **68**

Pažintys

Įsiklausyti į molį. Pokalbis su tautodailininku Vytautu VALIUŠIU | **76**

Skaitymai

Jurijus OTKUPŠČIKOVAS. *Remeslas* ir *ragana* | **84**

Žmonės pasakoja

Jeigu galvoju apie gyvenimą, niekaip užmigt negaliu... Pasakoja Dubingių senolė Ona Turbaitė-Gadliauskienė | **90**

Viršelyje: Lietuvės šventiniais rūbais (antrame plane – Nemuno vingis ties Rambynu, stūksančiu dešinėje; kairėje – Tilžės panorama). E. Gizevijaus paveikslo reprodukcijos fragmentas (aut. – Eduardas Volteris), saugoma Rusijos etnografijos muziejuje. Iš kn. „Senoji Lietuva“ (Vilnius-Sankt Peterburgas, 2009)

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos – XXI amžiuje“ remia Spaudos rėmimo fondas. Skirta 22 000 eurų.

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Projektą „Etninės kultūros paveldas XXI a.: tyrimai ir interpretacijos“ remia Lietuvos kultūros taryba. Skirta 15 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2023

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2023 04 20
Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.| Tiražas 950 egz.
Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | http://www.zurnalasbudas.lt
Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Naujoji Riovonių g. 25C, Vilnius 03153